

EKONOMICKY

21. júna 1967

ČASOPIS | 5

1967

XV

Z OBSAHU

Vojtko Jozef, Efektívnosť rozvoja priestorovej štruktúry národného hospodárstva — Pavlát Vladislav, Některé problémy současného stavu oboru světová ekonomika — Šujan Ivan, Súvislosť cenových modelov so zákonom ekonómie

času — Šik Ota, Znovu subjektivismus v ekonomickej teorii — Lacko Rastislav, Hlavné smery vývinu nemarxistických priestorových teórií — Filkus Rudolf, K niektorým problémom riadenia a plánovania priemyselných podnikov — Recenzie

VYDAVATEĽSTVO SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

OBSAH

State	
Vojtko Jozef, Efektívnosť rozvoja priestorovej štruktúry národného hospodárstva	393
Pavlát Vladislav, Některé problémy současného stavu oboru světová ekonomika	410
Šujan Ivan, Súvislosť cenových modelov so zákonom ekonómie času	420
Diskusia	
Šik Ota, Znovu subjektivismus v ekonomickej teorii	434
Konzultácie	
Lacko Rastislav, Hlavné smery vývinu nemarxistických priestorových teórií	449
Prehľady	
Filkus Rudolf, K niektorým problémom riadenia a plánovania priemyselných podnikov	465
Recenzie	
A. Stručka, Trhové vzťahy a ceny svetovej socialistickej sústavy — J. Košnár	477
Kravčenko, Ekonomicko-matematické modely úloh v poľnohospodárstve — M. Grznár	479
L. Rendoš, Racionalizácia fyzického pohybu tovarov — J. Stanko	481
O. Lange, Teória reprodukcie a akumulácie — M. Melišová	482
N. Spulber, Soviet Strategy for Economic Growth — L. Valent	484

Vedúci redaktor Ernest Frejstätt

Tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská
zastupuje Andrea Takáčsová

Redakčná rada: Jozef Dančo, Ján Ferianc, Zdeněk Hába, Štefan Heretik, Félix Hutník, Jan Iša, Anton Klas, Milan Kodaj, Ján Kúkeľ, Andrej Lantay, Jaroslav Němec, Viktor Pavlenda, Pavel Rapoš, Jozef Rosa, Jozef Sojka, Miloš Švantner, Ján Tómcáni, Pavel Turčan

Adresa redakcie: Bratislava, ul. Obrancov mieru 4, tel. 357-61—5

Toto číslo bolo redakčne spracované v marci 1967

JOZEF VOJTKO

Efektívnosť rozvoja priestorovej štruktúry národného hospodárstva

Odkedy prax definitívne skoncovala s predstavami klasickej školy, že ťrhový mechanizmus cenovým automatizmom zabezpečuje všeobecnú rovnováhu, a teda aj rovnováhu územnú, hľadá ekonomická veda odpoveď na otázku, aké sú kritériá a ciele priestorového riešenia hospodárskeho rozvoja. Táto otázka sa na rôznej historickej úrovni neriešila rovnako. Alfrédovi Weberovi išlo predovšetkým o „orientáciu“ firmy o jej umiestenie v priestore. Preto bral do úvahy predovšetkým minimalizáciu výrobných nákladov jednotlivej, osobitnej firmy. Jeho prístup vyplýval nielen zo spoločensko-ekonomických podmienok, ale aj zo súčasného stupňa integrácie výrobných prvkov na jednej strane a spotrebných, resp. výrobných a spotrebných prvkov spolu na strane druhej. Stupeň rozvoja výrobných síl sa tu nezdôrazňuje náhodne. Riešenie danej problematiky, jeho vývinové fázy prekonali celý rad zmien. Najlepšie ich možno sledovať na relatívnom stúpaní či klesaní významu rozličných lokalizačných faktorov. Ich váha sa menila predovšetkým zmenami v rozvoji výrobných síl. Vari najvýraznejšia je táto zmena pri hodnotení miesta dopravných nákladov a ich významu pri voľbe priestorového riešenia rozvoja hospodárstva. Ešte Walter Isard pri uplatňovaní svojho „substitučného princípu“ pri rozhodovaní o variante umiestenia výroby pripisuje veľký význam kategórii dopravného vstupu, a jednako o niekoľko rokov neskôr dopravný faktor začína strácať na svojej vážnosti a stále dôležitejšie sa stávajú externé a interné úspory.

Spoločensko-ekonomické podmienky vplývajú aj na kritériá, podľa ktorých sa posudzovalo, či posudzuje formovanie priestorovej štruktúry národného hospodárstva. Vznik socialistickej spoločensko-ekonomickej formácie priniesol nové prvky do hodnotenia priestorového aspektu rozvoja národného hospodárstva. No aj v kapitalistických podmienkach sa dostáva do popredia požiadavka globálneho prístupu k formovaniu priestorovej štruktúry. Pravda, neuplatňujú sa spoločensko-ekonomické kritériá na najvyššej národohospodárskej úrovni, ale predsa sa upustilo od obmedzeného prístupu cez firemné hľadiská. A tak americká škola, ktorú reprezentuje W. Isard, sleduje aspekty makroekonomických jednotiek — oblastí ako územno-ekonomických celkov. Pritom oblasť vystupuje ako

objekt politiky vývoja celého hospodárstva. Dokonca sa vývin hospodárstva sleduje ako celok vo svojom prejave a vplyve na priestorovú štruktúru, ktorá sa formuje vytváraním určitých progresívnych území — pólou rozvoja, ktoré sa vydelujú z rámca ostatných stagnujúcich či regresívnych územných prvkov. Typické je to pre francúzsku školu, ktorú reprezentuje F. Perroux.

Buržoáznym ekonómom zaujíma dnes otázka priestorového usporiadania národného hospodárstva v oveľa širšom rozsahu, než to vyplýva z výhod či nevýhod firmy. Samozrejme v podmienkach spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov rozdielne spoločensko-ekonomické výsledky, ktoré prináša umiestenie určitej výroby na rôznych miestach krajiny, nemôžu starostlivo nasledovať pracovníci, ktorí zodpovedajú za celkový rozvoj socialistického národného hospodárstva. Pre socialistickú priestorovú ekonomiku teoreticky neexistuje dilema typu oblastný rozvoj, respektíve oblastný aspekt rozvoja jednotného národného hospodárstva tak, ako nemôže vo svojej podstate existovať rozpor podnikový, prípadne národohospodársky záujem. Ak jednako len stojí aj pred socialistickými ekonómami otázka, či sú kritériá a ciele pre oblastný aspekt hospodárskeho rozvoja iné ako kritériá a ciele spoločensko-ekonomické,¹ na príčine tu bude skôr doterajšie zvládnutie vzájomného vzťahu celku a jeho dimenzie, a nie podstata uvedeného vzťahu. Socialistická priestorová ekonomika je mladá veda. Doteraz iba formulovala problémy, ale ich neriešila zásadne. Najmarkantnejšie sa to odráža práve vo sfére vymedzenia kritérií efektívnosti a cieľov priestorového usporiadania národného hospodárstva.

Efektívnosť priestorového usporiadania národného hospodárstva a jej meranie je neobyčajne zložitý problém. Stretávajú sa tu otázky odvetvového aj oblastného rozvoja národného hospodárstva. Národné hospodárstvo ako zložitá štruktúra sa vyznačuje tým, že ju možno členiť podľa viacerých hľadísk. Ak ostaneme pri najhrubšom členení, je jednotou prvkov dvoch radov, ktoré súčasne tvoria celkom samostatné agregácie — odvetvia a oblasti — jednako ich vytvárajú z tých istých prvkov. Tento vzťah sa najmarkantnejšie prejavuje v tom, že určitá zmena prvkov jednej sústavy vedie síce nevyhnutne aj k zmene prvkov druhej sústavy, ale obidve zmeny nie sú si navzájom adekvátne. Zo zmeny jednej sústavy môžeme uvažovať o zmene druhej sústavy, no nemôžeme urobiť závery o miere tejto zmeny. Táto vzájomná závislosť oboch sústav na jednej strane a zložitosť ich vzájomných relácií na druhej strane predstavuje

¹ „Oblastný aspekt ako osobitná dimenzia a podstatná časť hospodárskeho rozvoja nepripúšťa nijakú dilemu pri výbere a používaní kritérií. Nemôže mať samostatné ciele a kritériá okrem tých, ktoré sú už v koncepcii všeobecného spoločensko-ekonomického vývinu. Jeho úloha spočíva v tom, že postavením celkových proporcií v územnej štruktúre hospodárstva uskutočňuje mobilizáciu disponibilných prostriedkov na plnšie a úspešnejšie uskutočňovanie spoločensko-ekonomických cieľov.“ Kosta Mihailovič, *Oblastné aspekty hospodárskeho rozvoja*, preklad v Materiáli EÚ SAV, 21.

najväčšiu prekážku pri hľadaní pravidiel ich podmienenosti ako aj zákonitosti ich samostatného — oddeleného vývinu.

V úvahách o rozvoji celého národného hospodárstva sa ako prvotné uplatňovalo hľadisko odvetvovej dimenzie jeho rozvoja. V rámci tejto štruktúry sa formovali viaceré zákonitosti, ktoré našli svoj výraz vo funkčných závislostiach aj v bilančných vzťahoch a väzbách. Historickú podmienenosť možno nájsť aj v určitom druhotnom postavení územnej štruktúry, ktorá vo svojej prvej podobe je objektom, do ktorého sa prvá — odvetvová štruktúra premieta zdanlivo podľa zákonitosti iba odvetvovej sústavy. Oveľa neskôr sa začal zdôrazňovať aktívny prvok spätnej väzby priestoru na odvetvovú dimenziu, a tým na rozvoj celého národného hospodárstva.

Maximálnym cieľom pri riešení tejto problematiky je zachytiť celý vplyv priestorovej štruktúry na rozvoj národného hospodárstva v jej dynamickom účinku. Účinok sa musí prejavovať nielen v pasívnom prijatí odvetvovo vytýčených plánov rastu, ale aj v zhodnotení spätnej väzby, spätného vplyvu priestoru na formovanie sa tempa rastu národného hospodárstva ako celku i na jeho odvetvovú skladbu. Dosiahnuť takto formulovaný cieľ je na dnešnom stupni poznania problematiky veľmi ťažké, ba nemožné. Hoci sa už rozpracovala celá škála vzťahov, ktoré vznikajú v procese rastu národného hospodárstva v samom priestore, ako aj vplyvom tohto priestoru na odvetvovú skladbu rozvoja hospodárstva,² predsa zatiaľ nie sme schopní kvantifikovať jednotlivé prvky. Ťažko určiť ich správnu váhu v celom komplexe vplyvov a na tomto základe prijímať rozhodnutia, ktoré by viedli k formovaniu optimálnej priestorovej štruktúry. Zdá sa, že z metodologického hľadiska je nevyhnutné pokúsiť sa formulovať čiastkové ciele, ktorých dosiahnutie by znamenalo postupne sa približovať k celej zložitej škále vplyvov.

V teoretických prístupoch k zvládnutiu problematiky je najznámejší a najčastejší predpoklad (ktorý nás situuje do polohy akéhosi medzi-cieľa riešenia našej problematiky), že máme určitú odvetvovú skladbu ďalšieho rastu národného hospodárstva a úlohou je jej realizácia v priestore. Priestorové zabezpečenie odvetvového rozvoja má pritom vytvárať nielen optimálne podmienky na zabezpečenie danej odvetvovej štruktúry, ale má byť optimálnym riešením aj z hľadiska splnenia cieľov, ktoré spoločnosť očakáva od oblastnej štruktúry rozvoja národného hospodárstva. Charakteristika optimálnej priestorovej štruktúry sa pritom môže chápať veľmi rozdielne. Alebo má umožniť, aby sa vytvorila taká priestorová štruktúra, ktorá môže dosiahnuť plánovanú odvetvovú štruktúru pri vynaložení minimálnych nákladov spoločenskej práce. Tento druhý prístup sa môže ešte obmedziť iba na statické hľadiská. Teda sa vylúči skutoč-

² Pozri P. Turčan, *Teoretické a metodologické problémy perspektívneho modelu územného usporiadania národného hospodárstva*. Ekonomický časopis XV (1967), č. 3.

nosť, že každá realizácia určitého odvetvového rastu dynamizuje aj samu priestorovú štruktúru, čím sa podstatne zmenia staticky chápané faktory lokalizácie. Takáto zmena môže úplne znehodnotiť pôvodné kritériá. Druhý prístup k problematike možno hodnotiť ako snahu o dosiahnutie minimálneho cieľa pri riešení problematiky priestorového usporiadania národného hospodárstva.

Prístup k problematike z hľadiska zabezpečenia minimálneho cieľa predpokladá samozrejme, že sa príjme celý rad abstrakcií. Opodstatnené budú iba vtedy, ak si uvedomíme mieru poznávacej hodnoty riešenia. Rozhodujúce je hodnotenie samého priestoru. Pri uplatňovaní maximálnych zámerov sa vynorí celá zložitosť priestorových hľadísk, počnúc jeho statickou kvalitou cez jeho dynamizáciu, ktorá je spojená s časom a odvetvovým rozvojom, až po vystihnutie rozličných spoločensko-sociálnych zámerov. Tieto zámery môžu často v rozhodujúcej miere ovplyvniť hodnotenie jednotlivých prvkov priestoru. Pri minimalizácii cieľov sa vedome alebo nevedome potláča celý rad týchto prvkov, ktoré v podstate determinujú kvalitu priestoru. Sám spôsob abstrahovania od niektorých stránok priestoru nemusí byť prekážkou na ceste za dosiahnutím čiastkových výsledkov, ak si v plnom rozsahu uvedomíme obmedzenosť svojich záverov a neúplnosť prijatého riešenia.

Prvým, veľmi významným krokom bolo prijatie homogenizácie priestoru určitého typu. Použil sa takmer vo všetkých doteraz známych pokusoch o určitú kvantifikáciu priestorového vplyvu na rozvoj národného hospodárstva. Homogenizácia sa dosiahla vylúčením alebo aspoň oddelením faktorov, ktoré pri určitom stupni nepresnosti môžeme nazvať podmienené exogénnymi. Vylúčili sa všetky druhy spoločensko-sociálnych zámerov v priestore, ktoré vznikli buď určitým zaostávaním jednotlivých priestorových prvkov či ich prílišnou preťaženosťou (aglomeráciou), buď uplatnením nacionálnopolitických hľadísk a podobne. Ak týmto prvkom prisúdime výlučne exogénnu povahu, dostaneme prvý stupeň homogénosti priestoru, hoci pri prísnom posúdení ich exogénnosť je tu veľmi problematická. V prvom stupni homogénosti sa jeho jednotlivé prvky, nazvime ich v súhlase s bežnou terminológiou oblasťami, charakterizujú výlučne takými danosťami, ktoré sú v bezprostrednom vzťahu k spoločenskému reprodukčnému procesu. Predstavujú prostredie, v ktorom tento proces prebieha. Takýto postup oddelenia určitých daností homogenizuje samozrejme priestor iba do určitej miery. Rôzne oblasti majú naďalej rozdielne podmienky, ktoré môžu vyplývať z určitých geografických skutočností, alebo sú výsledkom určitej ekonomickej činnosti v predchádzajúcom období.

Prvý stupeň homogenizácie nám otvára priestor takrečeno z ekonomickej stránky. Robí ho indiferentným z hľadiska exogénnych záujmov. No o to väčšiu váhu nadobúdajú ostatné charakteristické prvky, ako sú zdroje surovín, veľkosť trhu, externé úspory, ktoré môžu poskytnúť zdro-

je pracovných síl v ich kvalifikačnej podobe, stupeň výrobnéj a sociálnej infraštruktúry atď. Tieto prvky, vo väčšej-menšej miere priťahujú rozmiestvanú výrobu. Okrem nich priestorová jednotka obyčajne obsahuje určité danosti, ktoré môžu determinovať jej kvalitu, ak je napríklad predmetom lokalizácie pólu rozvoja, prípadne je na určitom stupni polarizovaného rozvoja, alebo je predmetom rozmiestenia výroby.

Naposledy spomenutá skutočnosť býva objektom ďalšej abstrakcie pri vymedzovaní kvality jednotlivých oblastí. Tento druhý stupeň homogenizácie priestoru, ktorý takto vzniká, sa vyvolal vlastnou situáciou v rozvoji priestorovej ekonomiky ako vedy o priestorovom usporiadaní národného hospodárstva. Ťažkosti, ktoré veľmi výrazne vystupujú pri každom pokuse o dynamizáciu odvetvových hľadísk rozvoja národného hospodárstva, týkajú sa dvojnásobne sféry oblastnej štruktúry národného hospodárstva. Pri postihnutí zmien v čase v rámci odvetvovej štruktúry narážame na značné ťažkosti. Spájajú sa s odhadom ďalšieho technického rozvoja jednotlivých odborov a ich dosahom na rozvoj odvetví. Pravda, odhad účinku zmien v čase na priestor je o to zložitejší, že k odborovým zmenám prístupujú aj kvalitatívne zmeny jednotlivých priestorových prvkov. Vyjadrenie vzájomného pôsobenia obidvoch zmien v ich jednotlivosti predstavujú zatiaľ neprekonateľnú prekážku na zachytenie vplyvu priestoru na rozvoj celého národného hospodárstva.

V súvislosti s uplatnením tohto ďalšieho stupňa abstrakcie pri riešení problematiky dostávame sa takmer výlučne do statických polôh. Sme odkázaní na zachytenie momentálnej situácie. Nemáme možnosť zväziť premenu, ktorú každý prvok priestoru ustavične prekonáva v čase. Zmenu priestorovej štruktúry národného hospodárstva možno zabezpečiť iba v čase formou jeho perspektívnej premeny, v priebehu čoho dochádza zároveň ku kvalitatívnej premene aj jednotlivých priestorových prvkov. Preto každá metóda, ktorá v prístupe pri vyhodnocovaní prvkov priestoru abstrahuje od týchto skutočností, nevyhnutne dáva len čiastočný pohľad na celkovú problematiku.

Ďalšie obmedzenia, ktoré vznikajú, možno zhruba redukovať na úroveň druhého stupňa homogenizácie priestoru. Na otázku, či takýto postup môže vôbec zabezpečiť čo aj len čiastkový výsledok pri zachytení vplyvu priestorovej štruktúry na rozvoj národného hospodárstva, možno odpovedať iba podmienene. Platí totiž, že ak závery, ktoré sa takýmto prístupom hodnotia objektívne — ak sa im prizná stupeň poznávacej hodnoty, ktorý im prislúcha — môžu zohrať kladnú úlohu najmä ako medzistupeň pri ďalšom rozpracovaní problematiky. Zostať však na ich úrovni, alebo absolutizovať takto získané závery, je skôr krokom späť ako dopredu. Ďalej sa budú hodnotiť určité, teóriou navrhované metodické prístupy k riešeniu problematiky. Pritom sa bude vždy vychádzať z hodnotenia čiastkových výsledkov, ktorých poznávacia hodnota je dosť obmedzená. Túto skutočnosť si treba uvedomiť, lebo ďalšie úvahy sa budú v podstate po-

hybovať v rozmedzí spomenutého medzicieľa či minimálneho cieľa. Ihneď treba zdôrazniť, že sa tým získané výsledky neznehodnocujú. No ani splnenie minimálneho programu nie je v našej disciplíne jednoduché.

Posudzovať ekonomickú efektívnosť vôbec a efektívnosť priestorového usporiadania národného hospodárstva zvlášť významne napomáha štrukturálna analýza najmä pri vyjadrovaní úhrnných národohospodárskych nákladov. Zaoberať sa efektívnosťou priestorového usporiadania národného hospodárstva predpokladá totiž nielen vymedzenie toho, čo treba považovať za účinky určitého priestorového riešenia, ale treba aj vymedziť všetky prostriedky, ktoré sa na dosiahnutie týchto účinkov vynaložili. Pri voľbe určitého alternatívneho riešenia budú to predovšetkým oblastne diferencované úhrnné národohospodárske náklady, ktoré sa vynaložili na rovnaký účinok a budú hlavným vodidlom na prijatie toho-ktorého variantu. Už bilancia medziodvetvových vzťahov umožňuje na základe „input-output“ analýzy ako jej časti vyjadriť nielen priame, ale aj plné náklady. Jej použitie na naše potreby je však značne obmedzené, lebo prakticky nechávala bokom priestorové prvky v úhrnných národohospodárskych nákladoch. Tento nedostatok mala prekonať konštrukcia tzv. medzioblastných bilancií, ktoré sa prvýkrát pokúsili vyjadriť aj priestorové hľadisko pri úhrnných národohospodárskych nákladoch. Príliš podrobne sa nebudú rozoberať rozličné stránky týchto bilancií. Poukáže sa iba na určitú obmedzenosť ich prínosu pri riešení našich problémov.

Sama medzioblastná alebo priestorová medziodvetvová bilancia — ako sa často nazýva — predstavuje v podstate ekonomicko-matematický model procesu rozšírenej reprodukcie národného hospodárstva v oblastnom priereze. Je to vlastne bilancia medziodvetvových vzťahov, ktorá je rozšírená o priestorové hľadisko. Konkrétne to vidieť v tom, že v matici koeficientov priamej spotreby sa okrem odvetvových aspektov rozlišujú aj priestorové aspekty. Základom medzioblastnej bilancie koniec koncov ostáva medziodvetvová bilancia. Má nesporný klad, že umožňuje postrehnúť národné hospodárstvo ako jednotu odvetvového a oblastného. Ale okrem tohto kladu má to aj záporné stránky. Niektoré sú všeobecne známe. Ako každý model aj priestorová medziodvetvová bilancia predstavuje iba určitý stupeň aproximácie k objektívnej realite. To samo od seba nemusí predstavovať nedostatok tejto bilancie. Ani v tom prípade, ak nám táto bilancia má v podstate slúžiť ako východisko informácií a dodávateľ údajov pri riešení rozličných úloh lineárneho programovania z oblasti priestorovej ekonomiky. Ťažkosti sa začínajú pri ďalšom zjednodušení formou rôznych agregácií. Agregovanie matíc, resp. submatíc priestorovej medziodvetvovej bilancie má napomáhať prekonanie obrovského rozsahu tohto modelu. Už sama medziodvetvová bilancia je nezvyčajne náročná na údaje. Táto náročnosť sa rozrastá oblastným hľadiskom do veľkých rozmerov. Isardov model, ktorý počíta s 10 oblasťami a 100 odvetviami, sa v praxi nemôže použiť bez ďalších zjednodušení.

Hoci už tzv. ideálny Isardov model je sám osebe značným zovšeobecnením skutočnosti.

Priestorová medzioblastná bilancia sa obyčajne adaptuje tak, že sa v schéme modelu úmyselne zanedbávajú niektoré hľadiská. Vypustili sa tak buď úplne jednotlivé „krídla“ schémy, buď sa značne zjednodušili.³ Na každú oblasť sa napríklad pozerá ako na samostatnú ekonomickú jednotku a zostavuje sa medziodvetvová bilancia, ktorú možno doplniť vzájomnými tokmi medzi danou oblasťou a ostatnými oblasťami. Ide tu prakticky o agregáciu všetkých stĺpcov a riadkov ideálnej matice, ktoré sa týkajú vonkajších vzťahov danej oblasti. Podobne možno zjednodušiť model priestorovej medziodvetvovej bilancie tým, že sa zanedbávajú medziodvetvové vzťahy v rámci danej oblasti a do popredia vystúpia medzioblastné toky. Zjednodušenie tu spočíva v tom, že sa neskúmajú koeficienty priamej spotreby v určitej oblasti, ale sa zoberú z celoštátnej medziodvetvovej bilancie. Takýto prístup rozkladá vlastne priestorovú medziodvetvovú bilanciu na dva prvky. Na medziodvetvovú bilanciu oblasti, ktorá má nesporne svoj význam najmä z hľadiska skúmania vnútrooblastných problémov, a na medzioblastnú bilanciu. Aj táto druhá bilancia má svoje prednosti a dá sa využiť najmä pri riešení otázok, ktoré sa spájajú s medzioblastným presunom. Tým však, že rozdeľuje jednotné národohospodárske hľadisko, ktoré spája v sebe odvetvový aj priestorový aspekt, je veľmi obmedzené použitie takéhoto prístupu k výpočtu úhrnných národohospodárskych nákladov. Preto akékoľvek riešenie priestorového umiestenia určitej investície alebo riešenie týkajúce sa rozhodnutia o rozvoji niektorej oblasti, ktoré sa uskutoční na základe údajov získaných z takto prispôbenej priestorovej medziodvetvovej bilancie, musí byť nevyhnutne čiastkovým prístupom.⁴

Efektívnosť priestorového usporiadania národného hospodárstva sa v rozhodujúcej miere ovplyvňuje umiestením investícií v jednotlivých oblastiach krajiny a musí sa posudzovať a riešiť z dvoch neoddeliteľných hľadísk: odvetvového a priestorového. Určitý čas prevládalo v praxi aj teórii odvetvové hľadisko. No s postupným rozpracovaním modelov priestorovej medzioblastnej bilancie sa začali v širšej miere uplatňovať hľadiská úplných národohospodárskych nákladov. Významným prínosom pre rozmiestovanie bolo rozpracovanie úloh na riešenie dopravného problému (podklady sa berú z bilancie); najmä otvoreného modelu, ktorý na rozdiel od uzavretého modelu riešenia dopravnej úlohy ráta pri raste výroby so zmenou v nákladoch výroby. Pravda, aj tento prístup

³ Schéma modelu priestorovej medziodvetvovej bilancie obsahuje okrem štyroch vnútorných kvadrantov, ktoré tvoria základnú konštrukciu modelu, ešte tzv. „krídla“ vo forme matice fondov, ktorá sa musí doplniť maticou zdrojov; investičnej matice (prúdu investícií); oblastných matíc dovozu a vývozu.

⁴ Zjednodušenia, ktoré uskutočnili v konštrukcii spomínaných bilancií Moses, Chenery-Clark a Leontieff v podstate sa zameriavajú rovnakým smerom.

uplatňuje v prevažnej miere odvetvové hladisko a priestorový aspekt sa tu vnáša iba cez náklady na dopravu od výrobcu k spotrebiteľovi.

Napriek všetkej obmedzenosti prístupu k výpočtu úhrnných národohospodárskych nákladov pri použití oblastných medziodvetvových bilancií sa zdá, že ich ďalšie rozpracovanie, a najmä pokus o ich dynamizáciu predstavuje významný smer ďalšieho rozpracovania problematiky. Zdá sa, že práve prostredníctvom nich možno sa najreálnejšie priblížiť k medzicieleom v riešení našej problematiky. Ba čo viac, budú aj základom, východiskom na dosiahnutie maximálneho cieľa, pomôžu riešiť optimálnu priestorovú štruktúru rozvoja národného hospodárstva. Dnešný stupeň rozpracovania tejto disciplíny však zďaleka na takéto účely nestačí.

Určitým krokom vpred je nesporne metodika ekonomickej efektívnosti rozmiestenia priemyslu, ktorú vypracovali v minulom roku na Ekonomickom ústave Akadémie vied SSSR.⁵ Keďže ide o prvý ucelený pohľad na rozoberanú problematiku, ktorý sa publikoval v socialistických krajinách, aj keď je to pohľad čiastkový, budeme sa podrobnejšie zaoberať niektorými prístupmi a závermi tejto metodiky. Chceme poukázať na jej prínos, ale aj na určité nedôslednosti, ktorým sa sovietski ekonómi v prístupe k priestorovému usporiadaniu národného hospodárstva nevyhli.

Podľa sovietskej metodiky sa efektívne rozmiestia výrobné sily v krajine, ak sa dosiahne taký objem výroby každého druhu, ktorý sa určuje národohospodárskym plánom, pričom sa vynakladajú najnižšie úhrnné náklady investičné aj prevádzkové. Vedome a plánovite riešiť oblastnú štruktúru treba predovšetkým preto, že geografia prírodných zdrojov (prírodné a ekonomické podmienky rozličných oblastí sú odlišné) sa obyčajne nekryje s výrobou a spotrebou priemyselnej výroby. Odráža sa to predovšetkým v oblastnej diferenciácii nákladov na dosiahnutie jednotky výroby. Cieľom metodiky ekonomickej efektívnosti rozmiestenia výrobných síl, ktoré sa opiera o princípy rozmiestenia socialistickej výroby, je taktó vlastne určiť ekonomickú efektívnosť rozmanitých variantov rozmiestenia priemyselných odvetví a podnikov s ohľadom na prírodné a ekonomické podmienky. Tieto podmienky sa prejavujú v rozdielnej produktivite spoločenskej práce v rozličných oblastiach krajiny. V metodike sa výslovne uvádza, že v dôsledku doterajšieho stupňa poznania problematiky ostáva jej riešenie na úrovni statického prístupu, opiera sa o bežné poznatky, ktoré sa získali rozborom daného stavu.

Takéto vymedzenie prístupu k problému samozrejme určuje aj vlastnú poznávaciu hodnotu metodiky. Vidieť, že tu ide o postihnutie iba jednej stránky zložitého problému. Keďže vychádza z odvetvovej štruktúry ako danej, zrieka sa možnosti vypátrať akýkoľvek vplyv priestorovej štruk-

⁵ Metodika určenia ekonomickej efektívnosti rozmiestenia priemyslu pri plánovaní a projektovaní novej výstavby, Izdatelstvo ekonomika, Moskva 1966.

túry na štruktúru odvetvovú a cez ňu za celý rozvoj v národnom hospodárstve. Priestor tu vystupuje ako pasívne prostredie, do ktorého sa premieta plánom stanovený rozvoj jednotlivých odvetví bez toho, aby toto prostredie mohlo aktívne spolupôsobiť pri samom vzniku odvetvovej skladby národného hospodárstva. Bokom ostáva napríklad otázka, akým spôsobom vplývala na určenie odvetvového plánu geografia surovín v krajine; nerovnomerné rozmiestenie zdrojov pracovných síl v priestore; rozloženie infraštruktúry a podobne. Rieši sa iba určitý, dosť vymedzený úsek z celkovej problematiky, a to premietnutie odvetvového plánu do priestoru. Okrem toho treba vylúčiť všetky prvky spoločensko-sociálnych zámerov v priestore, ba aj prístup je vyložene statický. A tak vychodí, že sovietska metodika narába s priestorom na úrovni, ktorú sme nazvali druhým stupňom jeho homogenizácie. Vlastne sa už vo svojich východiskách zameriava na dosiahnutie výlučne minimálneho cieľa, a preto môže byť prínosom iba v rámci tohoto cieľa.

Sovietska metodika nevyčerpáva ani celý rozsah problematiky, ktorý treba riešiť v súvislosti s minimálnym cieľom; už sa spomenul. Zo svojich úvah vopred vylučuje určenie ekonomickej efektívnosti územno-priemyselných komplexov. Ich vytváranie sa síce považuje za jeden z najdôležitejších smerov ďalšieho rozvoja výroby, no pokiaľ sa hovorí a vyčísluje aj efektívnosť územno-priemyselného komplexu, považuje sa metodikou navrhovaný spôsob iba za akési náhradné riešenie. Ide totiž o postihnutie efektívnosti tohto komplexu prostredníctvom efektívnosti jeho jednotlivých prvkov. Ale je to skôr východisko z núdze ako pokus o seriózne riešenie úlohy.

Postihovať ekonomicke efektívnosť územného komplexu pomocou efektívnosti jeho zložiek sa zakladá na princípe delenia nerozdeliteľného. Ak by sme pripustili, že súhrnný efekt už existujúceho územno-priemyselného komplexu možno s určitým stupňom nepresnosti postihnúť sčítaním efektívnosti jeho zložiek, nemožno túto metódu v nijakom prípade použiť ako nástroj na hodnotenie efektívnosti v tom čase, keď uvažujeme o budovaní komplexu. Efekt, ktorý národné hospodárstvo dosiahne vybudovaním územného komplexu, sa totiž nebude rovnať súčtu čiastkových efektov. Obyčajne bude neporovnateľne vyšší. Samozrejme, ak nebudujeme komplex nevhodnou kombináciou jednotlivých prvkov. Celý rad vyvolaných efektov, ktoré sa spájajú s existenciou územno-priemyselného komplexu, sa totiž obyčajne nedá vyjadriť formou stavebnicového sčítania oddelene vyčíslených efektov jeho zložiek. Preto treba aj vyjadrovanie ekonomickej efektívnosti územno-priemyselného komplexu týmto spôsobom považovať iba za čiastkový pokus — za dočasnú náhradu.

V metodike sa jasne pociťuje potreba prihliadať na spojitosť jednotlivých odvetví, na ich vzájomné ovplyvňovanie. Metodika chce ísť ďalej. Nechce iba postihovať priame náklady pri vyčíslovaní ekonomickej efektívnosti istého odvetvia, ale chce uvažovať o nepriamych nákladoch, ktoré

vznikajú v odvetviach, zásobujúcich to odvetvie, ktoré rozmiestujeme a ktorého efektívnosť meriame. Ďalej chce kalkulovať aj s nákladmi na vybudovanie infraštruktúry, a to výrobnéj aj sociálnej.

Treba zdôrazniť, že sa sovietska metodika snaží o čo najširší záber. Chce zachytiť úhrnné náklady na investície a produkciu, no úplne zanedbáva úspory, najmä externé. Všeobecne je známe, že v súčasnosti pri rozmiestovaní priemyslu stále viac ustupujú klasické faktory rozmiestovania, ako je doprava a zdroje surovín. Významnejšiu úlohu majú externé úspory. V tom sú priestoroví ekonómi jednotní. Čiastočne rozdielne sú ešte názory na úlohu pracovných síl pri rozmiestovaní.⁶ Sovietska metodika však úplne necháva bokom externé úspory. Nie je to náhodné. Ba možno povedať, že to priamo vyplýva z prístupu, ktorý sa tu použil. Ak pri oddelenom podniku, ba aj odvetví budeme skúmať efektívnosť rozmiestenia na jeho úrovni, externé úspory nájdú svoj čiastočný odraz v ovplyvnení niektorých nákladových položiek. Napríklad náklady na infraštruktúru nájdú svoj odraz priamo v zmenšení tých nákladových položiek, v rámci ktorých sa započítavali, a podobne. No aj tu sa robí zadosť tejto požiadavke iba čiastočne. Vplyvom okolia moderný priemysel dosahuje externé úspory nielen priamo na nákladoch na infraštruktúru — každého druhu, ale aj v menej viditeľnej podobe. Ide o tzv. dvojitý vplyv prostredia. Jeden vplyv sa uplatňuje už spomínanou formou cez infraštruktúru, výrobnú aj sociálnu, a druhý vplyv cez tzv. čiastkové výrobné služby.⁷ Týka sa to služieb, ktoré si podniky buď môžu poskytnúť navzájom, buď ich riešia údržbárskymi službami v rámci priemyselného komplexu.⁸ Vo Francúzsku sa v posledných rokoch vypracúvajú špeciálne „pasporty“ pre odhody a odvetvia, v ktorých sa okrem iného zachytáva táto potreba tzv. čiastkových výrobných služieb. Ak by si podniky samy mali zabezpečovať tieto služby, neúmerne by sa im zvýšili náklady na produkciu. Pretože sú to služby zriedkavé a nárokuje si špecialistov, ktorých v podniku málokedy možno úplne využiť. Je až prekvapujúce, o aké množstvá požiadaviek ide, ktoré sa samozrejme líšia podľa druhu výroby a odvetvia. Vystihnúť práve tento druh nákladov, ktorý sa úzko spája s prostredím typickým pre územno-výrobný komplex, neumožňuje sledovanie úhrnných nákladov sovietskou metodikou.

⁶ Porovnaj: A. Kuklíňski, *Kritériá lokalizácie priemyselných podnikov*, Materiál Európskej úradovne Spojených národov, Ženeva 1966; P. Hoffmann, *Efektívnosť ekonomického rastu, optimalizácia zamestnanosti a jej oblastné problémy*. Ekonomický časopis XIV (1966), č. 2; J. Mihálik, *K vytváraniu pracovných síl v ČSSR*. Ekonomický časopis XIV (1966), č. 2.

⁷ Tu poukážeme iba na jednu stránku vplyvu integrácie ekonomických činností; podrobnejšie túto otázku rozoberá P. Turčan v štúdií *Problémy územného aspektu dlhodobej prognózy rozvoja národného hospodárstva*. Bola vydaná ako záverečná zpráva EÚ SAV v Bratislave roku 1966.

⁸ Ide o také prvky, ako je špeciálna oprava pracovných nástrojov či výrobného zariadenia, o prítomnosť osobitných odborníkov, o vznik stredísk s dodávkou špeciálnych zariadení a pod.

Metodika má odlišný prístup k rozmiesteniu odvetvia a k rozmiesteniu podniku. O rozmiestení odvetvia uvažuje v štádiu realizácie perspektívneho plánu. Spravidla ho ohraničuje výberom oblasti, kde sa má odvetvie lokalizovať. O rozmiestení podniku uvažuje v čase zostavovania projektu podniku. Tu už nestačí iba voľba oblasti, ale priamo treba zvoliť miesto lokalizácie.

Keďže sa pri rozmiestovaní odvetví zabezpečuje zároveň rozmiestenie tej alebo onej výroby v krajine, uvažuje sa pri umiestení aj s kapacitami existujúcich podnikov. Okrem toho treba nevyhnutne brať do úvahy celý rad ekonomických podmienok nielen oblasti, ale aj celej krajiny. Pri rozmiestení podniku stačí, ak uvažujeme o ekonomických podmienkach na implantáciu daného podniku. Významné poslanie tu pripisuje sovietska metodika materiálovým bilanciam, bilancii práce, investičnej bilancii ako aj sociálnopolitickým podmienkam. Žiaľ, práve naposledy menované hľadiská sa metodikou výpočtu úplne ignorujú. Nakoniec sa stávajú iba deklaráciou čohosi, čo síce do problematiky priamo patrí, ale čo sa vôbec nezahrnulo do výpočtov efektívnosti rozmiestovania. Ak sa prihlíada na surovinové podmienky, potrebu pracovných síl či investičné zdroje, ostáva metodika vyslovene na úrovni odvetvového prístupu.

Sovietska metodika sa zakladá na princípe, ktorý používa jednotnú normu efektívnosti pri rozhodovaní o rozmiestení v rámci celej krajiny; používa sa tam, kde treba porovnávať plánované normy s konkrétnymi oblastnými podmienkami. Autori metodiky pociťujú nedostatky takéhoto prístupu. Poukazujú na možnosť, aby sa použila oblastná diferenciacia koeficientov porovnateľnej efektívnosti, pričom sa má prizeriť na rozdielne sociálno-ekonomické podmienky rozvoja jednotlivých oblastí. Upozorňujú však aj na potrebu ďalej rozpracovať túto stránku problematiky. Škoda, že sa týmto otázkam venuje v metodike pozornosť iba okrajovo. Bolo by iste zaujímavé, aké hľadiská sa majú uplatniť na oblastné rozdiely, keď sa tvoria diferencované oblastné normy efektívnosti. Dozvedeli by sme sa tak, ako sa hodnotia jednotlivé priestorové prvky. Žiaľ, metodika sa týmito otázkami vôbec nezaobrá.

Jednako je sovietska metodika nesporným krokom vpred pri meraní efektívnosti rozmiestenia výrobných síl. Navrhuje zabezpečiť výber optimálneho variantu územného rozmiestovania výroby a jemu zodpovedajúce rozdelenie investícií. Majú sa tak uspokojiť plánom stanovené požiadavky krajiny a jednotlivých oblastí na určité výrobky s minimom úhrnných nákladov nielen na výrobu týchto výrobkov, ale aj na ich dodanie spotrebiteľom. Iste je to pokrok oproti doterajšej praxi. Voľbu ukazovateľov efektívnosti rozmiestenia zameriava sovietska metodika tak, aby čo najplnšie postihla práve tieto vzťahy v národnom hospodárstve. Ako základné ukazovatele ekonomickej efektívnosti rozmiestenia výroby používa ukazovatele všeobecnej (absolútnej) efektívnosti a porovnateľnej (relatívnej) efektívnosti.

Ukazovateľ absolútnej efektívnosti sa používa na ekonomickú analýzu využitia investícií a výrobných fondov jednotlivých odvetví podľa oblasti s cieľom odhaliť rezervy zvýšenia ich výrobnosti v plánovanom období. Tento ukazovateľ slúži aj na ekonomickú analýzu vývoja efektívnosti výrobných fondov vo vytvorených oblastných priemyselných komplexoch ako aj efektívnosti investícií vkladných do budovania odvetvovej štruktúry týchto komplexov, prípadne do rekonštrukcie alebo rozšírenia existujúcich podnikov. Na vyčíslenie absolútnej efektívnosti hospodárskej činnosti podnikov, ktoré rozmiestujeme v oblasti, používa sa koeficient rentability. Vyjadruje sa ako vzťah

$$\frac{P}{F} \text{ alebo } \frac{C - VN}{F},$$

kde C — veľkoobchodná cena realizovanej výroby,
 VN — vlastné náklady realizovanej výroby,
 P — zisk z realizácie,
 F — výrobné fondy (ide o úhrnné výrobné fondy).

Ak porovnáme takto vyčíslený skutočný koeficient rentability s projektovaným, dostaneme stupeň, v akom rozmiestovaný podnik dosahuje plánované technicko-ekonomické ukazovatele. Aby sme presnejšie mohli zvážiť poznávaciu hodnotu tohto ukazovateľa, uvedieme si ešte jednu podobu. Používa sa na meranie ekonomickej efektívnosti územno-priemyselných komplexov a je vlastne pomerom fyzického objemu čistého výrobku vytvoreného odvetviami, ktoré tvoria daný komplex za skúmané obdobie, k sume výrobných fondov týchto odvetví.

$$E_f = \frac{\sum_{i=1}^n D_i}{\sum_{i=1}^n F_i},$$

kde E_f — efektívnosť výrobných fondov odvetví, ktoré vytvárajú priemyselný komplex oblasti,
 D_i — fyzický objem čistého výrobku vytvoreného v daných odvetviach komplexu ($i = 1, 2, 3, \dots, n$),
 F_i — výrobné fondy odvetví vchádzajúceho do komplexu ($i = 1, 2, 3, \dots, n$).

Napokon uvedieme vzorec na všeobecnú (absolútnu) efektívnosť nových investícií do komplexu. Vlastne je pomerom prírastkov fyzického objemu čistého výrobku k investíciám vynaloženým na dosiahnutie tohto cieľa.

$$E_I = \frac{\sum_{i=1}^n \Delta D_i}{\sum_{i=1}^n I_i} \quad (i = 1, 2, 3, \dots, n).$$

E_I — ekonomická efektívnosť investícií do priemyselného komplexu,
 ΔD_i — prírastky fyzického objemu čistej výroby,
 I_i — investície do všetkých odvetví priemyselného komplexu.

Pri meraní všeobecnej efektívnosti investícií upozorňuje sovietska metodika na to, aby sa uvážila dĺžka časového úseku, v ktorom sa viažu prostriedky vo výstavbe, teda rozdiel medzi vstupom investície do obdobia výstavby a časom, keď začína produkovať. Je to vlastne čas potrebný jednak na výstavbu a jednak na osvojenie si výroby. Vychádza sa totiž z toho, že čas výstavby a osvojenia si výroby sa líši podľa oblastí, a preto sa čas viazania prostriedkov diferencuje podľa oblastí.

Keďže ide o všeobecného (absolútneho) ukazovateľa efektívnosti, možno ho používať skoro výlučne na porovnávanie skutočnosti oproti plánu, prípadne možno vývojom daného ukazovateľa sledovať zmeny vo využívaní fondov. Pretože sa tu prakticky oblastný aspekt navrhuje vyjadriť iba tým, že sa prihliada na diferencovaný čas viazanosti investičných prostriedkov (rôzny podľa oblastí), jeho použitie neprináša takmer nijaké nové pohľady na oblastný aspekt. Zaujímavé je tu azda iba to, že v jeho základe sa nachádza princíp výrobnéj ceny, čo svedčí o tom, že sa venuje väčšia pozornosť viazanosti fondov. Celkove však použitie ukazovateľa absolútnej efektívnosti nepresahuje ani rámec, ktorý sa vytvára uplatnením určitých hladísk spojených s využívaním princípu výrobnéj ceny v socialistických podmienkach. Ak by sme sa však dívali na tohto ukazovateľa ako na doplňujúceho popri široko uplatňovanom ukazovateli relatívnej efektívnosti, môže byť jeho použitie pozitívne. Popri vyhodnotení najvhodnejšieho variantu (slúži na to ukazovateľ relatívnej efektívnosti) umožní zároveň vyhodnotiť aj absolútny prínos vybratej alternatívy rozmiestenia výroby. Inak je jeho použitie pri rozmiestňovaní výroby prakticky bezvýznamné, ak ho hodnotíme z hľadiska prínosu nových pohľadov na oblastnú problematiku.

Na rozmiestenie výroby má väčší vplyv používanie ukazovateľa porovnateľnej (relatívnej) efektívnosti, ktorý prináša sovietska metodika. Vo funkcii takéhoto ukazovateľa môžu vystupovať ukazovatele, ktoré v základe porovnávajú investičné náklady pri porovnávaných variantoch rozmiestenia s bežnými nákladmi na výrobu danej produkcie. Hlavným kritériom výberu optimálneho variantu je minimum nákladov. V prípade rovnosti z hľadiska investičných aj bežných nákladov výroby porovnávaných variantov uprednostňujú sa tie varianty, ktoré dosahujú prijateľnejšie výsledky z hľadiska zamestnanosti pracovných síl, všeobecných sociálno-ekonomických podmienok, ako je potreba vyrovnávania oblastnej úrovne a podobne. Výber optimálneho variantu sa robí buď uplatnením koeficienta efektívnosti,⁹ buď porovnávaním minima dosiahnutých nákladov (čo je vhodnejšie používať pri porovnávaní viacerých variantov). Uplatnenie koeficienta efektívnosti predpokladá samozrejme prijat

⁹ Jeho vhodnosť je zrejma pri porovnávaní dvoch variantov. Pritom sa dáva prednosť tomu z variantov, ktorý pri inak rovnakých podmienkach dosahuje koeficient efektívnosti nie nižší, ako je normatívny.

pre každé obdobie nové normatívne koeficienty efektívnosti. Odklon od stanovených normatívov je prípustný iba vtedy, ak ide o nevyhnutnosť riešenia niektorých ekonomických problémov v oblastiach, ako je potreba využitia pracovných rezerv, alebo ostatné otázky spojené s vyrovnávaním úrovne oblasti.

Výpočet ukazovateľa relatívnej efektívnosti predpokladá jednak, aby sa vystihli plné investičné náklady do rozmiestovaných odvetví či podnikov, ale aj úhrnné národohospodárske náklady výroby. Keď máme vyčíslené obidve skupiny nákladov, nasleduje z hľadiska rozmiestovacích úloh významný úsek práce, a to technicko-ekonomický rozbor. Umožní nám vyčleniť z celkového úhrnu nákladov tie náklady, ktoré sa vyvolali diferencovanými podmienkami daných oblastí. Z plných investičných nákladov musíme vyčleniť takéto investičné náklady:

1. stavebné náklady vyvolané zemepisnou polohou oblasti (vystúpia prakticky ako odchýlka stavebných nákladov v oblasti oproti nákladom počítaným v typovom projekte),
2. na vytvorenie výrobných zásob stálych obežných fondov, ktoré sú spojené so zemepisnými a dopravnými podmienkami oblasti,
3. na vytvorenie pomocných výrob, oblastných a medzioblastných spojov, obydľí, sociálnych zariadení, teda všetko to, čo je vyvolané nedostatočnou pripravenosťou oblasti,
4. na rozvoj dopravných prostriedkov potrebných na dovoz surovín, paliva, energie, ako aj hotovej produkcie spotrebiteľom, čo je vyvolané vzdialenosťou oblastí a surovín a trhu, ako aj úrovňou dopravnej siete v oblasti.

Z úhrnných národohospodárskych nákladov výroby tiež treba vyčleniť náklady, ktoré sa vyvolali špecifikom danej oblasti. Ide o náklady:

1. na surovinu, palivo, energiu, ktoré sú vyvolané zemepisnou polohou oblasti, jeho vzdialenosťou od surovinovej a palivovo-energetickej základne, stupňom úrovne dopravy v oblasti, osobitosťou ťažobných podmienok a pod.
2. spojené s osvojením si výroby v oblasti,
3. na reprodukciu pracovnej sily, ktoré sú vyvolané osobitnými prírodnými a ekonomickými podmienkami života ľudí v oblasti,
4. na amortizáciu, ak je jej veľkosť ovplyvnená osobitnými prírodno-zemepisnými podmienkami v oblasti,
5. na dopravu výrobkov k spotrebiteľovi, ak sú náklady vyvolané vzdialenosťou oblasti, kde rozmiestujeme výrobu, od tých oblastí, kde je stredisko spotreby určitých výrobkov.

Vyčleniť a analyzovať špecifické náklady vzniknuté z rozmiestenia v niektorej oblasti, ktoré zdražujú ten alebo onen variant rozmiestenia, je potrebné, aby sme mohli dôkladnejšie ohodnotiť rozličné varianty.

Ak takto vyčlenené „náklady rozmiestenia“ zahranieme do formuly koeficienta ekonomickej efektívnosti, zmení svoj tvar takto:

$$E = \frac{(VN_{z\acute{a}kl.} + VN_{obl.})_2 - (VN_{z\acute{a}kl.} + VN_{obl.})_1}{(I_{z\acute{a}kl.} + I_{obl.})_1 - (I_{z\acute{a}kl.} + I_{obl.})_2}$$

Kde $I_{z\acute{a}kl.}$ — základný investičný vklad do výrobných fondov prvého a druhého variantu,
 $I_{obl.}$ — investičný vklad oblastného pôvodu prvého a druhého variantu,
 $VN_{z\acute{a}kl.}$ — základné výrobné náklady,
 $VN_{obl.}$ — výrobné náklady oblastného pôvodu.

Treba zdôrazniť spôsob výpočtu tzv. usporiadacích nákladov, ktoré nám slúžia ako základ na meranie relatívnej efektívnosti, v tom prípade, ak ako jeden z variantov vystúpi možnosť rekonštrukcie už existujúcich výrobných zariadení.

Usporiadacie náklady (U) sa tu rovnajú rozpočtovým alebo projektovým vlastným nákladom výroby na rekonštruovanom podniku (VN_r) plus investície vynaložené na danú rekonštrukciu (I_r).

$$U = VN_r + EI_r.$$

Samozrejme, že aj na vyjadrenie tohto ukazovateľa sa použije spôsob vyčlenenia nákladov oblastného pôvodu.

Dostaneme:

$$U = (VN_{z\acute{a}kl.} + VN_{obl.}) + E(I_{z\acute{a}kl.} + I_{obl.})$$

kde E = normatívny koeficient efektívnosti.

Pri hodnotení prínosu rozoberanej metodiky v tejto oblasti by sme sa mohli obmedziť na suché konštatovanie, že koeficient relatívnej efektívnosti, tak ako ho metodika používa, nie je nič iné ako koeficient efektívnosti riešenia investičnej výstavby (E), známy aj u nás ako:

$$E = \frac{V_1 - V_2}{I_2 - I_1},$$

kde V_1 a V_2 — úplné vlastné náklady jednotlivých variantov.

I_1 a I_2 — investičné náklady týchto variantov.

Všeobecne známa je aj jeho recipročná hodnota, ktorá sa používa na výpočet doby návratnosti investičných prostriedkov. Domnievame sa však, že hoci tu ide o aplikáciu známeho vzorca, nemožno takto jednoznačne zhodnotiť prínos metodiky. Metodika sa pokúša širšie formulovať problém ako doteraz. Postrehy jej autorov aspoň v dvoch smeroch sú nesporne prínosom.

Po prvé, je to pokus nahradiť úplné vlastné náklady v známom vzorci oveľa širšie koncipovanými nákladmi. Mali by okrem iného v najširšom rozsahu zahrnúť aj náklady, ktoré sa spájajú s určitým variantným riešením práve v dôsledku toho, že ide o variantne umiestnenia výroby, do tej-ktorej konkrétnej oblasti. Autori sa snažia zachytiť plné investičné

náklady, obohatené o počítanie všetkých tých investičných nákladov, ktoré sa nevyhnutne musia vynaložiť, ak sa projekt uskutoční v ktorejkoľvek oblasti krajiny.

Po druhé metodika prináša nový pohľad, lebo sa snaží postihnúť plné náklady oboch druhov a zároveň ich aj z celkovej nákladovej jednoty vyčleňuje. Takýto postup jej na jednej strane umožňuje, pokiaľ je to vôbec možné, správne zhodnotiť vplyv daných špecifických podmienok, existujúcich v oblasti, a na druhej strane jej umožňuje zväziť vplyv týchto podmienok na celkové riešenie rozmiestenia výroby. V tom možno vidieť určité východisko pre ďalší rozbor problematiky. Keď máme takto vyčlenený vplyv oblastných daností, môžeme ho použiť na ďalšiu konfrontáciu s oveľa širšími zámermi, ktoré môže chcieť spoločnosť v tej-ktorej oblasti realizovať; umožní ho takto navzájom porovnávať. Samozrejme, tento krok, ktorý robí metodika, má svoj význam skôr metodologický, než aby bolo možné hodnotiť jeho konkrétny dosah. Je iba krokom z jednej strany, váži nákladové položky. Vôbec neodráža vplyv druhej strany nákladov — úspor. Ďalej ostáva na vyložene statickom stanovisku, vôbec sa ani len nepokúša o odraz dynamizácie, ktorú nevyhnutne umiestenie rozmiestovacej výroby bude v určitej oblasti mať. Každá investícia vo väčšom či menšom rozsahu dynamizuje sústavu, v rámci ktorej úloha jednotlivých prvkov môže prejsť radikálnou kvalitatívnou premenou. Táto stránka prístupu je, žiaľ, v celej metodike cudzia. Jej dosah v oblasti priestorovej štruktúry však nadovšetko jasne charakterizuje tá skutočnosť, že o dosahu na zamestnanosť v oblasti, všeobecné sociálno-ekonomické podmienky, či potrebu vyrovnávania ekonomickej úrovne oblastí sa uvažuje až vtedy, ak máme porovnať dva rovnako výhodné varianty. Takto, chtiac-nechtiac metodika vyháňa oblastné hľadisko na perifériu svojich úvah a ostáva prakticky na úrovni homogenizácie priestoru druhého stupňa.

Metodike nemožno vyčítať, že sa nesnaží o čo najširšie postihnutie všetkých investičných nákladov, ako aj úplných národohospodárskych nákladov výroby na danú produkciu spolu, pričom berie do úvahy aj oblastné rozdiely v oboch týchto veličinách, ktoré majú potom slúžiť ako podklad najvyššej miery objektivity pri porovnávaní jednotlivých variantov pomocou používania porovnateľnej efektívnosti. Je nesporné, že ide o svojho druhu najkomplexnejší pokus statického zachytenia tak investičných nákladov, ako aj nákladov výroby. Preto môže oveľa vhodnejšie ako celý rad doteraz používaných metód slúžiť za východisko pre voľbu najvhodnejšieho variantu rozmiestenia výroby. Ostať však zároveň iba na tejto úrovni by viedlo znovu k tomu, že by sme odsúdili priestorové hľadisko rozvoja národného hospodárstva na jeho pasívnu úlohu. Priestor by ďalej vystupoval síce ako objekt našich úvah, no *jeho subjektívny prínos k formovaniu sa nielen priestorovej, ale aj celkovej štruktúry rozvoja národného hospodárstva by sa znovu stratil.*

Nepochopiteľný je aj prístup autorov metodiky k ohodnocovaniu jednotlivých faktorov rastu. V celej metodike sa nestretáme s pojmom deficitnosti, či už surovín, kvalifikovanej pracovnej sily alebo samej akumulácie. Nikde sa neuvažuje s potrebou započítavania tzv. diferenciálneho efektu, ktorý práve v tejto oblasti (pri oceňovaní jednotlivých faktorov rozmiestenia) bude mať iste veľký význam. O jedinom spôsobe limitovania faktorov sa uvažuje pri prechode na horšie ťažobné podmienky, keď sa navrhuje započítavať náklady tých ťažieb, ktoré uzatvárajú plánovanú bilanciu. To je však aj všetko. Podľa našej mienky je to veľmi málo.

Zdá sa, že cesta k postihnutiu úhrnných národohospodárskych nákladov v budúcnosti sa musí uberať smerom ďalšieho rozpracovania spôsobov využitia diferenciálnych nákladov, ktoré sa vypočítajú pomocou štruktúrálnej analýzy. To však je z hľadiska merania efektívnosti rozmiestenia výroby, alebo ako sa dnes presnejšie vyjadrujeme, efektívnosti priestorového usporiadania výroby úloha do budúcnosti. Bude treba ešte mnoho úsilia, kým sa dopracujeme k celkovým pozitívnym výsledkom.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗВИТИЯ ПРОСТОРОВОЙ СТРУКТУРЫ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА

Йозеф В о й т к о

Эффективность развития территориальной структуры народного хозяйства является необыкновенно сложной проблемой. Принципиальное решение этого вопроса невозможно на данном уровне познания отношений, к которым доходит при взаимовлиянии территориальной и отраслевой структуры народного хозяйства. Определенное приближение к решению проблематики обещает использование так называемых областных межотраслевых балансов. Но и этот опыт не решает всю сложность этой проблематики. Ряд следующих опытов приводит нас на позиции частичного решения проблемы. Территория как сложная проблема гомогенизирует. Абстрагируется от целого ряда ее характерных элементов. На первой ступени гомогенизации исключает из своих представлений все социально-политические направления в областях — т. е. берет территорию как исключительно экономическую величину. Вторая ступень гомогенизации состоит в статичности подхода к решению территориальной структуры — не берет во внимание динамизацию поляризованного развития положительных и отрицательных ее элементов.

Решения, которые остались на уровне проекции отраслевой структуры, в области, еще на более низком уровне подхода. Но и этот шаг может принести положительные результаты, если понимается как одно из возможных приближений. Ни в коем случае, однако, это не может быть окончательный шаг. Это одсудило бы территориальную структуру на пассивный объект исследования, которым она ни в коем случае не является. В студии указано ряд направлений дальнейшей разработки этой сложной проблематики.

VLADISLAV PAVLÁT

Některé problémy současného stavu oboru světová ekonomika

V soudobé nemarxistické ekonomické vědě zajímá problematika světového hospodářství velmi významné místo. Patří k jejím poměrně rozsáhle rozpracovaným součástem, což je jednak odrazem objektivního procesu internacionalizace výroby, jednak svědectvím toho, že nemarxistická ekonomie je si vědoma významu studia těchto procesů.

Naproti tomu marxistická ekonomická věda ve zpracování otázek světového hospodářského vývoje po dlouhé období silně zaostávala. V současném střetání socialismu s kapitalismem na ideologickém poli stojíme v důsledku zaostávání této části naší ekonomické teorie často proti zpracovaným nemarxistickým názorům málo vyzbrojeni. Již z tohoto důvodu — vedle dalších, o nichž je řeč dále — je velmi důležitým úkolem, abychom co nejdříve toto zaostávání odstranili.

Chtěl bych se zde pokusit nastínit některé problémy spojené s pojetím vědního oboru „světová ekonomika“, který v současné době u nás vzniká. Podotýkám, že jde o diskusní otázky a nikoliv o formulaci definitivních stanovisk.

1. Světové hospodářství v nemarxistické ekonomii

Poznatky o světovém hospodářství netvoří v rámci nemarxistické ekonomie jedinou ucelenou teorii nebo teoretický systém. Ta část ekonomické vědy, která se zabývá světovým hospodářstvím, je relativně samostatná, i když si zachovává úzké spojení s obecnou ekonomickou teorií.

Až do začátku 20. století byly poznatky o světovém hospodářství, které se z největší části omezovaly pouze na problematiku mezinárodní dělby práce a mezinárodního obchodu, integrální součástí obecné ekonomické teorie. Samostatnou vědu o světovém hospodářství požadoval výslovně, jak známo, B. Harms. I když se věda o světovém hospodářství všeobecně nekonstituovala v té podobě a v tom rozsahu, v jakém navrhoval Harms, došlo k jejímu oddělení od obecné ekonomie. Souvislost s obecnou teorií však zůstává i nadále zachována.¹

¹ Například většina moderních učebnic nemarxistické ekonomie obsahuje zvláštní oddíl o světovém hospodářství [resp. tzv. mezinárodní ekonomii].

V nemarxistické ekonomii je dnes věda o světovém hospodářství koncipována v podstatě v dvojmí pojetí: jednak v užším pojetí — jako tzv. mezinárodní ekonomika, jednak v širším pojetí — jako komplexně chápaná věda o světovém hospodářství.

Toto dvojmí pojetí je podmíněno historickými podmínkami vzniku daného oboru. První, užší pojetí vědy o světovém hospodářství všeobecně převládá v anglo-americké ekonomické literatuře. Jádrem tohoto pojetí, které je poměrně velmi dobře propracováno, je teorie mezinárodního obchodu, příp. v rozšířené interpretaci teorie mezinárodních ekonomických vztahů. Nevýhodou tohoto teoretického přístupu je to, že řadu samostatných teoretických problémů podřizuje rámci teorie mezinárodního obchodu, který je pro tyto otázky příliš úzký. Tak např. teorie mezinárodní ekonomické integrace byla dlouho chápána jen jako dílčí případ aplikace teorie mezinárodního obchodu. Jiným nedostatkem užšího pojetí vědy o světovém hospodářství je to, že věnuje malou pozornost institucionální problematice, otázkám hospodářské politiky a že ponechává zcela stranou analýzu vývoje hospodářství jednotlivých oblastí, resp. zemí.²

Toto pojetí „světové ekonomiky“ — zužující ji na problematiku mezinárodních ekonomických vztahů — historicky vzniklo tak, že ekonomové, navazující na směr myšlení nastoupený Ricardem, rozvíjeli v podstatě jen teorii mezinárodního obchodu. Teprve počínaje první světovou válkou se okruh zájmu zkoumání rozšířil na zkoumání problémů obchodní a měnové politiky, otázek mezinárodních monopolů apod. Po druhé světové válce se záběr dále rozšířil o problémy mezinárodní ekonomické integrace, mezinárodního intervencionismu, rozvoje rozvojových zemí atd.³

Druhé pojetí „světové ekonomiky“, jehož reprezentanty jsou zejména němečtí ekonomové, vychází původně z tradic historické školy. Pozornost zastánců tohoto směru byla orientována hned zpočátku na světové hospodářství jako celek, v němž mezinárodní ekonomické vztahy hrají sice velmi významnou roli, avšak nejsou výhradním okruhem zájmu.

Jak již bylo poznamenáno, v poslední době je možno pozorovat určité sblížení obou koncepcí. Rozdíly dnes spočívají spíše v akcentování odlišných teoretických východisk a problémů.⁴

² Někteří autoři se v poslední době snaží tento nedostatek odstranit. Srovnej např. P. Ellsworth, *International Economics*, New York 1965.

³ Podrobněji se vývojem nemarxistické vědy o světovém hospodářství zabývám ve svém příspěvku, předloženém na mezinárodní konferenci o problémech vývoje nemarxistické ekonomie. Konference se konala v říjnu 1966 ve Smolenicích.

⁴ Rozbor této otázky přesahuje rámec této stati.

2. Vznik oboru „světová ekonomika“ v marxistické ekonomii

Potřeba vzniku vědního oboru „světová ekonomika“ je podmíněna nejen relativně svébytným vývojem ekonomické vědy, ale i společenskými potřebami, zejména potřebami hospodářské praxe. Jednotlivé přístupy ke zkoumání světového hospodářství v marxistické ekonomické vědě od počátku vznikaly pod silným tlakem praktických potřeb hospodářské činnosti socialistického státu na úseku vnějších ekonomických vztahů.

Je to koneckonců patrné i na sledu, v jakém tyto jednotlivé záběry vznikaly. Tak jak se měnil směr zájmů socialistických států na rozvoji vnějších vztahů (od čistě zahraničně obchodního pojetí k širším aspektům vývoje světového hospodářství), vznikala i potřeba zkoumání dalších úseků těchto vztahů, k nimž pak postupně přibývaly i jiné aspekty komplexnější povahy (potřeba posouzení místa rozvojových zemí ve světovém hospodářství, jejich vývojových perspektiv atd.). Tímto komplexnějším přístupem k analýze problematiky vnějších ekonomických vztahů socialistických států a potřebou orientovat vývoj jejich hospodářství s ohledem na průběh a vývojové tendence světového hospodářství (tj. především s ohledem na ekonomické soutěžení socialismu s kapitalismem) je prakticky podmíněna i potřeba vytvoření uceleného vědního oboru „světová ekonomika“.

Tento obor totiž jako homogenní celek dosud neexistuje, i když jsou již zpracovány některé jeho dílčí součásti. Současný stav oboru „světová ekonomika“ je podmíněn dosavadním vývojem diferenciací jednotlivých okruhů zkoumání světového hospodářství z rámce politické ekonomie, v němž původně byly prováděny.

Touto postupnou diferenciací od politické ekonomie se oddělovalo zkoumání mezinárodních ekonomických vztahů, později začaly být konkrétněji zkoumány některé otázky fungování hospodářského mechanismu soudobého kapitalismu jako ekonomické soustavy, resp. problémy hospodářského vývoje průmyslově vyspělých kapitalistických zemí, rozvojových zemí a socialistických zemí. U těchto oddělených elementů zkoumání světového hospodářského vývoje, resp. jeho jednotlivých stránek se jevila tendence ke konstituování v samostatné vědní disciplíny, což se také do určité míry již uskutečnilo (např. u ekonomiky rozvojových zemí aj.). V současné době je pocítována potřeba opětné syntézy, tj. spojení jednotlivých dílčích záběrů zkoumání světového hospodářství v ucelený vědní obor „světová ekonomika“.

3. Mezinárodní ekonomické vztahy nebo světová ekonomika?

V současné době však neexistuje jednotná koncepce „světové ekonomiky“, i když se mezi našimi ekonomy o těchto otázkách diskutuje.⁵ Dřívější marxistické práce si totiž otázku vytvoření oboru „světová ekonomika“ nekladly. Jak již bylo uvedeno (v odstavci 2), o otázkách světového hospodářského vývoje se pojednávalo z různých dílčích hledisk.

Jedinou marxistickou prací, která zaujímá v této otázce výslovné stanovisko, je kolektivní monografie polských ekonomů Kamieckého, Soldaczuka a Sierpińskiego *Mezinárodní ekonomické vztahy*.⁶ Její autoři podávají zdůvodnění vědní disciplíny „mezinárodní ekonomické vztahy“, kterou však *fakticky* koncipují v podstatě jako „světovou ekonomiku“.⁷

Polští ekonomové správně poukazují na skutečnost, že základy vědy o mezinárodních ekonomických vztazích se tvořily v rámci politické ekonomie. Vývoj politické ekonomie vedl ve 20. století k tomu, že některé části politické ekonomie se oddělily a přeměnily v samostatné disciplíny, jako např. teorie reprodukce a akumulace apod. Tvoří stále součásti ekonomické teorie. Pro teorii mezinárodních ekonomických vztahů však polští ekonomové požadují relativní samostatnost, kterou zdůvodňují tím, že „teorie mezinárodních ekonomických vztahů zahrnuje... v podstatě všechny problémy teorie politické ekonomie. Každý teoretický ekonomický problém má svůj mezinárodní aspekt.“⁸

Polští ekonomové dokazují dále, že vztahy mezi národními hospodářstvími jednotlivých zemí se vyznačují určitými specifickými rysy ve srovnání s ekonomickými vztahy uvnitř národního hospodářství jednotlivých zemí, což je důvodem pro vyčlenění teorie mezinárodních ekonomických vztahů v samostatnou teorii.

Podle jejich názoru není možno pojednávat o mezinárodních ekonomických vztazích v téže rovině jako o vztazích uvnitř národního hospo-

⁵ Jednou z těchto diskusí byla interní diskuse na VŠE v Praze, která se uskutečnila na jaře 1966. Základem této stati je materiál, který autor předložil k diskusi.

⁶ Z. Kamiecki, J. Soldaczuk, K. Sierpiński, *Miedzynarodowe stosunki gospodarcze*, Varšava 1964.

⁷ Je zde nutno poznamenat, že citovaná práce polských ekonomů je — pokud je nám známo — prozatím *jedinou* prací zpracovanou z pozic marxistické ekonomické vědy, která se výslovně pokouší vymezit předmět zkoumání disciplíny mezinárodních ekonomických vztahů. Učebnice prof. Ljubimova z roku 1957 (*Mezinárodní ekonomické vztahy*, Moskva 1957) charakterizuje pouze náplň pedagogického kurzu o mezinárodních hospodářských vztazích, tj. nepostuluje existenci samostatné vědní disciplíny. Naopak zdůrazňuje, že jde o součást politické ekonomie (srovnej cit. práci, str. 5).

⁸ Citovaná práce, str. 17. V diskusích v ČSSR naopak byl vyslovován názor, že pouze část teoretických problémů (kategorií politické ekonomie) má světově hospodářské aspekty v teoretické rovině, nechceme-li pochopitelně hledat násilně i méně podstatné souvislosti.

dářství jedné země proto, že každá země představuje nejen určité hospodářské území, ale také politickou a administrativní (státně organizovanou) jednotku.

Polští ekonomové dospívají k závěru, že teorie mezinárodních ekonomických vztahů je samostatně existující vyčleněnou částí politické ekonomie. Jejím předmětem zkoumání jsou ekonomické vztahy mezi hospodářskými subjekty činnými v rámci různých národně státních organizmů.⁹ Úkolem této teorie je zkoumání ekonomických zákonů, kterými se řídí procesy probíhající v rámci světového hospodářství.¹⁰

V teorii mezinárodních ekonomických vztahů se uplatňují dvě hlediska: na jedné straně tato teorie zkoumá procesy ve světovém hospodářství vzatém jako celek, na druhé straně zkoumá místo a úlohu ekonomických vztahů se zahraničím pro národní hospodářství jednotlivých skupin (typů) zemí.¹¹

Mezinárodní ekonomické vztahy však nelze zkoumat zcela nezávisle na podmínkách, z nichž vyrůstají, tj. bez ohledu na celkový hospodářský vývoj světa. Polští ekonomové si tuto skutečnost do jisté míry uvědomují: zařadili totiž do své práce — před vlastní rozbor otázek mezinárodního obchodu a mezinárodních platebních problémů, které tvoří jádro tohoto rozboru — stručně pojednání o strukturálních změnách v současném světovém hospodářství.

Jakmile však rozšíříme záběr zkoumání disciplíny mezinárodních ekonomických vztahů o tyto pohledy, pak — položíme-li na tyto pohledy dostatečný důraz a nechápeme-li je jen jako „kulisu“ — přerůstá disciplína mezinárodních ekonomických vztahů v širší pohled, který je již *mimo její* původní rámeček.

Závažným nedostatkem rozboru, který podali polští ekonomové, je to, že se omezuje pouze na zdůvodnění předmětu a rozsahu zkoumání disciplíny mezinárodních ekonomických vztahů, a nikde nevymezuje vztah k jiným disciplínám, zabývajícím se problémy světového hospodářství. Jestliže by však měla disciplína mezinárodních ekonomických vztahů v pojetí polských autorů *nahrazovat* obor „světová ekonomika“, bylo by toto pojetí příliš *úzké*.

Pojetí teorie mezinárodních ekonomických vztahů, tak jak je předkládají citovaní polští autoři, co do rozsahu předmětu zkoumání v podstatě koresponduje anglo-americké variantě „international economics“,¹² zahrnující vedle „čisté“ teorie také peněžní a měnové aspekty, některé oblasti hospodářské politiky (v podstatě obchodní politiku) a některé institucionální momenty.

Okruh zkoumaných problémů i zde přesahuje rámeček, daný vymezením

⁹ Srovnej str. 17 citované publikace.

¹⁰ Tamtéž, 19.

¹¹ Tamtéž, 20.

¹² Viz zde odstavec 1.

předmětu zkoumání a jeho rozsahu. Domnívám se proto, že je nutno tuto skutečnost promítnout přímo ve vymezení předmětu a rozsahu zkoumání dané disciplíny, resp. oboru, tj. že rozbořením mezinárodních ekonomických vztahů není možno nahradit zkoumání světově hospodářských problémů.

4. Které otázky zkoumá „světová ekonomika“?

Předmětem zkoumání vědního oboru „světová ekonomika“ by mělo být zkoumání vývoje světového hospodářství¹³ a jeho zákonitostí. Při tomto zkoumání musí „světová ekonomika“ nutně vycházet z obecné politicko-ekonomické teorie, musí však sama usilovat o propracování této teorie a o její konkretizaci na problémy světového hospodářství.

Kromě teorie mezinárodních ekonomických vztahů, jejíž zásadní užitečnost a účelnost je patrně mimo pochybnost, je nutno v rámci oboru světová ekonomika propracovávat teoreticky i další otázky. Jde především o vypracování komplexní teorie ekonomického rozvoje v aplikaci na světové hospodářství, tj. nikoli v ryze obecné rovině.¹⁴ Jedině taková teorie v dynamickém pojetí může být vhodným metodologickým východiskem budování oboru světová ekonomika.¹⁵ K dalším teoretickým problémům patří mimo jiné hlubší propracování teorie mezinárodní dělby práce, teorie mezinárodní ekonomické integrace a vypracování teorie a metodologie sledování vývoje struktury světového hospodářství a jeho organizačně institucionálních forem. Tyto skupiny teoretických problémů (které by pochopitelně mohly být roztříděny příp. i jinak) přesahují rámec teorie mezinárodních ekonomických vztahů a přitom nutně spadají do předmětu zkoumání světového hospodářství, má-li jeho vývoj být postihován komplexněji, než tomu bylo dosud.

Ruku v ruce s propracováním uvedených teoretických problémů musí jít také propracovávání teorie hospodářské politiky ve světovém průřezu. Opět tedy nejen z hlediska vnějších vztahů jednotlivých zemí, resp. jako mezinárodních průřezů těchto vztahů (mezinárodní obchodní politika a obchodní politika jednotlivých států), nýbrž v komplexním průřezu včetně vztahů mezi národní hospodářskou politikou jednotlivých států a světovou (regionální) hospodářskou politikou analyzovanou jako celek na všech úsecích.

Na tuto teoretickou část oboru světová ekonomika, která se úzce váže

¹³ Problém vymezení kategorie „světového hospodářství“ zde ponechávám stranou, přestože je velmi důležitý pro pojetí daného vědního oboru. Pojednání o tomto problému však přesahuje rámec tohoto článku.

¹⁴ Tuto teorii není možno rozvinout pouze v rámci analýzy mezinárodních ekonomických vztahů, protože předpokládá mnohem širší analýzu výchozích podmínek a faktorů rozvoje, než je možno v rámci tohoto dílčího pohledu provádět.

¹⁵ Zde je tento obor úzce závislý na vývoji obecné teorie politické ekonomie.

na obecnou teorii politické ekonomie a tvoří v jistém smyslu její součást,¹⁶ navazuje zkoumání hospodářského vývoje světových soustav, oblastí a zemí. Ve srovnání s teoretickou částí oboru světová ekonomika charakterizovanou výše představuje v podstatě její aplikaci, resp. konkrétní zaci.

Potřebným směrem aplikovaného konkrétního výzkumu vývoje světového hospodářství je dále odvětvový průřez zkoumání, který by analyzoval vývojové tendence jednotlivých hospodářských úseků a odvětví ve světě jako celku.¹⁷

Výše uvedený nástin předpokládaného rozsahu předmětu zkoumání světové ekonomiky v širším pojetí si nikterak nečiní nárok na úplnost. Domnívám se však, že v podstatě jsou zde podchyceny hlavní okruhy problémů, které se logicky a zcela nutně váží k danému oboru, má-li být cílem jeho komplexní rozpracování z hlediska marxistické ekonomické teorie a v souladu s potřebami praxe.

Uplatnění této širší koncepce rozvoje daného vědního oboru ovšem naráží i na řadu dalších problémů, zejména na vymezení vztahů k příbuzným oborům, resp. disciplinám.¹⁸

5. Vztah ke styčným oborům

Nejdůležitější z těchto otázek je problém vztahu oboru světová ekonomika k politické ekonomii (obecné teorii). V současné době existují různé názory. Za první názor, který považuje politickou ekonomii za teoretický obor a světovou ekonomiku za obor aplikovaný v tom smyslu, že světová ekonomika konkretizuje poznatky obecné teorie v oblasti zkoumání světově hospodářského vývoje. V tomto pojetí tedy specifické teoretické otázky světového hospodářství ani mezinárodních ekonomických vztahů samostatně neexistují, provádí se pouze konkretizace jednotlivých obecných kategorií s ohledem na specifické poměry ve světovém hospodářství.¹⁹

Za druhé, názor, který postuluje určitou dělbu práce mezi politickou

¹⁶ Tato otázka je dosud diskutována. Viz též dále problém vymezení specifičnosti zkoumání světového hospodářství z hlediska uplatňovaného stupně abstrakce.

¹⁷ Tato analýza má velký význam z hlediska stanovení proporcí ve vývoji hospodářství jednotlivých zemí s ohledem na rozvoj výrobních sil ve světě, na technický a technologický pokrok atd. Tato část zkoumání je prozatím v socialistických zemích poměrně málo rozvinuta. Naproti tomu se běžně uplatňuje v empirických analýzách nemarxistických ekonomů.

¹⁸ Přestože je nablédní, že tyto vztahy přesně vymežit nelze, je účelné je vymežit alespoň rámcově, aby se zamezilo přílišnému překrývání. Toto překrývání pochopitelně zcela odstranit nelze. Koneckonců to ani není nutné, vzhledem k tomu, že většinou se různé vědní obory, resp. disciplíny zmocňují analyzované skutečnosti odlišným způsobem odpovídajícím charakteru daného oboru, jeho zájmům, specifickým hlediskům, rozdílným metodám zkoumání atd.

¹⁹ Zastánci názoru, že světová ekonomika je konkretizací politické ekonomie, argu-

ekonomií a světovou ekonomikou tím, že požaduje vyčlenění některých partií politické ekonomie v samostatný vědní obor.²⁰ Obor světová ekonomika má pochopitelně i podle tohoto názoru provádět konkrétní rozbor vývoje světového hospodářství, avšak pro vývoj světové ekonomiky jako oboru je nutné rozvíjet příslušné teoretické úseky s ohledem na potřeby vývoje daného oboru přímo v jeho rámci.²¹

Jednou z rozhodujících otázek pro posouzení daného problému je otázka uplatnění určité úrovně abstrakce. U prvního názoru (viz výše) jde o striktně formulovaný požadavek nižšího stupně abstrakce, spočívajícího v zavedení prostorového elementu, který posunuje úroveň abstrakce na nižší stupeň. Je nesporné, že světové hospodářství bez uplatnění tohoto prostorového momentu jako rozložení ekonomických celků v prostoru, které ovlivňuje jejich strukturu, vzájemné vztahy atd., je těžko myslitelné. Je však myslitelné sledovat ekonomické celky opět v odlišné rovině: buď zcela abstraktně (potud by tyto úvahy tvořily součást obecné ekono-

mentují obvykle tím, že všechny obecné kategorie jsou součástí politické ekonomie. Světová ekonomika nemá žádné pro sebe vlastní obecné kategorie (vedle obecných kategorií politické ekonomie), resp. že ne všechny obecné kategorie politické ekonomie jsou konkretizovány ve světové ekonomice. V diskusích se vyskytl názor, že snaha o hledání specifik ve vztazích mezi národními ekonomikami jednotlivých zemí vyplývá z nevyvinutosti ekonomické teorie. Zatímco Marx mohl prý ještě podat model fungování kapitalismu i při abstrakci od existence světového hospodářství (zahraničního obchodu apod.), dnes lze obecně platný model podat pouze tehdy, vezmeme-li v úvahu světové hospodářství jako ekonomickou realitu.

²⁰ V diskusích se v této souvislosti ukazuje, že při vymezování vztahů mezi politickou ekonomikou a světovou ekonomikou není sporu o tom, že světová ekonomika má zkoumat konkrétněji než politická ekonomie vývoj hospodářství ve světě, tj. že musí brát v úvahu prostorový moment (prostorovou strukturu světového hospodářství). Rozdíl mezi prvním a druhým názorem mimo jiné spočívá v tom, že první názor vyhrazuje sféru teoretického zkoumání pouze pro politickou ekonomii, zatímco světová ekonomika má zkoumat pouze konkrétní vývoj hospodářství ve světě — v jednotlivých soustavách, oblastech, zemích. Naproti tomu podle druhého názoru má obor světová ekonomika svou teoretickou část, odlišnou od obecné teorie politické ekonomie; z teoretické části světové ekonomiky pak vychází konkrétní aplikace na rozbor světového hospodářského vývoje. Je-li tedy teorie světové ekonomiky vůči obecné ekonomické teorii její aplikací, pak uvnitř oboru světová ekonomika je konkrétní analýza světově hospodářského vývoje také aplikací vůči teorii světového hospodářství. Zdá se však, že tyto úvahy nejsou příliš účelné, protože mohou vést ke zbytečné scholastice. Je všeobecně známo, že hranice mezi vědními obory jsou velmi pohyblivé a že jejich vymezení je do značné míry konvenční — může se měnit z hlediska svého účelu. Toto se vztahuje v plné míře i na vymezení vztahů mezi světovou ekonomikou a politickou ekonomikou.

²¹ Variantou prvního názoru je názor, podle něhož oprávněnost existence světové ekonomiky jako vědního oboru je podmíněna uplatněním podstatně nižšího stupně abstrakce a konkrétně historického přístupu, při čemž takto chápaný obor by byl odlišný od oboru mezinárodních ekonomických vztahů. Tento názor považují za nesprávný, protože by světovou ekonomikou v podstatě omezil na tzv. ekonomiku zemí (příp. oblastí), zatímco všechny ostatní otázky by byly buď zahrnuty v disciplině mezinárodních ekonomických vztahů, resp. v politické ekonomii, zejména pokud by šlo o obecně teoretické problémy.

mické teorie), nebo konkrétněji na úrovni soustav, oblastí, zemí. Zde se reprodukuje zmíněný spor v nové podobě: je úkolem vědy o světové ekonomice jen konkrétně historické zkoumání ekonomiky zemí, oblastí, světa? Právem se namítá, že takto mizí rozdíl mezi světovou ekonomikou a dějinami národního hospodářství, resp. hospodářskou geografii.

Podle druhého názoru (viz shora) by muselo i zkoumání soustav, oblastí, zemí býti vedeno na jisté *teoretické* úrovni.

Světová ekonomika však — domnívám se — musí slučovat oba prvky: jak prvky abstraktně teoretického rozboru, tak prvky konkrétně historického rozboru a pokud možno by měla usilovat o jejich vyváženost.²²

Obdobně je nutno vymezit vztahy k dějinám národního hospodářství a k hospodářské geografii, pokud zkoumají světový vývoj.

Vztah vědního oboru světová ekonomika k dějinám národního hospodářství je dán zásadně tím, že dějiny národního hospodářství jakožto jeden z oborů historických věd usilují o konkrétně historické zobrazení světového hospodářského vývoje se všemi jeho peripetiemi a nahodilostmi. Toto není úkolem oboru světové ekonomiky, který usiluje o *jistý stupeň zobecnění specifických rysů vývoje hospodářství ve světě*. Rozdíl tkví tedy především v uplatněné metodě zkoumání, která je u dějin národního hospodářství historická, zatímco u světové ekonomiky logicko-historická.

Pokud jde o hospodářskou geografii, je problém podobný. Hospodářská geografie zkoumá především rozmístění výroby ve světě v jeho konkrétně historické podobě. Tím se opět odlišuje od světové ekonomiky.

6. Další problémy

Současný stav oboru světová ekonomika je dále charakterizován tím, že většina dosavadních prací trpí nevyvážeností jednotlivých momentů, které by se měly ve zkoumání světového hospodářství promítat. V dosud zpracovaných pracích velmi často dominuje historizující pohled nad ekonomickým rozbohem. Jindy opět převládá rozbor sociálně ekonomických zvláštností nad celkovým pohledem na hospodářský vývoj daného ekonomického celku, často na újmu zkoumání rozvoje výrobních sil. Setkáváme se rovněž s tím, že bývají nedoceňovány *institucionální momenty*, resp. že jsou chápány ryze popisně a nikoliv funkčně, jako jeden z prvků důležitých pro pochopení fungování dané hospodářské soustavy apod.

²² Problém roviny abstrakce je ovšem daleko složitější, než zde bylo možno ve stručnosti uvést. Ve výše uvedeném výkladu jsem např. nebral v úvahu státně politické uspořádání světa (hovořil jsem o zemích, nikoliv státech). Je však zcela zřejmé, že z ryze praktických důvodů musí světová ekonomika brát v úvahu existenci státních celků, tj. kromě obecně prostorového momentu musí brát v úvahu i některé mimoeconomické faktory, spojené s existencí státu. Tím je opět posunuta rovina abstrakce, ovšem zdaleka nikoliv na úroveň, s jakou pracuje, např. historická věda.

Značným nedostatkem je nepropracovanost teorie (ať již ponecháme stranou otázku, zda příslušné partie tvoří součást politické ekonomie nebo nikoliv) a rovněž tápání v metodologických otázkách, které prakticky dosud jsou zpracovány jen velmi málo.

Budování vědního oboru světová ekonomika jistě není samoúčelné, a — jak jsme se pokusili na to již poukázat — je spjato s naléhavými potřebami hospodářské praxe socialistických států.

Má-li nový vědní obor, jehož konstituování a všeobecné uznání bude spojeno s řadou problémů, plnit svoji funkci v systému ekonomických věd, musí jeho logická vnitřní struktura odpovídat některým základním požadavkům, které se zde pokusím předběžně formulovat. Omezím se na teoretickou část světové ekonomiky, protože vytyčené požadavky se musí nutně promítnout i v aplikovaném výzkumu.

Především jde o to, aby zkoumání světového hospodářství mělo *dynamický rámec*. Proto musí vycházet z široce pojaté teorie hospodářského rozvoje v aplikaci na světové hospodářství.

Při zkoumání vývoje světového hospodářství musí být uplatněny *prvky prostorové analýzy* založené na obecné lokalizační teorii,²³ vzhledem k významu prostorového elementu ve světovém hospodářství.

Zkoumání vývoje světového hospodářství musí obsahovat prvky analýzy *ekonomické struktury*, a to jak v obecné rovině, tak v aplikaci. Strukturální analýza se ovšem nemůže omezit na dosud přijaté konvenční pohledy (např. „soustavový“ rozbor, teritoriální pohledy, odvětvový průřez zkoumání), nýbrž musí hledat i další směry rozboru, které umožní hlouběji pochopit vývojové tendence světového hospodářství.

Konečně musí být široce uplatňován *komparativní přístup* k analýze vývoje světového hospodářství jako jeden z metodologických nástrojů, umožňujících vytypování specifických rysů vývoje daných ekonomických celků na jedné straně a zobecnění společných rysů jejich vývoje na druhé straně.

Prvky jednotlivých přístupů, které byly výše uvedeny, již existují. Nejsou však většinou zpracovány natolik, aby mohly být zkloubeny do uceleného systému. Není např. dosud vytvořena ucelená teorie rozvoje socialistické ekonomiky, kterou by bylo možno uplatnit ve světové ekonomice z hlediska regionálního rozboru. Není rozpracována teorie dělby práce, i když existují její prvky. Teorie mezinárodních ekonomických vztahů je dosud rozvíjena na velmi obecné úrovni, aniž by brala v úvahu prostorové momenty, tj. je odtržena od lokalizační teorie. Podobných nedostatků (a často i mnohem závažnějších) existuje velmi mnoho. Bude třeba značného úsilí marxistických ekonomů, aby postupně odstranili tyto mezery, a tím i zaostávání daného úseku ekonomické vědy, které dnes již nelze nevidět.

²³ Lokalizační teorií zde rozumím teorii územní dělby práce.

VAN ŠUJAN

Súvislosť cenových modelov so zákonom ekonómie času

1. Úvod

V ekonomickej literatúre socialistických krajín sa už veľmi dlho diskutuje o racionálnych princípoch tvorby cien. Novým, významným príspevkom do tejto diskusie je najmä štúdia O. Kýna, B. Sekerku a L. Hejla.¹ Autori v práci zovšeobecňujú formuly pre jednotlivé typy cien do teórie trojkanálovej ceny, ktorá zahrnuje základné typy cien ako svoje zvláštne prípady. Rozličné varianty zovšeobecného cenového modelu aplikovali na empirické údaje, aby získali informácie o vhodnosti jednotlivých typov cien v konkrétnych podmienkach.

Nesporne empirický prístup k cenovým modelom má mimoriadny význam najmä pre súčasnú prax.² Doterajšie optimalizačné cenové modely sa zatiaľ nerozpracúvali na praktické použitie. Avšak v ekonomickej teórii môže aj optimalizačný prístup k cenovým modelom prispieť k tomu, aby sa vyriešili niektoré základné problémy tvorby cien.

V oblasti cenových modelov sa ako kritérium optimalizácie obvykle používa zákon ekonómie času. Takýto prístup prvý použil S. G. Strumilin pri formulovaní známej vety, podľa ktorej proporcionálnosť cien k hodnotám je nevyhnutnou podmienkou na to, aby spoločnosť dosahovala maximum úžitkových hodnôt s minimom vynaloženej práce. Matematický dôkaz tejto vety neskôr podal A. A. Konjus.

S. G. Strumilin, zástanca koncepcie cien typu hodnoty, vzťahoval svoju vetu len na nemodifikovanú formu hodnoty. Dnes väčšina ekonómov dáva prednosť cenám založeným na princípe výrobnej ceny, prípadne na dvojkanálovom alebo viackanálovom type cien. Pritom sa nemožno uspokojiť jednoducho s tým, že v Strumilinovej vete nahradíme hodnotu niektorou jej modifikovanou formou. Konjusov dôkaz vety je totiž formulovaný tak, že podobnú zámenu vylučuje.

¹ O. Kýn, B. Sekerka, L. Hejl, *Model cenových typů*. Ekonomicko-matematický obzor (1966), č. 4, 361—387.

² Podobné cenové modely sa použili pri generálnej reforme veľkoobchodných cien k 1. januáru 1967, ako aj pri vypracovaní prognózy vývoja cien do roku 1970.

Ukážeme, že ak optimalizačné cenové modely typu A. A. Konjusa doplníme niektorými ďalšími obmedzujúcimi podmienkami, ktoré logicky vyplývajú zo základných predpokladov, že existuje rozvinutá tovarová výroba, môžeme Strumilinovu vetu preformulovať tak, aby platila pre racionálnejšie typy cien, než je cena typu hodnoty. Obmedzíme sa pritom na jednoduchý typ výrobnjej ceny a na trhovú cenu, ktorá osciluje okolo výrobnjej ceny podľa pomeru ponuky a dopytu.

2. Strumilinova veta a Konjusov matematický dôkaz

Svoju vetu, že len pri cenách proporcionálnych hodnote sa dosahuje „maximum uspokojovania spoločenských potrieb pri minime nákladov práce“, formuloval S. G. Strumilin ešte v roku 1920.³ Túto vetu znovu uviedol a rozvinul v prednáške na zasadnutí Štatistickej sekcie AV SSSR dňa 5. 10. 1956.⁴ Podľa Strumilina „v podmienkach rovnomerného uspokojovania všetkých potrieb nielen ceny celého množstva tovarov, ale aj ceny každého tovaru osebe môžu a musia byť totožné so svojou hodnotou. Stupeň nasýtenia potrieb rozmanitými statkami v tovarovej spoločnosti je nepriamo úmerný rozdielom medzi hodnotou a cenou ich realizácie pri každej úrovni blahobytu spoločnosti“.⁵

Matematický dôkaz Strumilinovej vety formuloval A. A. Konjus za spolupráce S. S. Bjušgenska v roku 1957.⁶ Dospel pritom k záveru, že „priblíženie cien k hodnotám má za následok zvýšenie životnej úrovne pracujúcich pri súčasnom zväčšení podielu práce pre spoločnosť“.⁷

Strumilinova veta, podopretá Konjusovým matematickým dôkazom, veľmi ovplyvnila viacerých ekonómov nielen v SSSR, ale aj v ostatných socialistických krajinách. Napríklad poľský ekonóm W. Przelaskowski v jednej zo svojich novších prác⁸ sa priamo opiera o Strumilinovu vetu a v plnom rozsahu cituje matematický dôkaz jej platnosti. Konštatuje, že „individuálni spotrebiteľia môžu teda čo najlepšie využiť svoje dôchodky,

³ S. G. Strumilin, *Problemy trudovogo učeta*, séria článkov v časopise *Ekonomičeskaja žižn* (1920). Súhrnne publikoval S. G. Strumilin, *Problemy ekonomiky truda*. Sborník *Voprosy truda*, Moskva 1925, 202—223.

⁴ S. G. Strumilin, *Ob izmerenii potrebitelnoj cennosti različnych blag*. Sborník S. G. Strumilin, *Statisticko-ekonomičeskije očerki*, Gosstatizdat, Moskva 1958, 159—176. Znovu publikované v sborníku S. G. Strumilin, *Izbrannyje proizvedenija*, AN SSSR, Moskva 1963, 131—142.

⁵ S. G. Strumilin, *Izbrannyje proizvedenija*, 136.

⁶ A. A. Konjus, *Teoretičeskije voprosy cen i potreblenija v rabotach S. G. Strumilina i puti ich daľnejšego issledovanija*. Sborník *Voprosy ekonomii, planirovanija i statistiki*, AN SSSR, Moskva 1957, 405—419.

⁷ Tamže, 411.

⁸ W. Przelaskowski, *Uwagi o sile nabywczej pieniądza w gospodarce socjalistycznej*. *Ekonomista* (1965), č. 1, 54—77. Slovenský preklad v internej publikácii (č. 7) Výskumného ústavu VŠE v Bratislave.

minimalizujú výdavky a maximalizujú úžitkové hodnoty, len vtedy, keď socialistický štát môže zabezpečiť sústavu cien, ktorá je proporcionálna hodnotám jednotlivých tovarov“.⁹

Na Strumilinovu vetu a jej matematický dôkaz, ktorý podal A. A. Konjus, odvoláva sa i najnovšia slovenská učebnica politickej ekonómie socializmu.¹⁰ V učebnici sa tvrdí toto: „Iba ak platí proporcionálna cena a hodnoty, ak platí princíp ekvivalencie, len vtedy sa dosahuje extrémny prípad — minimum nákladu pri maxime výsledku. Princíp ekvivalencie je tu v zmysle uvedenej teóremy len hodnotovým vyjadrením zákona ekonómie času.“¹¹ No takýto výklad nie je v súlade s inými miestami učebnice, kde sa uvádzajú nedostatky cien typu hodnoty a prednosti typu výrobné ceny.¹² Na tento rozpor v učebnici poukázali vo svojich recenziách M. Plachký¹³ a F. Turnovec.¹⁴

Príklady, ktoré sme uviedli, ukazujú, že vplyv Strumilinovej vety na niektorých ekonómov vyplýva predovšetkým z formálnej správnosti jej matematického dôkazu, ktorý urobil A. A. Konjus. Treba sa preto podrobnejšie oboznámiť s týmto dôkazom a preskúmať, z akých ekonomických predpokladov vychádza. Pri dokazovaní platnosti teóremy A. A. Konjus postupuje takto:¹⁵

Označenie a predpoklady

p_1, p_2, \dots, p_n — ceny tovarov,

t_1, t_2, \dots, t_n — ich hodnoty [množstvá práce, vynaložené na výrobu jednotky tovaru].

Predpokladá sa, že spotrebitelia pri cenách p_i a pri daných celkových výdavkoch P vyberajú v určitom časovom úseku také množstvo tovarov x_i , ktoré vyhovujú podmienke:

$$x_1 p_1 + x_2 p_2 + \dots + x_n p_n = P. \quad (1)$$

Pri týchto množstvách tovarov maximalizujú úroveň svojej spotreby U :

$$U = U(x_1, x_2, \dots, x_n). \quad (2)$$

O funkcii U sa predpokladá, že je rastúcou a možno ju diferencovať podľa všetkých argumentov x_i , t. j.

⁹ Tamže, 69.

¹⁰ V. Pavlenda a kol., *Politická ekonómia socializmu*, Bratislava 1965.

¹¹ Tamže, 221—222.

¹² Tamže, 254—257.

¹³ M. Plachký, *Nový príspevek k výkladu politickej ekonomie socializmu*. Plánované hospodárství (1966), č. 1, 69—75.

¹⁴ F. Turnovec, *O použití matematických metod v učebnici Politická ekonómia socializmu*. Ekonomický časopis (1966), č. 4, 359—363.

¹⁵ Dôkaz uvádzame v trochu skrátenej forme, ktorá, pravda, nijako nenarušuje jeho základné súvislosti. Kvôli porovnateľnosti s ďalšími úvahami používame aj iné označenie funkcií a premenných veličín.

$$\frac{\delta U}{\delta x_i} > 0 \quad (i = 1, 2, \dots, n). \quad (3)$$

Predpokladá sa taktiež, že medzi p_i a P neexistujú iné závislosti okrem (1).

Veta. Daná úroveň spotreby

$$U(x_1, x_2, \dots, x_n) = C^{16} \quad (4)$$

sa dosahuje pri najmenšom množstve práce T , ktoré je obsiahnuté v spotrebovaných tovaroch,

$$T = x_1 t_1 + x_2 t_2 + \dots + x_n t_n \quad (5)$$

len vtedy, ak ceny tovarov p_i sú proporcionálne svojim hodnotám t_i , t. j. ak

$$\frac{p_1}{t_1} = \frac{p_2}{t_2} = \dots = \frac{p_n}{t_n}. \quad (6)$$

Dôkaz. Požiadavka maxima funkcie (2) pri podmienke (1) vedie k sústave rovníc:

$$\frac{\delta U}{\delta x_1} p_1 = \frac{\delta U}{\delta x_2} p_2 = \dots = \frac{\delta U}{\delta x_n} p_n. \quad (7)$$

Ak platia rovnice (6), sústavu rovníc (7) možno upraviť takto:

$$\frac{\delta U}{\delta x_1} t_1 = \frac{\delta U}{\delta x_2} t_2 = \dots = \frac{\delta U}{\delta x_n} t_n. \quad (8)$$

Ak sú t_i dané, táto sústava znamená, že parciálne derivácie funkcie $L(x_1, x_2, \dots, x_n, \lambda) = x_1 t_1 + x_2 t_2 + \dots + x_n t_n - \lambda [U(x_1, x_2, \dots, x_n) - C]$ (9) (kde λ je neurčený Lagrangeov multiplikátor) podľa každého z argumentov x_i sa rovnajú nule:

$$\frac{\delta L}{\delta x_i} = t_i - \lambda \frac{\delta U}{\delta x_i} = 0. \quad (10)$$

Sústavu rovníc (8) dostaneme teda i v tom prípade, ak hľadáme extrém funkcie L alebo, čo je to isté, extrém funkcie T , ktorá je určená rovnicou (5), pri podmienke (4). Analýzou znamienka parciálnych derivácií druhého stupňa funkcie L podľa x_i A. A. Konjus napokon dokazuje,

¹⁶ Úroveň spotreby C sa tu považuje za danú konštantu, na rozdiel od premennej veličiny U vo výraze (2).

že tento extrém je minimom. Uzatvára, že pri ľubovoľných iných proporciách medzi p_i , odlišných od (6), množstvách x_i , vyhovujúce rovnici (4), nevedú k minimalizácii množstva práce (5).¹⁷

Dôkaz je z matematickej stránky nepochybne správny, avšak treba preskúmať ekonomické predpoklady, z ktorých vychádza. Pri maximalizácii výroby úžitkových hodnôt sa ako jediná obmedzujúca podmienka berie do úvahy len celkové množstvo práce, ktoré má spoločnosť k dispozícii.¹⁸ Nepredpokladá sa teda, že výroba úžitkových hodnôt závisí od zdrojov (vo forme kapitálu, resp. výrobných fondov) v jednotlivých výrobných odboroch, ktorých celkový objem je obmedzený, a že výroba nemôže presne zodpovedať dopytu spotrebiteľov, takže je nevyhnutné dodatočné vyrovnávanie ponuky a dopytu prostredníctvom krátkodobých cenových zmien.

Abstrahovanie od uvedených dvoch predpokladov by bolo oprávnené len v podmienkach jednoduchej tovarovej výroby, keď množstvo práce bolo rozhodujúcou obmedzujúcou podmienkou výroby a keď vyrábané tovary boli prevažne určené na známy trh. Avšak socialistickú veľkovýrobu nemožno degradovať na stupeň jednoduchej tovarovej výroby. Len na základe tézy o bezprostredne spoločenskom charaktere práce za socializmu, ktorá je už prekonaná, bolo by možno uzatvárať, že socialistická spoločnosť môže ignorovať objektívne súvislosti medzi produkciou a výrobnými fondmi a že môže zabezpečiť, aby výroba presne zodpovedala dopytu spotrebiteľov.

A. A. Konjus teda pri svojom dôkaze Strumilinovej vety neprihliadal prinajmenšom na dve podstatné objektívne ekonomické súvislosti. Ak tieto súvislosti zavedieme vo forme ďalších obmedzujúcich podmienok do cenového modelu, vyjadrujúceho vnútornú spojitost princípu tvorby cien so zákonom ekonómie času, dospejeme k podstatne odlišným záverom.

3. Všeobecný cenový model rozvinutej tovarovej výroby

Pri skúmaní všeobecných princíпов tvorby cien z hľadiska zákona ekonómie času budeme abstrahovať od celého radu menej podstatných súvislostí a obmedzíme sa len na základné predpoklady rozvoja tovarovej výroby. Zavedieme preto pomocnú kategóriu „rozvinutá tovarová výroba“, ktorú definujeme ako taký typ tovarovej výroby, pri ktorej sa spĺňajú takéto predpoklady:

a) Výrobcovia sú ekonomicky prinútení prispôsobovať výrobu dopytu

¹⁷ A. A. Konjus, c. d., 408—410.

¹⁸ Ak platí vzťah (6), potom celkové výdavky spotrebiteľov podľa podmienky (1) sa rovnajú celkovému množstvu práce podľa rovnice (5), vynásobenému koeficientom proporcionality cien a hodnôt. Teda $P = cT$, kde $c = p_i / t_i$.

spotrebiteľov. Preto odhadujú funkciu užitočnosti, ktorú sa spotrebiteľia v istom časovom úseku budú snažiť maximalizovať pri daných cenách a celkových výdavkoch.

b) Súčasne sa výrobcovia usilujú, aby úhrn vyrábaných úžitkových hodnôt obsahoval minimum spoločensky nutnej práce.

c) V jednotlivých výrobných odboroch existuje rozličná závislosť výroby od zdrojov (t. j. od kapitálu, resp. výrobných fondov). Vyplýva najmä z nerovnakej náročnosti na ich organické zloženie, pričom celkový objem zdrojov je obmedzený.

d) Skutočný dopyt spotrebiteľov nemožno vopred presne zistiť. Aby sa vyrobené tovary mohli v danom časovom úseku aj realizovať, rozdiely medzi ponukou a dopytom sa vyrovnávajú zvýšením, resp. znížením realizačných cien.

e) Na výrobu, spotrebu a ceny nepôsobia nijaké iné vplyvy ani obmedzenia.

Predpoklady, ktoré sme uviedli, síce plne nevystihujú podmienky dokonalej konkurencie, jednako môžu aproximovať klasický trhový mechanizmus, ktorý fungoval v období kapitalizmu voľnej súťaže. Na rozšírenie takto definovanej kategórie rozvinutej tovarovej výroby aj na súčasný kapitalizmus by bolo potrebné zaviesť ďalšie predpoklady o monopolných vzťahoch. Avšak otázka, či v socializme existujú monopolné vzťahy a ako sa tu realizujú, vyžadovala by si osobitnú analýzu. Preto od týchto vzťahov abstrahujeme vo forme predpokladu e). Potom uvedené predpoklady môžu približne charakterizovať i základné súvislosti socialistickej tovarovej výroby, ak dôsledne vychádzame z decentralizovaného (ekonomického) modelu riadenia, pri ktorom plánovitosť sa nedostáva do rozporu s reálnymi tovarovo-peňažnými vzťahmi.

V citovaných prácach S. G. Strumilina a A. A. Konjusa sa nebrali do úvahy predpoklady c) a d), ktoré sú práve charakteristické pre rozvinutú tovarovú výrobu. Vynechanie týchto predpokladov sa zrejme ovplyvnilo v tom čase prevládajúcim administratívno-prikazovacím modelom riadenia socialistickej ekonomiky.

Opierajúc sa o takto definovanú kategóriu rozvinutej tovarovej výroby, môžeme Strumilinovu vetu preformulovať na nasledujúcu vetu pre princíp tvorby cien z hľadiska zákona ekonómie času:

V podmienkach rozvinutej tovarovej výroby sa maximum úžitkových hodnôt s minimom vynaloženej spoločensky nutnej práce dosahuje vtedy, ak sa produkcia realizuje za trhové ceny, ktoré oscilujú okolo výrobných cien podľa pomeru ponuky a dopytu.

Na dôkaz platnosti uvedenej teórie použijeme všeobecný cenový model v podmienkach rozvinutej tovarovej výroby, ktorý budeme ďalej konkretizovať vo forme modelu tvorby výrobných cien a modelu tvorby

trhových cien. V týchto modeloch budeme používať takéto označenie premenných veličín:¹⁹

- x_i — vyrábané množstvo i -tovaru,
- x_i^s — skutočný dopyt po i -tovare,
- p_i — cena i -tovaru,
- t_i — hodnota i -tovaru (množstvo spoločensky nutnej práce vynaloženej na výrobu i -tovaru v peňažnom vyjadrení),
- K_i — celkový kapitál (výrobný fond) v peňažnom vyjadrení, ktorý sa používa pri výrobe i -tovaru,
- $\lambda, \lambda_i, \lambda_k$ — Langrangeove multiplikátory.

Všeobecný cenový model rozvinutej tovarovej výroby má časť I a II. Obe vyjadrujú dve stránky zákona ekonómie času. Každá časť obsahuje úlohu na viazaný extrém. Riešenie úlohy určuje množstvá vyrábaných tovarov (x_i). Z požiadavky, aby obe extremalizačné úlohy dávali rovnaké výsledky pre neznáme x_i , možno odvodiť formulu pre ceny.

I. Maximalizácia predpokladanej spotrebiteľskej funkcie užitočnosti $U(x)$ pri daných cenách p_i a pri danej celkovej úrovni výdavkov P vedie k úlohe na viazaný extrém:

$$U(x) \rightarrow \max, \quad \sum p_i x_i = P. \quad (11)$$

K tejto úlohe zostrojíme príslušnú Lagrangeovu funkciu:

$$L(x, \mu) = U(x) - \mu (\sum p_i x_i - P). \quad (12)$$

O funkciu $U(x)$ predpokladáme, že je rastúca a že ju možno diferencovať podľa všetkých argumentov x_i . Predpokladáme aj to, že na množine určenej rovnicou $\sum p_i x_i = P$ ²⁰ je funkcia $U(x)$ konkávna. Vtedy nutnou a postačujúcou podmienkou pre maximum úlohy (11) je, aby sa parciálne derivácie funkcie (12) podľa x_i rovnali nule

$$\frac{\delta L}{\delta x_i} = \frac{\delta U}{\delta x_i} - \mu p_i = 0.$$

Z toho vyplýva

$$\frac{\delta U}{\delta x_i} = \mu p_i \quad (13)$$

¹⁹ Vo všetkých ďalších úvahách sa $i = 1, 2, \dots, n$. Sumačný znak budeme uvádzať v zjednodušenej forme, len ako Σ . Ďalej budeme argumenty x_i súhrnne označovať ako x , t. j. $x = x_1, x_2, \dots, x_n$. Predpokladáme taktiež, že všetky uvedené premenné (okrem Langrangeových multiplikátorov) môžu nadobúdať len kladné hodnoty.

²⁰ Je to zrejme nadrovina takého typu, ktorá na súradnicových osiach x_i vytína kladné úseky, pretože p_i a P musia byť kladné.

čo je známa podmienka na maximalizáciu funkcie užitočnosti pri daných cenách a celkových výdavkoch.²¹ Sústava rovníc (13) spolu s obmedzujúcou podmienkou z (11) dávajú riešenie pre neznáme x_i, μ .

II. Minimalizácia úhrnných nákladov spoločensky nutnej práce $\sum t_i x_i$ pri danej úrovni spotreby $U(x) = C$, pri daných závislostiach produkcie od zdrojov (kapitálu, resp. výrobných fondov) v jednotlivých výrobných odboroch $F_i \lambda(x_i) = K_i \leq M_i$, pri danom maximálnom objeme týchto zdrojov $\sum K_i \leq K$ ²² a pri danej trhovej väzbe medzi ponukou a skutočným dopytom $G_i(x_i) = x'_i$ vedie k ďalšej úlohe na viazaný extrém:

$$\sum t_i x_i \rightarrow \min, \quad U(x) = C, F_i(x_i) = K_i \leq M_i, \sum F_i(x_i) \leq K, G_i(x_i) = x'_i \quad (14)$$

K tejto úlohe zostrojíme príslušnú Lagrangeovu funkciu:

$$L(x, \lambda, \lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_n, \lambda_k, \mu_1, \mu_2, \dots, \mu_n) = \sum t_i x_i - \lambda [U(x) - C] - \sum \lambda_i [F_i(x_i) + N_i - M_i] - \lambda_k [\sum F_i(x_i) + R - K] - \sum \mu_i [G_i(x_i) - x'_i].$$

Ak obmedzujúce podmienky zo (14) vytvárajú neprázdnu uzavretú množinu, existuje minimum lineárnej funkcie $\sum t_i x_i$ na tejto množine s nutnou podmienkou:

$$\frac{\delta L}{\delta x_i} = t_i - \lambda \frac{\delta U}{\delta x_i} - [\lambda_i + \lambda_k] \frac{\delta F_i}{\delta x_i} - \mu_i \frac{\delta G_i}{\delta x_i} = 0. \quad (15)$$

Pretože extremalizačné úlohy (11) a (14) sa majú spĺňať súčasne, môžeme do (15) dosadiť (13). Ak ďalej označíme $k_i = \lambda_i + \lambda_k$, dostaneme po úprave formulu pre ceny:²³

$$p_i = \frac{1}{\lambda \mu} \left[t_i - k_i \frac{\delta F_i}{\delta x_i} - \mu_i \frac{\delta G_i}{\delta x_i} \right]. \quad (16)$$

Tento výraz je proporcionálny hodnote, len ak parciálne derivácie funkcií F_i a G_i podľa x_i sa rovnajú nule, resp. ak sa vzájomne kompenzujú. A to je prakticky vylúčené. Ukážeme ďalej, že pri určitých logicky

²¹ Pozri napr. Leif Johansen, *Some Observations on Labour Theory on Value and Marginal Utilities*. Economics of Planning (1963), č. 2. Český preklad *Pracovní teorie hodnoty a mezní užitek*. Ekonomicko-matematický obzor (1965), č. 1, 65.

²² Túto nerovnosť môžeme zapísať aj ako rovnicu $\sum F_i x_i + R = K$, kde $R \geq 0$ je celkový objem nevyužitých zdrojov. Hodnoty M_i vyjadrujú maximálne možnosti použitia zdrojov pri výrobe i -tovaru, všeobecne platí $K < \sum M_i$. Nerovnosť $F_i(x_i) \leq M_i$ možno taktiež zapísať ako rovnicu $F_i(x_i) + N_i = M_i$, kde $N_i = M_i - K_i$.

²³ Podobný výraz pre ceny (pri čiastočne odlišnej formulácii extremalizačnej úlohy) odvodil F. Turnovec v prednáškach pre druhý ročník postgraduálneho štúdia ekonomicko-matematických výpočtov na VŠE v Bratislave v školskom roku 1964/1965. Analýzou druhých parciálnych derivácií funkcie L podľa x_i možno dokázať, že (15) je aj postačujúcou podmienkou pre minimum úlohy (14), ak funkcie F_i a G_i sú lineárne, ako ďalej predpokladáme.

zdôvodnených predpokladoch druhý člen v zátvorke výrazu (16) vyjadruje modifikáciu hodnoty na výrobnú cenu a posledný člen vyjadruje modifikáciu výrobnej ceny na trhovú cenu.

4. Model tvorby výrobných cien

V tomto modeli budeme analyzovať len podmienky vo výrobe, a nebudeme brať do úvahy podmienky realizácie, t. j. budeme abstrahovať od rozdielov medzi ponukou (výrobou tovarov podľa predpokladaného dopytu) a skutočným dopytom. To znamená, že z definície rozvinutej tovarovej výroby vynecháme predpoklad d) a z úlohy (14) vypustíme obmedzujúcu podmienku $G_i(x_i) = x'_i$.

Časť I modelu tvorby výrobných cien sa zhoduje s časťou I všeobecného cenového modelu, ktorej výsledkom je vzťah (13). V časti II konkretizujeme funkciu F_i takto:

$$F_i(x_i) = \beta_i x_i, \quad \frac{\delta F_i}{\delta x_i} = \beta_i = \frac{K_i}{x_i}. \quad (17)$$

Koeficienty β_i vyjadrujú peňažný objem kapitálu (výrobných fondov), ktorý sa viaže na jednotku produkcie i -tovaru. Prítom kvôli jednoduchosť predpokladáme, že používaný kapitál (výrobný fond) sa rovná vynaloženému, t. j. že jeho doba obratu sa rovná danému časovému úseku, na ktorý sa vzťahuje produkcia x_i .

Úloha (14) bude mať takýto tvar:

$$\sum t_i x_i \rightarrow \min \quad U(x) = C, \quad \beta_i x_i = K_i \leq M_i \quad \sum \beta_i x_i \leq K. \quad (18)$$

Analogickým postupom ako vo všeobecnom cenovom modeli, t. j. ak zostrojíme príslušnú Lagrangeovu funkciu k (18) a ak jej parciálne derivácie podľa x_i budú sa rovnáť nule (čo je nutná podmienka pre minimum), dostaneme formulu pre p_i . Formula zodpovedá výrazu (16), ak sa vynechá posledný člen v zátvorke a dosadí sa podľa (17):

$$p_i = \frac{1}{\lambda \mu} [t_i - k_i \beta_i]. \quad (19)$$

Za predpokladu, že sa suma cien tovarov rovná sume ich hodnôt, môže $\lambda \mu = 1$. Tým sa sústava (19) zjednoduší:

$$p_i = t_i - k_i \beta_i. \quad (20)$$

Predpokladajme ďalej, že maximálne možnosti použitia zdrojov pre výrobu jednotlivých tovarov umožňujú rozdelenie zdrojov podľa predpokladanej štruktúry dopytu a že výrobcovia sa usilujú o využitie všetkých

disponibilných zdrojov.²⁴ Vtedy sa posledné obmedzenie v úlohe (18) spĺňa ako rovnosť, t. j.

$$\sum \beta_i x_i = K. \quad (21)$$

V takomto prípade ceny p_i nevyhnutne nadobúdajú tvar výrobných cien.²⁵ Ak má totiž súčasne platiť (11) a (21) a ak sú x_i určené sústavou rovníc (11) a (13), vtedy ceny p_i musia byť proporcionálne ku β_i , t. j.

$$\frac{p_i}{\beta_i} = \frac{\sum p_i x_i}{\sum \beta_i x_i} = \frac{P}{K}. \quad (22)$$

Po vyjadrení k_i z (20) a po dosadení (22) dostaneme výraz na určenie koeficientov k_i :

$$k_i = \frac{t_i}{\beta_i} - \frac{P}{K}. \quad (23)$$

Ak sa dosadí tento výraz do (20) a ďalšou úpravou, pri ktorej použijeme vzťah (17), postupne dostaneme:

$$p_i = \beta_i \frac{P}{K}, \quad p_i x_i = P \frac{K_i}{K} = K_i + \frac{P - K}{K} K_i. \quad (24)$$

V podstate sme dostali Marxov vzorec pre výrobnú cenu úhrnnej produkcie tovaru x_i . Člen K_i predstavuje výrobné náklady,²⁶ druhý člen vyjadruje priemerný zisk zo zálohovaného kapitálu.²⁷ V podmienkach socialistických výrobných vzťahov pôjde o vlastné náklady a čistý dôchodok, ktorý sa vytvára proporcionálne k výrobným fondom.

Uvedený model okrem iného obsahuje výslovné predpoklady, že výroba presne zodpovedá dopytu a že zdroje sa rozdeľujú podľa potrieb takto určenej štruktúry výroby. Model presvedčivo ukazuje, že pri uvedených predpokladoch najlepšie podmienky na pôsobenie zákona ekonomie času vytvárajú ceny typu výrobných cien. Môžu sa viac-menej odchyľovať od hodnôt určených množstvami spoločensky nutnej práce.

Na racionálnosť princípu výrobnéj ceny a priemernej miery zisku vo vzťahu k efektívnosti spoločenskej práce poukázal už K. Marx. V tejto súvislosti tvrdil, že: „každá jednotlivá sféra kapitálu a každý jednotlivý kapitalista má rovnaký záujem na produktivite spoločenskej práce používanej celkovým kapitálom“²⁸.

Pri porovnaní cien typu výrobnéj ceny s cenami typu hodnoty z hľa-

²⁴ Tieto predpoklady v sebe zahrnujú i zastupiteľnosť výrobných činiteľov a možnosť ich „prelievania“ medzi odvetvami.

²⁵ Rovnica (21) na to postačuje, hoci nie je nevyhnutnou podmienkou.

²⁶ Rovnajú sa zálohovanému kapitálu, pretože sme predpokladali, že doba obratu = 1.

²⁷ Výraz $(P-K)/K$: K je priemerná miera zisku.

²⁸ K. Marx, *Kapitál III*, SVPL, Bratislava 1958, 235.

diska zákona ekonómie času možno súhlasiť s názorom V. V. Novožilova: „V súhrne výmena za výrobné ceny zodpovedá oveľa vyššiemu stupňu rozvoja hospodárstva a umožňuje dokonalejšie uplatniť princíp úspory práce než výmena tovarov za ich hodnoty. Výrobná cena zosilňuje meraciu funkciu hodnotového zákona, zosilňuje jeho podriadenie zákonu úspory práce a zosilňuje aj spoločenský charakter zákona hodnoty.“²⁹

5. Model tvorby trhových cien

Vzhľadom na to, že funkciu užitočnosti $U(x)$ nikdy nie je možné vopred presne zistiť, skutočný dopyt spotrebiteľov $\{x'_i\}$ sa bude viac alebo menej odlišovať od ponuky $\{x_i\}$. Preto ak chceme v cenovom modeli vyjadriť aj podmienky realizácie, musíme prihliadať i na predpoklad d) rozvinutej tovarovej výroby a k úlohe (18) pridať obmedzujúcu podmienku $G_i(x_i) = x'_i$ z úlohy (14). Tým sa dostávame k modelu tvorby trhových cien.

V tomto modeli predpokladáme, že v istom časovom úseku sa produkcia $\{x_i\}$ už nemôže meniť podľa skutočného dopytu, ale pritom sa musí realizovať (abstrahujeme od zmien stavu zásob, zahraničného obchodu a podobných vplyvov). To je potom možné len prostredníctvom modifikácie výrobných cien p_i na realizačné ceny p'_i , ktoré dodatočne zabezpečujú rovnováhu ponuky a dopytu. Súčasne umožňujú splnenie oboch extremalizačných úloh, ktoré vyplývajú zo zákona ekonómie času.

Úloha na viazaný extrém v časti I modelu tvorby trhových cien sa proti úlohe (11) mení takto:

$$U(x) \rightarrow \max, \quad \sum p'_i x_i = P. \quad (25)$$

Preto sa mení aj podmienka jej riešenia (13):

$$\frac{\delta U}{\delta x_i} = \mu p'_i. \quad (26)$$

V časti II konkretizujeme poslednú obmedzujúcu podmienku z úlohy (14). Pritom predpokladáme, že prispôsobovanie ponuky skutočnému dopytu nastane prostredníctvom modifikácie cien:

$$G_i(x_i) = \frac{p'_i}{p_i} x_i = x'_i. \quad (27)$$

Úloha na viazaný extrém (18) sa potom dopĺňa takto:

$$\sum t_i x_i \rightarrow \min, \quad U(x) = C, \quad \beta_i x_i = K_i \leq M_i, \quad \sum \beta_i x_i \leq K, \quad \frac{p'_i}{p_i} x_i = x'_i. \quad (28)$$

²⁹ V. V. Novožilov, *Meranie nákladov a ich výsledkov v socialistickom hospodárstve*. Sborník *Použitie matematiky v ekonomike I*, SVTL, Bratislava 1962, 178.

Ak zostrojíme príslušnú Lagrangeovu funkciu k (28) a ak postavíme jej parciálne derivácie podľa x_i tak, aby sa rovnali nule, dostaneme nutnú podmienku pre minimum

$$\frac{\delta L}{\delta x_i} = t_i - \lambda \frac{\delta U}{\delta x_i} - k_i \beta_i - \mu_i \frac{p'_i}{p_i} = 0. \quad (29)$$

Ak do (29) dosadíme (20), (26) a (27), dostaneme po úprave formulu pre p'_i :

$$p'_i = p_i - \mu_i \frac{x'_i}{x_i}. \quad (30)$$

Odchýlky realizačných cien p'_i od výrobných cien p_i teda závisia od pomeru ponuky a dopytu, t. j. ide o trhové ceny. Na určenie koeficientov μ_i môžeme s využitím (27) odvodiť výraz:

$$\mu_i = p_i \frac{x_i - x'_i}{x'_i}. \quad (31)$$

Konečne ak dosadíme do (30) podľa (20), dostaneme:

$$p'_i = t_i - k_i \beta_i - \mu_i \frac{x'_i}{x_i}.$$

Je to konkretizácia výrazu (16) pre modifikáciu hodnoty na výrobnú cenu a trhovú cenu. Koeficienty k_i a μ_i sú definované výrazmi (23) a (31).

Tým sme skončili dôkaz vety o princípe tvorby cien z hľadiska zákona ekonómie času. Cenové modely sme skúmali len v statických podmienkach, t. j. v krátkych časových úsekoch, v ktorých sa neprejavovalo následné prispôsobovanie výroby skutočnému (a nie iba predpokladanému) dopytu. Avšak v nasledujúcich časových úsekoch by sa prejavil spätný vplyv odchýlok trhových cien od výrobných cien na prispôsobovanie výroby štruktúre dopytu, ako aj na samotné výrobné ceny (prostredníctvom zmien v ocenení zdrojov). Fungovanie týchto modelov v dynamických podmienkach teda vylučuje trvalé odchýlky trhových cien od výrobných cien. „Výrobná cena sa prejavuje ako dlhodobá zákonitá tendencia vnútri konkrétneho pohybu podnikových predajných cien,“³⁰ t. j. trhových cien v našom chápaní.

6. Záverečné poznámky

V uvedených cenových modeloch sme abstrahovali od celého radu ekonomických súvislostí. Aby sme priblížili tieto modely k podmienkam monopolistického kapitalizmu, štátnomonopolistického kapitalizmu a socia-

³⁰ O. Šik, *K problematice socialistických zbožných vztahů*, ČSAV, Praha 1965, 194.

lizmu, bolo by potrebné doplniť ich predovšetkým o analýzu vplyvu monopolných vzťahov, štátnych zásahov a centrálného plánovania na tvorbu cien. No presahovalo by to rámec state. Základom pre takúto modifikáciu cenových modelov však zostáva princíp trhových cien založených na výrobných cenách, pretože objektívne závislosti produkcie od zdrojov i vplyvy trhových podmienok realizácie produkcie sa presadzujú aj v súčasných podmienkach.

Pokiaľ ide o modifikáciu samého princípu výrobnej ceny, pozornosť si zaslúži najmä koncepcia diferenciálnych nákladov.³¹ Umožňuje uvážiť predpoklady o priamych a spätných nákladových väzbách, o rozličných prírodných podmienkach výroby, o nezastupiteľnosti niektorých zdrojov a pod. Predpoklad o rozličných dobách obratu kapitálu, resp. výrobných fondov by taktiež viedol k spresneniu formuly na výrobné ceny. Modifikácie trhových cien by bolo možné odvodiť od predpokladov o cenových reláciách, o vplyve svetových cien a pod. V tejto súvislosti treba uviesť, že tzv. *F*-dvojkanálový typ ceny (používa sa v našej súčasnej praxi), pri ktorom sa hrubý dôchodok rozvrhuje sčasti úmerne mzdám a sčasti úmerne výrobným fondom, vedie za určitých predpokladov k rovnakým cenovým reláciám ako výrobná cena, rozdiel je iba v celkovej hladine cien.³²

Bolo by možné uviesť aj iné súvislosti, na ktoré treba v praxi prihliadať pri tvorbe cien. Naším cieľom bola, pravda, len analýza základných princíпов tvorby cien z hľadiska maximalizácie úžitkových hodnôt pri minimalizácii nákladov práce. Táto analýza ukazuje, že na to, aby pôsobil zákon ekonómie času v podmienkach rozvinutej tovarovej výroby najlepšie vyhovujú nie ceny proporcionálne hodnote, ale trhové ceny, ktorých základom je prinajmenšom modifikácia hodnoty na výrobnú cenu.

СВЯЗЬ ЦЕНОВЫХ МОДЕЛЕЙ С ЗАКОНОМ ЭКОНОМИИ ВРЕМЕНИ

Иван Ш у я н

Автор исходит из критики теоремы С. Г. Струмилина, согласно которой максимум потребительных стоимостей при минимуме общественных издержек труда можно достигнуть лишь в том случае, если цены пропорциональны стоимостям. Новейший словацкий учебник политической экономии социализма тоже ссылается на эту теорему, несмотря на то, что он вообще предпочитает цены типа цены производства. На такой подход оказывает особенно влияние математическое доказательство вышеприведенной теоремы, которое дал А. А. Конос в 1957 г. Автор показывает, что это доказательство основывается на нереальных предпосылках.

Согласно теореме автора, при условиях развитого товарного производства максимум потребительных стоимостей при минимуме общественных издержек труда можно достигнуть

³¹ V. V. Novožilov, c. d., 128.

³² Dokázali to O. Kýn, B. Sekerka a L. Hejl, c. d., 374—375.

тогда и только тогда, когда продукция реализуется по рыночным ценам, основой которых являются цены производства. Чтобы математически доказать эту теорему, автор формулирует общую ценовую модель развитого товарного производства, состоящую из двух условных экстремальных задач. Общая модель далее конкретизируется как модель образования цен производства, в которой учитывается зависимость продукции от ресурсов и наконец как модель образования рыночных цен, в которой учитываются также и условия реализации продукции.

В заключении автор отмечает некоторые возможности дальнейшего совершенствования приведенных ценовых моделей.

CORRELATION BETWEEN PRICE MODELS AND THE LAW OF TIME ECONOMY

Ivan Šujan

The author starts from criticism of the S. G. Strumilin's theorem, according to which the maximum of use values with the minimum of social labour costs can be achieved only if prices are proportional to values. Recent Slovak text-book of political economy of socialism refers also to this theorem in spite of the fact that in general it prefers prices based on production price. Such an approach is influenced especially by the mathematical proof of the above mentioned theorem, presented by A. A. Konius in 1957. As the author shows this proof is not based on realistic assumptions.

According to the author's theorem, in conditions of the well-developed commodity production, the maximum of use values with the minimum of social labour costs can be reached if and only if production is realized at market prices based on production prices. In order to prove this theorem mathematically the author formulates the general price model of the well-developed commodity production consisting of two constrained extremum problems. The general model is concretized further as a model of production prices formation, in which dependence of production from resources is considered, and finally as a model of market prices formation, in which conditions of production realization are considered, too.

In conclusion the author shows some possibilities for further improvement of presented price models.

Diskusia

OTA ŠIK

Znovu subjektivismus v ekonomické teorii

V Ekonomickém časopise XIV (1966), č. 10 se objevily dva články — *Řešit vztahy zbožní výroby na vědeckých základech* s. Jaroslava Vejvody a *Zboží a zákonitost v ekonomickém dění* s. Felixe Olivy. Zdá se až neuvěřitelné; že dnes, kdy už socialistická ekonomická teorie přece jenom urazila pěkný kus cesty kupředu, a také v mezinárodním měřítku začala překonávat čistě deduktivní a subjektivistickou metodologii, charakteristickou pro celé stalinské období, se mohou znovu objevit statě v tomto starém duchu. Obě statě, ačkoli slovy a abstraktními tvrzeními zdánlivě protikladné, jsou výsledkem v podstatě stejné metodologie a nutně ve svých závěrech směřují ke stejným praktickým důsledkům.

V ekonomických kruzích jsou názory obou autorů již dlouhou dobu známy, byly často v různých teoretických časopisech a knihách publikovány, při různých příležitostech diskutovány a velkým množstvím teoretických prací a argumentů vyvráceny (i když nebyla polemika z různých důvodů vždy vedena adresně). Oba autoři však bez ohledu na všechny proti nim vznesené argumenty a bez snahy na ně konkrétně odpovídat trvale opakují svá abstraktní stanoviska, a nyní opět — využívajíce demokratické snahy redakcí časopisů poskytnout platformu pro všechny teoretické názory — prosazují tyto své teorie velmi kategorickým, a s. Vejvoda i velmi nevybíravým útočným způsobem. Nezbyvá tedy nic jiného, než pokračovat v polemice s uvedenými autory.

Žel, ve společenských vědách nelze většinou (u názorů na *celospolečenské* souvislosti, systémy apod.) nesprávnost a spekulativnost určitých teorií dokázat experimentem, a tak mohou i někteří autoři dlouho scholastickými způsoby, nepřihlížením ke zkušenostem praxe, obcházením rozhodujících protiargumentů apod. nedostatečně informovanou veřejnost iritovat a vždy znovu získávat určitou publicitu. Navíc — a zvláště v dnešní situaci — nelze pak zapomínat, že jakákoli teorie, která tak či onak napadá základy nové soustavy řízení, najde vždy určitého sluchu a přívržence mezi lidmi, kteří ze svých osobních zájmových či jakýchkoli prestižních nebo partikulárních důvodů s připravovanými změnami vnitřně nesouhlasí. Proto může např. s. Vejvoda trvalým opakováním svých teorií a jejich publikováním v nejrůznějších časopisech zaměstnávat značný

počet ekonomů, kteří jsou nuceni vždy znovu na tyto názory odpovídat a vyvracet je.

Ujišťování s. Vejvody, že mu jde pouze o seriózní rozbor základních teoretických koncepčních otázek v rámci politické ekonomie, je pochopitelně jenom formálním ujišťováním, protože musí vědět, že v politické ekonomii neexistuje podstatnější otázka, která by neměla nejužší souvislost s politikou a politickými zájmy. Zejména pak v dnešní době, kdy se vede boj o základní změny celých řídicích systémů, nemůže zůstat např. teoretické tvrzení o „přenesení obecných rysů zbožní výroby z kapitalismu do socialistické ekonomiky s. Šikem“ tvrzením, které by neoživovalo různé demagogické politikářské zájmy, a nemělo tudíž politické zaměření.

Po všech těžkých a bolestných zkušenostech nelze však již připustit, aby naše společnost kdykoliv znovu prakticky pocítila důsledky spekulativního teoretického myšlení, které přineslo a ještě mnohde přináší velké politické a hospodářské škody. Čistě deduktivní, z určitých axiomaticky postulovaných, abstraktních předpokladů odvozované teoretizování sloužilo vždy k vytvoření oněch ideologických představ, které v uplynulých letech nás tolik diskreditovaly. Jenom na základě takového způsobu myšlení, ve kterém vždy na začátku figurovala abstraktní kategorie „socialistického vlastnictví“ a z ní čistě formálně logicky vydedukovaný „požadavek“, „zákon“, „princip“ apod., byly všechny názory, které se do těchto škatulek nevešly, cejchovány jako nesocialistické, nesprávné, nepřátelské atd.

Není jiné cesty ke skutečnému ozdravení a znovuzvědečtění marxistické teorie, než překonat tuto čistě deduktivní a spekulativní metodologii ve vědecké práci a znovu uplatnit převážně induktivní a analytickou práci. I nejobecnější a nejabstraktnější pojmy či souvislosti musí mít své konkrétní formy projevu a musí být bez krátkých spojení z nich odvozeny. Není náhodou, že tento požadavek byl opět zdůrazněn na posledním mezinárodním sympoziu o nových způsobech řízení i ekonomy z druhých socialistických zemí, při uznání závažnosti mnohých nových poznatků, k nimž touto cestou dospěla již ekonomická teorie během posledních let.

Jen ekonom, který si postaví úkol zkoumat skutečné příčiny toho, proč vývoj socialistické výroby neodpovídá dostatečně vývoji potřeb společnosti, proč není dostatečně efektivní, proč nezajišťuje rychlejší technický a kvalitativní rozvoj atd., jen ten, kdo na základě odhalení stovek konkrétních souvislostí může provést vědecké zobecnění a formulovat obecně platnou souvislost, jen ekonom, který postupem od konkrétních jevů a rozporů dojde k poznatkům jejich obecné podstaty a obecných příčin a souvislostí, může opravdu prospět rozvoji ekonomické teorie, a tím i hospodářské praxi. Musí přitom zároveň mít odvahu překonat všechny obecné, dříve platné poznatky či postuláty, které neodpovídají skutečnosti, případně vyjadřují ji zjednodušeně a jednostranně.

Ukažme si nyní, že ani s. Vejvoda ani s. Oliva takto teoreticky nepostupují, že naopak uplatňují čistě deduktivní a metafyzickou metodu, že mají fakticky stejná výchozí předpoklady, ačkoli z nich dedukují zcela odlišné teoretické požadavky; že se nezajímají o to, jaké vznikají obecné rozpory v socialistickém hospodářství a proč, resp. že je bez důkazů prostě abstraktně pokládají za důsledek nerespektování svých teorií; že fakticky svými závěry směřují k tuhému centralistickému administrativnímu řízení (přes všechno opačné slovní ujišťování s. Vejvody), které by nejen nevedlo k odstranění dnešních hospodářských obtíží, ale k prohloubení všeho toho, co v důsledku uplynulého administrování vzniklo.

Pokusím se vše to, co jsem zde shrnul obecně, příp. co i v dalším napřed vyjádřím obecně, dokázat konkrétně. Chtě nechtě však při svém zobecnování ovšem vycházím z posuzování nejenom uvedených, ale i ostatních publikovaných prací obou autorů. Avšak každý čtenář si může oprávněnost těchto zobecnění ověřit i konfrontací pouze s uvedenými články. Je však třeba rozebrat názory každého z autorů zvláště, i když jejich společná metodologie se tím také odhalí.

Soudruh Vejvoda si vytvořil v uplynulém období čistě deduktivním způsobem představu, že na rozdíl od soukromého kapitalistického vlastnictví, kde si nadprodukt přivlastňuje kapitalista, musí se socialistické všelidové vlastnictví vyznačovat tím, že si nadprodukt přivlastní „celá společnost prostřednictvím svých centrálních orgánů“. Podniky musí být „odříznuty od hodnoty nadproduktu již při tržní realizaci produkce“ a nebude-li splněn tento požadavek, nejedná se prý o socialistické všelidové přivlastňování, nýbrž v nejlepším případě o jakési „družstevní, podnikově skupinové vlastnictví“.

Tato základní charakteristika všelidového socialistického vlastnictví vznikla pochopitelně jenom v hlavě s. Vejvody a jenom na základě tohoto subjektivně vytvořeného kritéria lze podniky nepodřízené takové praktice označit jako „družstevní“ podniky. Nepřijmeme-li ovšem tento subjektivistický předpoklad, *nemusíme* naše národní podniky (které mimochodem ani při staré soustavě řízení nebyly zcela „odříznuty“ od nadproduktu) pojímat jako „družstevní“ podniky.

Sám socialistický družstevní podnik je pro s. Vejvodu takovým strážákem, a jak se domnívá, i pro všechny ostatní, že vznik takových podniků (přesněji — vznik takto s. Vejvodou oceňovaných podniků) musí vyvolat „hluboké administrativní zásahy do této podnikově vlastnické ekonomiky“, kterými by se „z vnějšku, mocenskopolitickou nadstavbou do těchto poměrů naočkovalo všelidové vlastnictví“. Nepřistoupíme-li však na strach s. Vejvody ze socialistického družstevního vlastnictví (který stejně pochází jenom ze stalinské ideologie) a nepřijmeme-li pak již

vůbec Vejvodovu charakteristiku „družstevního vlastnictví“, nemusíme se také na daňovou politiku socialistického státu (jež vzniká s přihlédnutím k jiným, mnohem konkrétnějším ekonomickým souvislostem) dívat jako na „mocenské vnášení všelidového přivlastňování z vnějšku do družstevního přivlastňování“. To vše je u s. Vejvody stará známá formálně logická hra s abstraktními pojmy, která vede jenom ke škatulkování, zařazování a oceňování (a žel, mnohdy i s velmi nebezpečným politickým nádechem), která ovšem se hroučí v ten okamžik, jakmile nepřijmeme první abstraktní premisu jeho celého deduktivního řetězu.

Aby ovšem téze o „nepřipustnosti dodatečného odčerpávání části nadproduktu státem z podniků“ dostala ještě větší teoretickou váhu, vymyslel si s. Vejvoda ještě abstraktnější teoretické tvrzení, jehož pomocí postuluje jakousi „základní tézi marxistické ekonomické teorie“. Podle ní vládnoucí vlastnické vztahy nemohou vznikat až v oblasti či na základě redistribučních vztahů, ale jen na základě výrobních, distribučních a redistribučních vztahů vcelku. Nesmírně by nás zajímalo, odkud konkrétně čerpal s. Vejvoda „marxistický poznatek“, že přivlastňování, které se „opírá až o sféru redistribučních (přerozdělovacích) vztahů“, není již „vládnoucím přivlastňováním“. Spíše se zdá, že je to opět jedno z teoretických tvrzení, které vzniklo až v hlavě s. Vejvody.

Ve skutečnosti se zde ovšem projevuje značný zmatek pojmů, nechápání ekonomické podstaty pojmu vlastnictví a čistě spekulativní kladení do protikladu distribučních a redistribučních vztahů jen proto, že s. Vejvoda a priori staví do protikladu všelidové a podnikové vlastnictví za socialismu.

Ve skutečnosti je vlastnictví, „přivlastňování“ vždy určitým procesem, jehož prostřednictvím si individua uvnitř určitých společenských vztahů přivlastňují předměty přírody. Těmito společenskými vztahy jsou především výrobní vztahy, které *v sobě zahrnují* i všechny rozdělovací a přerozdělovací procesy a kterými vzniká i rozdílné postavení lidí v tomto společenském přivlastňovacím procesu a určitá sociální struktura. V určitém historickém typu vlastnických (přivlastňovacích) vztahů tedy neexistují nějaké „vládnoucí“ a „nevládnoucí“ vlastnické vztahy, ale vždy jen konkrétní postavení a úloha určitých subjektů, skupin, vrstev či tříd, reprodukcí se neustále souhrnem kvalitativně daných výrobních (včetně distribučních) vztahů.

Tak napr. i prostřednictvím kapitalistických výrobních vztahů si přivlastňují přírodu nejenom kapitalisté, ale i dělníci, i když pochopitelně jejich postavení a úloha při tom je zcela rozdílná, a také druhy a kvantita přivlastňovaných předmětů jsou zcela odlišné. Přitom však neexistují nějaké „kapitalistické přivlastňovací vztahy“ na rozdíl od „dělnických přivlastňovacích vztahů“ či příp. „státních přivlastňovacích vztahů“ apod., ale pouze přivlastňovací vztahy mezi všemi lidmi, sociálními skupinami, příp. jejich institucemi, které nazýváme kapitalistickými, právě

pro určitý charakter výrobních, a tedy i distribučních a redistribučních vztahů mezi nimi.

Tak i za socialismu existují určité výrobní (zahrnující i distribuční a redistribuční) vztahy mezi lidmi, jejichž prostřednictvím si všichni přivlastňují přírodu. Právě pro odlišný charakter těchto výrobních vztahů od kapitalistických vzniká i odlišná společenská struktura a také rozdílná úloha jednotlivých sociálních seskupení, příp. jejich institucí při tomto přivlastňování. Rozhodně je to však přivlastňování předmětů *všemi lidmi* (i když kvantitativně a kvalitativně rozdílné), při němž neexistuje všelidové (příp. státní) přivlastňování, jež by nebylo zároveň podnikovým přivlastňováním, tak jako neexistuje podnikové přivlastňování, které by vylučovalo všechny ostatní lidi z přivlastňování materiálních statků. Takový absolutní protiklad mezi „všelidovým“ a „podnikovým“ přivlastňováním může existovat jenom v hlavě s. Vejvody.

Je to opět ono slavné „bud — anebo“. Když je vlastnictví „všelidové“, nemůže být podle s. Vejvody zároveň „podnikovým“. Avšak ve skutečnosti bude socialistické všelidové přivlastňování vždy zároveň podnikovým přivlastňováním, vždy při něm budou podniky jako určitá ekonomická dílčí seskupení hrát určitou relativně samostatnou úlohu a nikdy nemůže existovat všelidové přivlastňování, při kterém by výrobní podniky, jejich pracovní kolektivy a řídicí orgány nevystupovaly jako nutné mezičlánky. Vždy tedy bude systém řízení při všelidovém přivlastňování charakterizován i určitou strukturou řídicích orgánů od centra až do jednotlivých nejmenších výrobních článků, při kterém budou podnikové řídicí orgány mít pouze relativně samostatnou úlohu. Jaká bude ekonomická úloha a postavení těchto mezičlánků, to bude ovšem odvislé od existujících výrobních vztahů.

Pochopitelně, že konkrétní charakter určitých výrobních, resp. rozdělovacích a směnných procesů může být různý a již zcela rozdílný může být systém řízení či podněcování těchto ekonomických procesů. Rozhodně však nelze popřít socialistický charakter souhrnu těchto procesů čili výrobních vztahů ani tehdy, nebudou-li podniky a priori „odříznuty“ od hodnoty nadproduktu. I tehdy, disponují-li podniky značnou částí nadproduktu, může existovat socialistické přivlastňování, tj. přivlastňování s vyloučením vykořisťování člověka člověkem a s celospolečenskou kooperací, odpovídající soudobému stupni vývoje výrobních sil. Jak má být řízen celý proces společenské výroby, jak má být produkce rozdělována a směňována, kdo a jakým způsobem má disponovat určitými podíly na společenském produktu atd., o tom musí pak být rozhodnuto na základě hlubokého a všestranného zkoumání všech souvislostí a rozporů uvnitř ekonomiky a hledáním takového způsobu výroby a řízení, při kterém lze zajistit optimální hospodářský vývoj.

Nemůže tedy o tom rozhodovat abstraktně vytyčené kritérium s. Vejvody, ale usilovná analytická a syntetizující práce, kterou u nás po léta

prováděl velký kolektiv ekonomů, jenž musel přihlížet k obrovskému množství konkrétních ekonomických souvislostí (a nikoli k nějaké abstraktní teoretické šabloně), aby našel systém slibující překonání dnešních závažných ekonomických rozporů a intenzivnější, efektivnější hospodářský rozvoj. Chce-li pak s. Vejvoda nazývat podniky, které z určitých, zcela racionálních důvodů nemohou být „odříznuty“ od nadproduktu, družstevními podniky, může pochopitelně pro sebe tak učinit. Za prvé tím ovšem nepodává žádný konkrétní argument proti oněm všem závažným argumentům zdůvodňujícím nutnost podnikového disponování značnou částí nadproduktu. Za druhé při tom asi zůstane značně osamocen, protože neúnosně zjednodušuje skutečný rozdíl mezi státním a družstevním podnikem, avšak zároveň se snaží svým subjektivistickým návrhem vytvořit zcela zbytečný a podstatný rozdíl mezi nimi.

Nedosáhneme tedy vědeckosti při zkoumání a hledání nutných ekonomických vztahů tím, že budeme o ní mluvit, ale jen tehdy, uvědomíme-li si především, že pravda je vždy konkrétní a že jakýkoli ekonomický proces může být zdůvodněn či odmítán jedině na základě odhalení jeho konkrétní souvislosti s jinými ekonomickými procesy, jeho působení (funkce) z hlediska celkového vývoje společenské výroby a spotřeby. Podívejme se z tohoto hlediska na návrh s. Vejvody, „odříznout“ výrobní podniky od hodnoty nadproduktu.

Jediným konkrétním argumentem, kterým se s. Vejvoda snaží zdůvodnit, proč nemá být podnikům ponechána ani část nadproduktu, je tvrzení, že by ji používaly celou na zvyšování mezd, a nikoli na akumulaci. Tvrdí, že „hmotný zájem na mzdách působí zcela jednoznačně v tom směru, aby podnik přeměnil ve mzdy veškerý hrubý důchod“. Říká, že „z hlediska svých hmotných zájmů nestojí podnik pod objektivním tlakem, který by jej podněcoval k akumulaci“.

To je ovšem zcela nepravdivé tvrzení, které neodpovídá skutečnosti. Je zkonstruováno s. Vejvodou v souladu s jeho abstraktní teorií. Neodpovídá-li skutečnost teorii, tím hůře — podle něho — pro skutečnost.

Ve skutečnosti používaly socialistické podniky až dosud ve všech případech, v nichž mohly disponovat hrubým důchodem (ať již v naší zemi nebo např. v Jugoslávii), část tohoto důchodu samy od sebe na akumulaci. V Jugoslávii existovala dokonce vývojová etapa, během níž narůstala akumulace v podnicích příliš rychle na úkor vývoje mezd, což si vynutilo určitá protipatření. Přitom počítáme v naší zemi s takovým plánovacím systémem, jakož i systémem centrálně řízených finančních a jiných nepřímých nástrojů, který nevytvoří pro podniky zdaleka onu samostatnost při rozhodování jako v Jugoslávii.

Avšak ani první zkušenosti z uplynulého roku v našich podnicích ne-

potvrzují tvrzení s. Vejvody. Podniky hospodařily velmi uváženě s hrubým důchodem a daly z něho mnohem větší sumu jak na vlastní financování investic, tak do rezervních fondů, než se podle plánu předpokládalo. Vůbec se nepotvrdila téze s. Vejvody, že by podniky jednoznačně přeměnili ve mzdy veškerý hrubý důchod, s nímž disponovaly.

Soudruh Vejvoda neúnosně zjednodušuje zájem podniků, který vznikne v podmínkách nové soustavy řízení. Pochopitelně, že bude nutně existovat rozpor mezi krátkodobým zájmem pracovníků podniků na zvětšování svých bezprostředních odměn a jejich dlouhodobějším zájmem zajistit si trvalý růst těchto odměn na základě rozšířené reprodukce. Je to ovšem rozpor, který obdobným způsobem vzniká i v duši kapitalisty a který již Marx výstižně popsal. I kapitalista v důsledku svého dlouhodobého zájmu zajistit si trvalý růst nadhodnoty nemůže podlehnout bezprostřednímu zájmu spotřebovat nevýrobně celou nadhodnotu. Přitom budou naše podniky zhruba pod stejným ekonomickým tlakem. Podnik, který by myslel pouze na dnešek a vůbec by neakumuloval, zaostal by rychle v rozvoji svých výrobních podmínek, neměl by možnost v budoucnu zvyšovat svůj hrubý důchod, a v důsledku toho ani odměny svých pracovníků.

Mohou se objevit i jednotlivé podniky, které nebudou myslet na svou budoucnost a budou mít tendenci „projídat“ celý svůj důchod. Avšak není naprosto žádného důvodu, proč z těchto ojedinělých možností dělat obecnou nutnost. Nejenom že vše mluví pro to, že půjde spíš o výjimky, ale navíc mají jak oborová ředitelství, tak i centrální orgány dostatek prostředků (ekonomických a v krajních případech i administrativních), aby takové bezperspektivní činnosti toho či onoho podniku zabránily. Zejména je však třeba — tak jak se v nové soustavě i předpokládá — řadou ekonomických a také organizačních procesů postupně u nás přeměnit trh prodávajících na trh kupujících a vytvořit skutečný tlak tržní soutěže. Tehdy nebudou podniky trhem donuceny vyrábět jenom potřebné užité hodnoty při „společensky normálním využití existující technické základny“, jak tvrdí s. Vejvoda, ale také zdokonalovat a rozšiřovat tuto základnu, aby při narůstající konkurenci obstály a zajistily si rostoucí odměny pro své pracovníky.

Poněkud humorně pak působí argumentace s. Vejvody, že prý při „odříznutí“ podniků od hodnoty nadproduktu již při aktu tržní realizace odstraní se rozpory mezi státem a podniky, jež vznikají při určování odvodů (daní) podnikům z jejich hrubého důchodu. Ve skutečnosti zde existuje určitý objektivní rozpor mezi státem a podniky (rozpor mezi celkem a částí uvnitř zásadní jednoty), který se neodstraní žádnou formou rozdělování, ať již je to prvotní či druhotné rozdělování. Ať stanovíme předem určité povinné procentuální odvody podnikům z hrubého důchodu, nebo stanovíme podnikům pevné ceny jejich produkce (na úrovni předpokládaných či žádoucích vlastních nákladů výroby), vždy se to bude dít proti zájmům podniků a vždy budou usilovat o to, aby tím či

oním způsobem dosáhly co největšího důchodu, s nímž mohou disponovat.

Představa, že při centrálním určování pevných cen na úrovni vlastních nákladů výroby si nemohou podniky vytvořit žádné „neoprávněné“ mzdové prostředky, je jednak iluzorní, jednak zcela v rozporu s úmysly nové soustavy řízení a s objektivními potřebami rozvoje naší výroby, směřuje k mnohem větší centralizaci veškerého řízení a okleštění samostatnosti podniků, než jaká existovala až dosud. Je to návrh takové centralizace řízení, jaký v celé diskusi kolem hledání nových způsobů řízení snad dosud nikdo nevyslovil a který zcela ignoruje zjištěné příčiny všech našich vzniklých nedostatků a těžkostí.

Především je třeba vidět, že žádný centrální orgán — ani v minulosti ani do budoucna — není s to určit dopředu společensky nutné vlastní náklady výroby jednotlivých podniků, natož jednotlivých výrobků. Nejenom že je to nemožné pro obrovské množství konkrétních druhů výrobků, ale zejména pro nutný trvalý vývoj a změny jak vyráběných výrobků, tak jednotlivých výrobních faktorů a technických způsobů výroby. Právě pro nemožnost určovat tyto výrobní náklady centrálním orgánem se znalostí věci nevznikala ani při staré administrativní soustavě snaha plánovat je direktivně pro jednotlivé výrobky. Existoval — jak víme — pouze ukazatel relativního snížení celkových vlastních nákladů výroby jednotlivých podniků během plánovaného období. I tento ukazatel vznikl ovšem značně subjektivistickým způsobem, nemohl být většinou sladěn s ostatními ukazateli výroby a znemožňoval optimalizaci konkrétní výroby. Vůbec již nezabránil vznikání zcela rozdílné intenzity a odměňování práce v jednotlivých výrobních oborech a podnicích.

Představa s. Vejvody, že by nyní mohl centrální orgán určovat ceny jednotlivých výrobků na základě jejich vlastních nákladů výroby, ignoruje však nejenom omezené poznávací možnosti centra, ale také existující zájem podniků nafukovat údaje o svých vlastních nákladech výroby, resp. zakrývat možnosti jejich snižování. Právě proto, že centrum nemůže samo poznat nutné vlastní náklady výroby a je odkázáno na údaje a kalkulace podniků, mohou podniky plýtvat materiálem, resp. vůbec výrobními prostředky, a neúměrně zvětšovat své mzdové náklady.

Domněnka, že toto se odstraní vytvořením zájmu podniků na snižování individuálních vlastních nákladů výroby vůči jakýmsi výchozím nákladům, na jejichž podkladě se stanovily ceny (navíc při vědomí podniků, že později se budou snižovat ceny), je iluzorní. Při centrálním určování vlastních nákladů výroby a cen vyplatí se podnikům místo snižování individuálních vlastních nákladů výroby pro jakýsi *dočasný* mimořádný zisk, tento mimořádný zisk předem částečně či zcela pohltnout pomocí zvýšených mzdových nákladů. Jinými slovy, nevykázat faktické úspory na mrtvé a živé práci dosažené při výrobě jednotlivých výrobků a zakrýt je alespoň zčásti zvyšováním mezd. Při trvalých technologických a strukturálních

změnách, změnách vyráběných druhů (skutečném či fiktivním zavádění nových výrobků) apod. a při skutečnosti, že právě od začátku není ani možné poznat skutečné vlastní náklady každého jednotlivého výrobku, nýbrž v nejlepší případě vlastní náklady výroby celého podniku při výrobě velkého množství různých druhů výrobků, nemůže žádný centrální orgán zabránit takovému skrytému pohlcování části nadvýrobku předem v mzdových nákladech.

Vždyť v tomto objektivním rozporu mezi centrem a podniky spočívá právě jedna ze základních příčin přechodu na novou soustavu řízení. Nikoli centrálním direktivním určováním výroby, produktivity práce, vlastních nákladů výroby atd. atd., ale skutečným tržním tlakem musíme dosáhnout co nejefektivnější výroby a trvalého přizpůsobování struktury výroby tržní poptávce. Vytvoření skutečné tržní soutěže mezi domácími dodavateli navzájem, mezi domácími a zahraničními dodavateli, postupnou přeměnou trhu prodávajících na trh kupujících, přechodem na skutečné tržní ceny, vytvořením skutečného zájmu podniků jako odběratelů na co nejnižších cenách dodavatelů (což při administrativní tvorbě cen neexistuje, protože si každý do svých cen mechanicky započítá ceny dodavatelů), vznikem relativně dlouhodobé jistoty podniků o dispozici se všemi úsporami, odstraněním administrativního přerozdělování prostředků iniciativních podniků ve prospěch zaostávajících a nepodnikavých atd., zkrátka celým komplexem opatření, celou novou soustavou řízení lze jen dosáhnout, aby se v pružném pohybu tržních cen stále prosazovaly objektivně nutné náklady výroby jako jejich dlouhodobý základ. Jakékoli centrální určování těchto vlastních nákladů výroby vede jen k administrativnímu subjektivismu.

Soudruh Vejvoda chce odstranit jakýkoliv vliv trhu na ceny. Nedovede však říci, čím nahradit tržní signály pro výrobce, čím zajistit trvalé přizpůsobování konkrétních výrobních programů tržní poptávce, čím vytvořit zájem výrobců na trvalé inovaci výroby, zavádění nových, lepších, příp. i nákladnějších výrobků do výroby, jak zabezpečit konkurenceschopnost našich výrobků na zahraničních trzích, jak překonat pasivní platební bilanci při Vejvodově neekonomických cenách atd. Vůbec ovšem již neřeší náš nejzávažnější problém, kterým je nesmírně nízká a stále klesající efektivnost investic, kterou ztrácí společnost největší část národního důchodu.

Zcela v rozporu se všemi dosavadními zkušenostmi a analýzami, které ukazují, jak centralizace prostředků na investice a nenávratné centrální financování investic vede k naprostému podlamování zájmů podniků na co nejefektivnějším investování, navrhuje s. Vejvoda zcela centralistické financování a rozhodování o investicích. Centralizace celého nadproduktu vede pochopitelně k zcela centrálnímu rozhodování o každé investiční akci a k centrálnímu direktivnímu rozdělování investičních prostředků. Nejenom, že podniky při tom samy nemohou reagovat na skutečný vývoj

tržní poptávky a vše je odvislé od centrálního určování budoucí struktury výroby, ale zcela se ztrácí hledisko efektivnosti investic.

Při jistém omezeném objemu investičních možností a prostředků je jejich co nejefektivnější uplatnění vždy spjato s otázkou *substitucí* ve výrobě a v zahraničním obchodě, kterou nemůže žádný centrální orgán se znalostí věci řešit. V celé výrobě a uvnitř každého výrobního oboru existuje v každém okamžiku vývoje vždy nezčíselné množství možných variant vývoje, záměny jedněch výrobků druhými pro uspokojení týchž potřeb, záměny jedné technologie výroby druhou pro zajištění týchž výrobků, záměny jedné výroby druhou při aktivním ovlivňování změn poptávky, záměny jedné domácí výroby efektivnějším dovozem při rozvíjení jiné výroby pro efektivnější dovoz atd. atd. Veškeré toto zvažování nejefektivnějších substitucí, a tudíž i nejefektivnějších variant investičního rozvoje nedokáže vyřešit sám žádný centrální orgán *bez skutečného ekonomického zájmu podniků* na co nejefektivnějším investování. A tento zájem v podnicích nemůže naprosto vzniknout při centrálním odčerpávání celého nadproduktu a centrálním rozhodování o akumulaci.

Jen tehdy, dostanou-li se výdaje na investice do přímé závislosti s vývojem mezd, mohou-li mzdy přímo relativně vzrůst při efektivnějším uplatnění investičních prostředků (co nejvyšší růst podnikového důchodu v poměru k částce důchodu a amortizací uplatněných na investice) a mohou-li podniky investice navrhnout a ovlivňovat jejich efektivnost, vznikne skutečný podnikový zájem na hledání co nejefektivnějších variant vývoje. Tyto podnikové investiční návrhy je ovšem třeba jednak usměrňovat pomocí centrálně řízeného úvěrového a vůbec finančního systému, jednak zapojit do centrálního makroekonomického bilancování a plánování, při kterém se bude prosazovat národohospodářské hledisko efektivnosti a proporcionálního vývoje.

Jakékoli vyloučení podniků z plánování a financování investičního vývoje musí vytvořit, příp. zesílit jejich starý známý nezájem na efektivnosti investic a subjektivistické boje o dosažení co nejvyšších investičních prostředků. Každé centralistické rozdělování investic, při vyloučení podnikového spolurozhodování a zájmu o efektivnost investic (který nelze vytvořit ani formálním, resp. fiktivním úvěrováním), musí být administrativním a čistě mocenským, politikářským rozdělováním, protože chybí nutná objektivní kritéria, ztrácí se hledání nejvýhodnějších substitucí a variant vývoje a převažují subjektivní hlediska a zájmy.

Právě tuto základní souvislost mezi technickým obsahem investic, rozdílným ekonomickým efektem každé investiční varianty a zájmem podniků, které mohou odhalovat různé substituce a nejefektivnější investiční varianty, respektuje nová soustava řízení. Přitom sleduje spojení tohoto procesu s centrální plánovitostí a národohospodářským hlediskem efektivnosti.

Celý návrh nové soustavy plánovitého řízení je výsledkem úmorného

odhalování obrovského množství složitých, vzájemně se proplétajících a křížících ekonomických souvislostí, k jejímuž vypracování bylo třeba práce velkého kolektivu ekonomů, nesmírně mnoha diskusí a detailních analýz. Je až neuvěřitelné, jak může s. Vejvoda s takovou ignorancí tuto práci opomíjet a domnívat se, že může vyvrátit její nezákladnější principy svou abstraktní a neživotnou šablonou, kterou opakuje již zhruba 6—7 let. Zřejmě jde opravdu o fixní ideu, která mu znemožňuje přihlížet k jiným poznatkům a teoriím a reagovat na všechny konkrétnější zkušenosti, analýzy, diskuse a závěry u nás, které dnes získávají souhlas i mezinárodní ekonomické fronty.

Bylo by opravdu prospěšnější věnovat všechny síly nutnému zkoumání a řešení mnohých nových, vážných a aktuálních ekonomických problémů, které vznikají při ekonomických způsobech řízení a při řešení naší současné hospodářské situace, a neztrácet stále znovu čas zjednodušenými abstraktními, čistě deduktivně vznikajícími šablonami a jejich vyvracením.

Také metodologie s. Olivy je čistě deduktivní. Je přímo prototypem vytváření „socialistické“ ekonomické scholastiky, při které se pomocí několik málo apriorně postulovaných abstraktních pojmů, lépe řečeno „přihrádek“ široce hodnotí, zda něco může být nazýváno jménem dané přihrádky, či nikoli. Přitom již sám obsah těchto pojmů je značně zjednodušován a absolutizován, mnohdy velmi mlhavý a zbaven vnitřní vývojové rozpornosti, která odráží složitou dialektiku objektivní skutečnosti.

Soudruha Olivu nezajímá, že např. dva procesy probíhající v rozdílných historických etapách mohou mít určité společné podstatné, avšak zároveň rozdílné specifické rysy, které nedovolují je stavět do absolutního protikladu; že tedy může např. existovat kapitalistická a socialistická konkurence, jejichž obecné a specifické rysy může odhalit pouze hluboká a všestranná analýza skutečnosti, na jejímž základě se také odhalí možnost použití stejného podstatného označení daných procesů, při současném vyjádření jejich specifiky. Soudruh Oliva však zná jenom absolutní protiklady — „buď — anebo“, buď existuje konkurence, a ta může být jenom za podmínek soukromého vlastnictví, nebo existuje socialistické vlastnictví, a pak nemůže existovat konkurence.

Avšak to vše je jen slovní scholastická hra s absolutními protiklady, která vůbec nepřispívá k řešení skutečných problémů socialistické ekonomiky. Opírá se o základní falešnou představu, že zbožní výrobní vztahy mohou existovat jenom mezi podniky — vlastníky, zatímco mezi podniky, které prý mají „společného majitele, socialistickou společnost“, nemohou tyto vztahy existovat. Opět ona metafyzická premisa o socialistickém

vlastnictví, z níž se ovšem mechanicky dedukuje „neexistence zbožních vztahů.“

Vlastnictví je zde pojímáno čistě právně — „někdo má a rozhoduje“. Jaké objektivní ekonomické souvislosti však toto rozhodování musí respektovat, čím je určováno, že určité subjekty mohou rozhodovat, jaké ekonomické činnosti a vztahy se uskuteční prostřednictvím určitého rozhodování, to vše s. Olivu zřejmě nezajímá. Že mezi určitými sociálními seskupeními, podnikovými seskupeními, probíhají i za socialismu směnné vztahy, že se musí řídit určitými objektivními nutnostmi, že při jejich ignorování narůstají vážné ekonomické rozpory, to není důležité. Zkoumání těchto vztahů a rozporů dokonce podle s. Olivy není již ekonomickým zkoumáním, znamená „opouštění oblasti ekonomické.“

Názory s. Olivy vedou k voluntarismu a podporují v minulosti smutně známou administrativní neekonomickou libovůli. Tvrdí totiž, že při společenském vlastnictví je způsob směny mezi podniky závislý „na rozhodnutí všech“. Společnost jako celek se prý může rozhodnout pro trvale neekvivalentní směnu mezi podniky, pro směnu, při níž by mnozí výrobci „museli dát zboží s větším množstvím práce za zboží s menším množstvím práce“. Kdyby se prý „tento způsob směny udržel natrvalo, byl by ve skutečnosti princip množství práce proti stejnému množství zrušen“.

Je to ve skutečnosti odchod od ekonomie socialismu jako vědy a přechod na apologetickou obhajobu všech centrálních rozhodnutí. Každému je jasné, že za prvé neexistuje a nemůže existovat skutečná dohoda „společnosti jako celku“, ale vždy to bude pouze rozhodnutí určitých zastupitelských orgánů, která mohou pouze *víceméně přesně* vyjadřovat vůli — v nejlepším případě — většiny obyvatel. Za druhé však nemůže ani za socialismu většina obyvatel poznat všechny souvislosti a následky určitých ekonomických rozhodnutí a čistě volní rozhodnutí, nepodložené hlubokým poznáním objektivních ekonomických souvislostí by musela vyvolat růst vážných ekonomických rozporů. Jedině volní rozhodování mocenských orgánů, které se bude skutečně opírat o vědecké odhalování určitých objektivních souvislostí mezi ekonomickými procesy (např. i mezi směnnými procesy jako nepřímo rozdělovacími procesy, a výrobními procesy) uvnitř celospolečenského přivlastňovacího procesu, mohou zabránit růstu zbytečných ekonomických rozporů, resp. přispět k jejich řešení.

Soudruh Oliva dochází k takovému voluntaristickému pojetí řízení za socialismu jednak na základě svého čistě volního pojetí vlastnictví („kdo“ rozhoduje), jednak na základě svého naprostého nezájmu o skutečné živé problémy hospodářské praxe a ignorování nutných analýz a teoretických indukcí. Hospodářské obtíže připisuje zřejmě pouze neschopnostem řídicích kádrů, technickým obtížím řízení, nekázní ve výrobě, nedostatečné uvědomělosti lidí atd. Vše to jsou známé způsoby vysvětlování a omlou-

vání hospodářských obtíží v minulosti, a tento postoj by byl dříve či později přivedl socialismus k jisté záhubě.

Ve skutečnosti spočíval ovšem základní problém právě v tom, že se plánoval a řídil národohospodářský vývoj velmi centralistickým, převážně empirickým a subjektivistickým způsobem. Přitom se přesto mohl dosahovat relativně rychlý růst výroby a spotřeby potud, pokud byl možný extenzivní vývoj a bylo možné víceméně ignorovat jednostranně, čistě kvantitativně zaměřené materiální podněty výrobní činnosti podniků. Pojetí „ekonomických zákonů“ při tomto vývoji bylo tak omezené a zjednodušené, že k jejich formulaci nebylo vlastně vůbec třeba ekonomické vědy. Ekonomická „teorie“ se vybíjela postulováním „základního ekonomického zákona“, „zákona plánovitého proporcionálního rozvoje“, „zákona rozdělování podle práce“, jejich rysů apod., a všechny tyto zákony a rysy se slovně dedukovaly ze socialistického vlastnictví. Zjevné disproporce, nedostatky v zásobování obyvatel apod. se prostě vysvětlovaly jako projevy „nedostatečného respektování těchto zákonů“, vyvolané předem uvedenými příčinami (nekázeň ve výrobě atd.).

Od těchto dob se však ekonomická teorie značně rozvinula a začala znovu nabývat vědeckého charakteru. Dospěla k odhalení příčin jednostranného, extenzivního vývoje výroby, nesprávně zaměřených zájmů podniků, narůstání disproporcí a neefektivnosti v našem hospodářství, poznala nutnou omezenost centrálního plánování a nemožnost direktivními plánovacími ukazateli dosáhnout optimální výroby v podnicích, nutnou relativní samostatnost rozhodování podniků uvnitř celospolečenské kooperace, nutné vznikání rozporů mezi ekonomickými zájmy podniků navzájem, mezi podnikovými a společenskými zájmy, nutnost zvláštních zbožně-peněžních vztahů a trhu jako předpokladů řešení těchto zájmových rozporů, nutnost respektování zákona hodnoty i při směnách mezi státními podniky, nutnost existence tržních cen a jisté tržní soutěže mezi těmito podniky apod. Přitom se ukázalo, že stalinské, čistě *volní* pojetí vlastnictví, pojetí socialistického vlastnictví jako *absolutního* protikladu soukromého vlastnictví, při kterém se vše vysvětlovalo „celospolečenským“ (ve skutečnosti centrálním) rozhodováním a popírala se jakákoli rozpornost zájmů uvnitř společnosti a jakákoli ekonomická samostatnost podniků, byly fakticky teoretickým základem a obhajobou ekonomického voluntarismu a růstu ekonomických rozporů.

Soudruh Oliva všechn tento voluntaristický balast nyní znovu prezentuje. Znovu ztotožňuje rozhodování vedení socialistických podniků s rozhodováním ředitelů v kapitalistických podnicích, podřízených rozkazům soukromých kapitalistických vlastníků (což ovšem neodpovídá takto zjednodušeně již ani dnešní kapitalistické skutečnosti). Činí tak jen proto, že pro něho je pojem vlastnictví adekvátní pojmu rozhodování (volní pojetí). Proto: „kapitalistické vlastnictví = rozhodování kapitalisty, a od ředitele je možno abstrahovat; společenské vlastnictví = rozhodování

společnosti jako celku (?) a od ředitelů podniků je možno abstrahovat“. Proto — podle něho — tedy nemůže také existovat žádný zbožní výrobní vztah mezi socialistickými podnikovými kolektivy, protože je to totéž jako mezi dílnami či závody uvnitř soukromého kapitalistického podniku.

Je jen udivující, že dnes může někdo opravdu vážně stavět na rovinu rozhodování socialistického státu o výrobě v celé společnosti s rozhodováním kapitalisty o výrobě v jeho podniku, a přitom ignorovat zcela odlišnou složitost a kvalitu ekonomických souvislostí prosazujících se na základě kvalitativně odlišné dělby práce, kooperace atd. v celé společnosti, na rozdíl od ekonomických souvislostí uvnitř jednotlivého podniku. Že je možné vztahy mezi dílnami, příp. závody uvnitř podniku stavět na rovinu vztahům mezi podniky uvnitř celé společnosti.

Ekonomická teorie dnes již překonala čistě volní pojetí vlastnictví a voluntaristický výklad socialistického plánování a řízení. Chápe ekonomickou podstatu vlastnictví jako proces přivlastňování přírody lidmi prostřednictvím určitých společenských, především ekonomických vztahů, které mají vždy svou dlouhodobou, historickou zvláštnost, odpovídající určitému historickému stupni vývoje výrobních sil. Nutné zvláštnosti ekonomických procesů, tvořících ekonomické vztahy, tj. procesů výroby, rozdělování, směny a spotřeby, v jejich vzájemném působení nemohou být dedukovány z toho, že „společnost rozhoduje“, ale jsou odhalovány velmi obtížnou ekonomickou analytickou a syntetizující výzkumnou činností, která musí poskytovat vědecké poznatky pro hospodářské rozhodování. Samo rozhodování o ekonomické činnosti za socialismu, její řízení, není pak věcí jediného společenského řídicího orgánu, ale celého systému řídicích orgánů, mezi nimiž existuje sice zásadní jednota, avšak zároveň i rozpory, odrážející nutné rozpory v ekonomice samé. Trvalé zkoumání vnitřních rozporů a souvislostí ekonomiky pak může přispívat k relativně uvědomělému, plánovitému překonávání, resp. řešení určitých rozporů, k vzájemnému sladování ekonomických procesů podstatně souvisejících, *aniž* by to ovšem mohlo znamenat *odstranění* určitých ekonomických rozporů a dosažení jakéhosi *absolutně* jednotného a vědomého řízení celého složitého přivlastňovacího procesu.

Soudruh Oliva však všechny nové poznatky socialistické ekonomické teorie, které byly doprovázeny obrovským množstvím argumentů a důkazů, prostě ignoruje. Nepovažuje za nutné na tyto argumenty vůbec reagoval. Zastává se u onoho pojetí základních ekonomických kategorií, které bylo rozšířené ve stalinském období. Z jeho pojetí podniků za socialismu, podnikových kolektivů a jejich vedení, které jsou přirovnávány k dílnám či podobně uvnitř podniku jednoho vlastníka, vyplývá nejtuzší centralismus v praktickém plánování a řízení podniků. Ředitelé a kolektivy mají za prémie určené z centra (resp. „společností“, jak říká abstraktně s. Oliva) plnit nařízení orgánů společnosti. Jelikož popírá existenci tržních vztahů, nemůže prakticky ani jednání ředitele „podle toho, jaké

očekává výhody pro sebe, „znamenat nic jiného, než překračování plnění direktivních plánů sestavovaných centrálními orgány. Je to tedy teorie, která si nejenom neklade za cíl pomáhat řešit žhavé problémy naší hospodářské praxe, ale která se snaží teoreticky popírat i nutnost přechodu na novou soustavu plánovitého řízení jako pokusu zásadního překonání nedostatků starého systému plánování a řízení.

Nikdo nemůže pochopitelně s. Olivovi vzít či zakazovat jeho názory. Vzhledem k jeho nesporným zásluhám o výchovu jedné celé generace ekonomů u nás a jako jednoho z našich nejstarších interpretů Marxe a jeho ekonomické teorie byla zcela pochopitelná snaha ekonomů přecházet bez přímé polemiky jeho názory na socialistickou ekonomickou problematiku. Avšak trvale opakované a publikované teorie, které zůstávají adresně nezodpovězeny, mohou přece jenom zmást část čtenářů. Zejména však nelze opominout, že dnes existují určité konzervativní či váhající politické síly, které nejenom vítají každý teoretický hlas namířený proti základům nové soustavy řízení, ale navíc publikaci takových teorií podporují a podněcují. Stávají se tedy i teoretické názory s. Olivy — ať již si to uvědomuje či nikoli — ideologickou zbraní, která rozhodně neslouží progresivním změnám v naší společnosti. Proto je nelze nadále přecházet.

Konzultácie

RASTISLAV LACKO

Hlavné smery vývinu nemarxistických priestorových teórií

V tradičných ekonomických teóriách sa ekonomické procesy dlho chápali a vysvetľovali pomocou fikcie, že sa odohrávajú v jednom bode. Platí to nielen o klasickej politickej ekonómii, ale aj o učení subjektívnej školy, o walrasovsko-paretovskej teórii všeobecnej ekonomickej rovnováhy, jednoducho o všetkých teóriách, ktoré predpokladali dokonalú konkurenciu.

V období prvej priemyselnej revolúcie sa začal prudký rozmach výrobných síl a jeho tempo sa čoraz viac stupňuje. Výrazne to skomplikovalo problém ekonomického rozhodovania, problém ekonomickej voľby, teda aj voľby miesta ekonomickej činnosti, a to predovšetkým v realite každodenného ekonomického života. Problém lokalizácie a neskôršie celkového priestorového usporiadania ekonomickej činnosti stával sa stále naliehavejšou praktickou požiadavkou ekonomického rozvoja. Napokon bolo potrebné riešiť tento problém aj na teoretickej úrovni.

V 19. storočí a začiatkom 20. storočia vznikli v Nemecku prvé teórie lokalizácie, najprv poľnohospodárskej výroby (Thünen) a neskôr priemyselnej výroby (Weber a mnohí ďalší). Tieto teórie sa spočiatku vyvíjali v relatívnej izolácii od ostatnej ekonomickej vedy. Ich špecifickou črtou totiž bolo, že do analýzy ekonomických javov vniesli prvok vzdialenosti, o ktorej si uvedomili, že kladie ekonomickej činnosti odpor. A tak sa začali diferencovať od tradičnej ekonomickej teórie, v ktorej v tom čase prevládala teória dokonalej konkurencie a všeobecnej rovnováhy. V tridsiatych rokoch nášho storočia túto osobitosť veľmi výstižne vyjadril Palander¹: „Kde treba rátať s dopravnými nákladmi, niet voľnej konkurencie.“

Prvé teórie lokalizácie odpovedajú na mikroekonomicky, z hľadiska firmy postavenú otázku, ako nájsť optimálne umiestenie firmy, ktorá sa chce usadiť v prostredí, na ktoré sama nemá vplyv. No ďalší vývoj ekonomickej teórie ukázal, že tento predpoklad nemožnosti firmy vplyvať na prostredie neplatí. Do popredia vystupuje požiadavka považovať

¹ Palander, *Beiträge zur Standortstheorie*, 1935.

v určitej etape analýzy nielen firmu a jej sídlo, ale aj prostredie za premennú veličinu a vysvetľovať zmeny, ktoré pôsobí firma v prostredí. Ide potom už o komplexné vysvetlenie vzťahov vzájomného pôsobenia medzi firmou a prostredím, o vysvetlenie v podstate celého priestorového usporiadania ekonomiky. Teória, ktorá si kladie za cieľ takéto vysvetlenie, nie je už iba teóriou lokalizácie mikroekonomickej jednotky, ale je teóriou priestorového usporiadania celého hospodárstva.

Priestorové teórie v širšom zmysle vznikli teda na určitej historickej úrovni rozvoja výrobných síl a všeobecnej ekonomickej vedy. Ich vývoj prebiehal v dvoch hlavných etapách: V prvej etape išlo o vysvetlenie lokalizácie mikroekonomickej jednotky, v druhej o vysvetlenie prakticky celého ekonomického diania v priestore, v osobitnom, priestorovom priereze. Priestorová ekonomika v dnešnom bežnom chápaní skúma a vysvetľuje tie zákonitosti ekonomických procesov, ktoré sú podmienené špecifickosťou pôsobenia priestoru. Skúma, ako určité usporiadanie ekonomiky ovplyvňuje činnosť ekonomických jednotiek, a naopak, ako tieto jednotky spätne pôsobia na priestorové usporiadanie ekonomiky, či už na väčšie i menšie ekonomické celky, alebo na národné hospodárstvo ako celok. Jedným z charakteristických znakov tohto vývinu je postupné uplatňovanie makroekonomických hľadísk popri mikroekonomických hľadiskách a kritériách.

V súčasnej vývojovej etape vyúsťuje priestorová ekonomika do tzv. regionálnej vedy. Regionálna veda je na jednej strane o niečo menej ako priestorová ekonomická teória, pretože ju zaujíma len obmedzená časť priestoru, t. j. oblasť. No na druhej strane je aj o niečo viac, lebo predmetom jej skúmania sú nielen ekonomické, ale aj mimoeconomické aspekty oblastnej problematiky.²

Spomenuli sme počiatočnú relatívnu izoláciu lokalizačných teórií od ostatnej ekonomickej vedy. V prvých desaťročiach existencie týchto teórií, t. j. v druhej polovici 19. a začiatkom 20. storočia, keď vo všeobecnej ekonomickej teórii prevládala koncepcia dokonalej konkurencie a s ňou súvisiacej rovnosti ekonomických subjektov, ťažko to mohlo byť inak. V takejto koncepcii faktor vzdialenosti či priestoru nemal miesto. Len čo teória monopolistickej konkurencie dospela k poznatku, že aj priestor vytvára monopolistické situácie svojho druhu, že firma má monopolnú kontrolu nielen vďaka diferenciacii produktu, ale aj vďaka svojej polohe, ktorá jej dáva možnosť monopolizovať dopyt či ponuku, vznikli reálne

² V článku sa podrobne nezaobráme teóriou oblasti všeobecne ani regionálnou vedou osobitne. Ostatne sa týmto problémom u nás v poslednom čase venovala značná pozornosť. Pozri napr. Feriánc, Lantay, Turčan, *Problémy rozvoja priestorovej ekonomiky a oblastného plánovania*. Ekonomický časopis [1965], č. 3; Feriánc, Turčan, *Odvetvovo-územné komplexy v perspektíve rozvoja československej ekonomiky*. Ekonomický časopis [1966], č. 1; Feriánc Turčan, *Prístupy k analýze priestorového usporiadania československej ekonomiky*. Ekonomický časopis [1966], č. 3.

predpoklady na integráciu priestorovej ekonomiky do všeobecnej ekonomickej teórie. Jednako vystupuje dnes priestorová ekonomika čoraz výraznejšie ako osobitná disciplína. Podobá sa azda odvetvovým ekonomikám. Nechceme tu dokazovať legitimitu existencie priestorovej ekonomiky ako osobitnej disciplíny. Poukážeme len na to, že ani v praxi ani v teórii niet dnes už sporu o pôsobení priestoru na ekonomické procesy. Toto pôsobenie si vyžaduje, aby sa ekonomické javy skúmali z osobitného aspektu, z osobitného zorného uhla. Práve táto osobitosť pohľadu, ktorá vedie k tomu, že popri odvetvovom priereze dospievame k obrazu ekonomiky aj v priestorovom priereze, táto špecializácia pri stále sa zväčšujúcom rozsahu problematiky pravdepodobne umožnila, že sa priestorová ekonomika dodnes udržala a čoraz viac sa presadzuje ako de facto osobitná disciplína ekonomickej vedy.

1. Teória lokalizácie ekonomickej činnosti

Všeobecne uznávaným otcom priestorovej ekonomiky je Johann H. von Thünen. V podmienkach agrárnej ekonomiky, prevládajúcej v Nemecku koncom 18. a začiatkom 19. storočia, chcel vyriešiť problém, ako vzdialenosť od trhu vplýva na lokalizáciu poľnohospodárskej výroby.³ Thüenov model tejto lokalizácie, vychádzajúci okrem iného z predpokladu homogénnej roviny, je dostatočne známy. Zdôrazníme len základnú myšlienku. Thünen, sledujúc hlavné problémy ekonomiky svojej doby, najmä problém pozemkovej renty, dospel k záveru, že renta ceteris paribus má tendenciu klesať s narastajúcou vzdialenosťou, s narastajúcimi dopravnými nákladmi. Preto sa pestovanie jednotlivých poľnohospodárskych plodín musí lokalizovať okolo trhu vo forme koncentrických kruhov tak, že v blízkosti trhu sa dorábajú výrobky, ktoré sa v pomere ku svojej cene vyznačujú relatívne veľkou váhou alebo ktoré ťažko znášajú prepravu. Pri postupne narastajúcej vzdialenosti od trhu sa pestujú ostatné výrobky tak, aby sa pomer dopravných nákladov k cene pokiaľ možno nezvyšoval.

Spôsob, ako Thünen svoj problém postavil, ako abstrahoval od celého radu činiteľov, aby mohol skúmať len jedného z nich — vzdialenosť, to je to nové, čím Thünen obohatil dovtedajšiu ekonomickeú analýzu a čo determinuje aj jeho miesto vo vývine priestorovej ekonomiky.

S rozvojom priemyslu v 19. storočí nadobúdala čoraz väčší význam problém lokalizácie priemyslu, predovšetkým ako problém praktického ekonomickeho rozhodovania podnikateľov. Táto skutočnosť sa postupne odrážala aj v ekonomickej teórii. Nastal ozajstný rozkvet lokalizačných

³ J. H. von Thünen, *Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie I*, 1826.

teórií — a to predovšetkým opäť v Nemecku. Vyvrcholením teórií, ktoré vychádzali z čisto mikroekonomických pozícií, bolo dielo A. Webera.⁴

Prvé, čo u Webera treba zdôrazniť, je jeho mikroekonomický prístup. Weber sa sústredil na skúmanie firmy, ktorá hľadá odpoveď na otázku, ako sa má lokalizovať v prostredí a v podmienkach konkurencie, na ktoré sama nemá vplyv, tak aby mohla optimalizovať svoje ciele. Cieľom pri sústave abstrakcií, ktorú si Weber vo svojom modeli zvolil, je minimalizácia firemných nákladov.⁵

Aby sme mohli posúdiť a zhodnotiť Weberovu analýzu, oboznámime sa so spomenutou sústavou abstrakcií. Weber na rozdiel od Thüdena ráta s heterogénnym rozmiestnením prírodných zdrojov a pracovných síl. V tom je jeho model bližšie k realite než Thüdenov. Ale podobne ako Thüden predpokladá, že sa trh redukuje na jediný bod. Je to akýsi pozostatok teórie dokonalej konkurencie, s ktorou inak Weber má pochopiteľne málo spoločného. Každý výrobca má voľný prístup na trh, kde ceny sú dané a jednotlivý výrobca ich nemôže ovplyvniť. Abstrahuje sa aj od dopytu, ktorý sa považuje za dokonale elastický, a taktiež od rozličných faktorov inštitucionálneho charakteru.

Z týchto východiskových predpokladov dospieva teda Weber na základe abstraktno-logických úvah k svojmu zjednodušenému modelu lokalizácie mikroeconomickej jednotky.

Model má podobu trojuholníka. Jeden jeho vrchol reprezentuje trh a druhé dva vrcholy — v prvej etape analýzy — predstavujú zdroje dvoch surovín. Vnútri trojuholníka treba najprv hľadať bod minimálnych dopravných nákladov, ktorý určí optimálnu polohu firmy z hľadiska dopravných nákladov.

V každom vrchole trojuholníka pôsobí na firmu atraktívna sila, ktorá „prilahuje“ firmu k patričnému vrcholu a je funkciou váhy a vzdialenosti surovín, resp. hotových výrobkov, ktoré sa dopravujú.⁶ Pomocou osobitných analytických nástrojov (napr. „materiálového indexu“ a pod.) určuje potom Weber vnútri trojuholníka bod, ktorý je optimálnou polohou firmy z hľadiska dopravných nákladov.

To, čo sme uviedli, je len prvou etapou Weberovej analýzy. V ďalších etapách, ktoré sú Weberovým originálnym prínosom, skúma vplyv ostat-

⁴ Alfréd Weber, *Über den Standort der Industrien*, 1909.

⁵ Formulácia firemného cieľa, t. j. či firma sleduje minimalizáciu nákladov, alebo maximalizáciu zisku, je jedným z kritérií, podľa ktorých sa klasifikujú a triedia rozličné teórie lokalizácie. No toto triedenie do značnej miery vyplýva z rozdielov v prijatých východiskových predpokladoch.

⁶ Podobným spôsobom, t. j. pomocou lokalizačného trojuholníka, traktoval problémy lokalizácie firmy už Weberov predchodca Launhardt. Pravda, obmedzil sa na to, aby hľadal polohu minimálnych dopravných nákladov, zatiaľ čo Weber jeho myšlienku rozvinul. Na jej základe vypracoval ucelenú teóriu lokalizácie, ktorá prihliada na rôzne typy nákladov a v základných črtách pretrvala dodnes.

ných faktorov,⁷ ktoré pôsobia na lokalizáciu a ktoré vnáša do analýzy ako komplikujúce momenty. Skúma teda celkovo problém lokalizácie v troch etapách a rozoznáva orientáciu lokalizácie na dopravu, na pracovné sily a na výhody, resp. nevýhody aglomerácie (deglomerácie).

Prí analýze, ktorá sa zameriava na pracovné sily, vychádza Weber z „dopravného optima“ a skúma, ako sa ono modifikuje pod vplyvom rozdielov nákladov na pracovné sily. Aby sa firma namiesto v polohe minimálnych dopravných nákladov premiestnila do inej polohy, musela by v tejto inej polohe úspora nákladov na pracovné sily presahovať prírastok nákladov na dopravu. Táto nová poloha bude potom bodom minimálnych nákladov z kombinovaných dvoch hľadísk; z hľadiska dopravy a z hľadiska pracovných síl. Podľa Weberovej lokalizačnej terminológie v takomto prípade orientácia na pracovné sily prevládne nad dopravnou orientáciou. Kedy a ako sa to konkrétne stane, vyratáva Weber opäť pomocou osobitného analytického aparátu (sústava tzv. izodapán ap.).

Na základe rozlišovania medzi orientáciou na dopravu a orientáciou na pracovné sily triedi Weber priemysel do dvoch hlavných kategórií. Odvetvia, ktoré sa orientujú na dopravu [s vysokým podielom nákladov na suroviny], a odvetvia, ktoré sa orientujú na pracovné sily. Podstatnú zložku celkových nákladov tvoria tu náklady na pracovné sily a pomerne vysoko sa zhodnocujú suroviny živou ľudskou prácou, napr. textilný priemysel.

Napokon ako tretí hlavný lokalizačný faktor skúma Weber výhody, resp. nevýhody aglomerácie či deglomerácie. Sú to príťažlivé, resp. odpudzujúce sily, ktorých pôsobenie a intenzita nezávisí od určitej geografickej polohy. Nepôsobia medzi určitou konkrétnou geografickou polohou a firmou, lež medzi firmami navzájom. Aglomeratívny faktor tvorí teda určitú výhodu, prípadne nevýhodu, ktorá vyplýva z toho, že sa výroba hromadí na určitom mieste; deglomeratívnym faktorom je naproti tomu každá výhoda súvisiaca s rozptyľovaním nahromadenej výroby.⁸ Podobne ako pri analýze orientácie na pracovné sily vychádza Weber i tu z „dopravného optima“, modifikovaného ešte tým, že sa bral zreteľ na možnosti orientácie na pracovné sily. Porovnáva: ak úspora, ktorá vyplýva z aglomeratívnych, resp. deglomeratívnych výhod, je väčšia než zvýšenie dopravných nákladov, prípadne nákladov na pracovné sily, prevládne orientácia na výhody aglomerácie, resp. deglomerácie.

Analyzujúc uvedené tri skupiny lokalizačných faktorov, Weber mohol určiť celkovú orientáciu, t. j. konkrétnu optimálnu polohu firmy z hľadiska minimalizácie nákladov tak, že porovnal rozličné výhody a nevýhody vyplývajúce z rôznych typov príťažlivých, resp. odpudzujúcich síl, ktoré na lokalizáciu pôsobia.

⁷ Weber vypracoval aj klasifikáciu lokalizačných faktorov, ktorá sa dodnes veľmi cení. Patrí medzi jeho najvýznamnejšie príspevky k rozvoju priestorovej teórie.

⁸ Weber tu má na mysli v podstate to, čo sa dnes podľa Marshalla bežne nazýva externými úsporami.

Weber je prvým veľkým priestorovým ekonómom „priemyselného ve-ku“. Jeho dielo je vyvrcholením tej etapy vývoja priestorových teórií, v ktorej sa výrazne zameriavali na lokalizáciu mikroekonomickej jednotky, firmy. Treba povedať, že hlavná časť tohto diela v mnohých smeroch podnes nestratila svoju platnosť. Pravda, Weberova teória lokalizácie v niektorých čiastkových aspektoch môže byť predmetom kritiky a aj sa kritizovala. Najmä sa kritizoval jeho systém prijatých abstrakcií, ktorému sa vyčítala určitá nereálnosť (napríklad koncentrácia trhu v jednom bode). Zabúdalo sa pritom na to, že ide o abstraktný model, ktorého hlavný význam je v tom, že izoluje hlavné veličiny, na ktoré pri lokalizácii treba brať zreteľ. Kritizovali sa i niektoré Weberove konkrétne závery, do ktorých vyústila jeho analýza orientácie na dopravu.⁹ No ak chceme hodnotiť Weberov prínos do priestorovej teórie z dnešného hľadiska, nemusíme postupne preberať jeho čiastkové závery. Aj tak by to bolo nemožné. Weberov hlavný význam je v tom, že vypracoval novú abstraktno-logickú metódu vysvetľovania priestorových javov, v ktorej sa v čase, keď vo všeobecnej ekonomickej teórii prevládali koncepcie dokonalej konkurencie, snažil vyjadriť pôsobenie faktora vzdialenosti ako osobitného faktora majúceho ekonomický význam. Vypracoval ďalej celú sústavu základných kategórií a nástrojov lokalizačnej analýzy, ktoré z veľkej časti slúžia dodnes. Jeho teória lokalizácie je logicky ucelená, vnútorne koherentná a na danej úrovni abstrakcie jej nemožno nič vyčítať. Dáva odpoveď na otázku, ako sa má mikroekonomická jednotka lokalizovať v prostredí a v podmienkach konkurencie, na ktoré sama nemá vplyv. Preto je správny výrok A. Probst, že „Weber má v dejinách rozpracúvania buržoáznej teórie rozmiesťovania približne také miesto ako Ricardo v dejinách buržoáznej politickej ekonómie“.¹⁰

Weberovej teórii napokon vyčítali¹¹, že je „kapitalistická“, že vo svojich premisách implicitne predpokladá kapitalistické výrobné vzťahy. Proti tejto výčitke možno naopak namietnuť, že Weberov systém abstrakcií — s ktorým sme sa tu zoznámili — nijako nepostuluje ani súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov, ba dokonca ani spôsob tvorby cien a miezd voľnou hrou trhových síl. Weberov systém prosto predpokladá, že firma, ktorá sa má lokalizovať, môže sa autonómne rozhodovať, že nemôže ovplyvniť ani výšku dopytu ani ceny na trhu ani výšku miezd — ktorá je na každom stanovišti daná. Krátko, abstrahuje od pôsobenia trhového mechanizmu. Lokalizačné rozhodovanie firmy pri platnosti týchto abstrakcií smeruje k tomu, aby sa našlo riešenie, ktoré sa vyznačuje maximálnou ekonomickou racionálnosťou, t. j. v danom prípade mini-

⁹ Pozri napr. Palander, c. d. v pozn. 1.

¹⁰ A. Probst, Úvod k ruskému vydaniu Isardovej knihy *Methods of Regional Analysis*, Moskva 1966.

¹¹ Autorom výčitky je Sombart. Citujeme podľa knihy Meyer-Lindenmann, *Typologie der Theorien des Industriestandortes*, Bremen — Horn 1951.

málnymi nákladmi. Na výšku týchto nákladov vplyva veľa faktorov. Ich súhrn vyjadruje technicko-bilančnú, naturálno-vecnú stránku lokalizačného procesu a možno ho teda považovať za neutrálny voči spoločensko-ekonomickej formácii.

Aj pri inej ako kapitalistickej ekonomicko-spoločenskej formácii si teda možno predstaviť logicky správne koncipovaný model lokalizácie mikroekonomickej jednotky, ktorý by vychádzal z rovnakých abstrakcií ako Weberov model a dospel k rovnako platným záverom.¹²

Mikroekonomicke zamerané teórie lokalizácie ekonomickej činnosti začali sa teda od všeobecnej ekonomickej teórie diferencovať, a tak aj do istej miery izolovať, pretože prestali ekonomické procesy traktovať, ako keby sa odohrávali v jednom bode a vniesli do ekonomickej analýzy prvok vzdialenosti. No napriek tejto diferenciacii má teória lokalizácie weberovského a predweberovského obdobia ešte určité stopy vládnucej teórie všeobecnej ekonomickej rovnováhy. Napríklad predpokladá rovnosť ekonomických subjektov, ďalej nemožnosť ovplyvňovať ekonomické procesy jedným z týchto subjektov a napokon predpokladá, že trh je skoncentrovaný do jedného bodu.

V dvadsiatych a tridsiatych rokoch tohto storočia zasiahli svojimi prácami do vývoja lokalizačných teórií viacerí významní autori (Fetter, Hotelling). Opúšťajú starý weberovský predpoklad trhu skoncentrovaného do jedného bodu, v ktorom výška dopytu nehrá úlohu, a ponímajú trh ako priestor, ako určitú geograficky či inak vymedzenú zónu. Pri riešení problému lokalizácie za týchto nových predpokladov je potom otázka nákladov len jednou stránkou problému. Druhou stránkou je činiteľ veľkosti trhu, veľkosti dopytu, ktorý prestáva byť dokonale pružný a neabsorbuje automaticky všetko, čo sa vyrobí. A tak prestáva byť pravdou to, čo u Webera vyplývalo z jeho systému prijatých abstrakcií, že totiž najvyšší zisk firma dosahuje v polohe minimálnych nákladov. Nákladové optimum sa líši od ziskového optima a ústredným cieľom pri lokalizácii sa stáva hľadanie polohy maximálneho zisku.

Problematiku trhu a cien včlenil do lokalizačnej analýzy najmä T. Palander.¹³ Jeho dielo je dôležitým krokom na ceste ku skĺbeniu lokalizačnej teórie s teóriou výroby a cien, ku skončeniu spomenutého stavu izolácie a k jej integrácii s ekonomickou vedou ako celkom. Tomuto problému integrácie venovali v približne rovnakom čase pozornosť aj Predöhl a Ohlin a mali v tomto smere niekoľko podnetných myšlienok (napr. princíp substitúcie u Predöhla).

¹² Podobné stanovisko k Weberovi zaujímala aj sovietska teória rozmiestovania výrobných síl v dvadsiatych rokoch. Napríklad T. Baranskij napísal v roku 1926: „Bolo by treba uznať za celkom nesporné, že akékoľvek ďalšie pokroky v oblasti priestorového rozmiestenia priemyslu možno dosiahnuť iba na základe Weberovej teórie, a nie mimo nej.“ Citovali sme podľa knihy J. Fejgina, *Razmeščeniye proizvodstva pri kapitalizme i socializme*, Moskva 1954, pozn. na str. 113.

¹³ Tord Palander, c. d. v pozn. 1.

2. Teórie priestorového usporiadania ekonomickej činnosti

Krátko pred druhou svetovou vojnou vstúpila priestorová ekonomika s A. Löschom¹⁴ do ďalšej etapy svojho vývinu. Už jej nejde len o to, aby našla optimálnu lokalizáciu mikroekonomickej jednotky, ale začína skúmať vzťahy vzájomného pôsobenia medzi firmami, ako to naznačil už Palander. Na základe tohto skúmania sa pokúša vysvetliť celkové usporiadanie ekonomickej činnosti v priestore. Okrem toho zisťuje, že sa pri tomto usporadúvaní ekonomickej činnosti vytvárajú osobitné priestorové jednotky, oblasti, ktoré majú vlastné problémy, odlišné od problémov individuálnych firiem, vlastné záujmy a ciele, ktoré možno a treba optimalizovať. Priestorová teória skúma preto aj tieto problémy a čiastočne mení aj hľadisko, z ktorého vychádza. Namiesto toho, aby stála výlučne na stanovisku firmy, stavia sa aj na stanovisko oblasti, prípadne celého národného hospodárstva, a tak sa v nej začína uplatňovať popri mikroekonomickom hľadisku aj hľadisko makroekonomické.

Lösch sám ešte neopúšťa mikroekonomický prístup. Avšak vybudoval ucelenú teóriu, ktorá vo veľkej miere presahuje rámec niekdajších teórií lokalizácie a kladie si za cieľ obsiahnuť usporiadanie celej ekonomickej činnosti v priestore a vytýčiť podmienky pre všeobecnú priestorovú ekonomickú rovnováhu. V tom je prvý rozdiel a pokrok v porovnaní s Weberom a prvý základný Löschov prínos do priestorovej teórie. Druhý podstatný rozdiel je v tom, že u Löscha sa ekonomická jednotka, ktorú treba umiestiť, neprispôsobuje pasívne prostrediu, ale toto prostredie aktívne ovplyvňuje, vytvára si okolo seba trhovú zónu, v ktorej pre firmu vzniká pôsobením priestoru monopolistická situácia svojho druhu. Na základe analýzy trhu dospieva potom Lösch k tomu, že kladie základy neskoršej teórie oblasti. A v tom je jeho druhý veľký prínos.

Do Löschovej teórie prenikli už určité prvky teórie monopolistickej konkurencie — predovšetkým myšlienka aktívnej úlohy hospodáriaceho subjektu — ktorej vplyv v tridsiatych rokoch už začal vo všeobecnej ekonomickej teórii značne pôsobiť. Firma teda nielenže sa pri lokalizácii prispôsobuje prostrediu, ale vplýva spätne na ostatné firmy, na celé národné hospodárstvo. Všetky ekonomické jednotky od seba navzájom v priestore závisia a hľadajúc každá svoje lokalizačné optimum, na seba pôsobia. Z tohto vzájomného pôsobenia vyplýva teda celkové priestorové usporiadanie ekonomickej činnosti. Pritom sa tu presadzuje tendencia k vyrovnávaniu výhod všetkých jednotiek, ktoré sú rozmiestené v priestore, a k maximálnemu rozmnožovaniu týchto jednotiek, lebo platí predpoklad voľného prístupu na trh.

Podmienky rovnováhy celého systému vyjadruje Lösch v systéme rovníc, v ktorých sa na rozdiel od walrasovsko-paretovskej schémy všeobec-

¹⁴ A. Lösch, *Die räumliche Ordnung der Wirtschaft*, 1940.

nej rovnováhy snaží vyjadriť predovšetkým prvky, ktoré súvisia s pôsobením priestoru. Ide o tieto podmienky: 1. Každá firma sa snaží o maximalizáciu svojho zisku. 2. Celý priestor sa musí využiť, t. j. bez zvyšku rozdeliť medzi firmy vo forme trhových zón. Každá firma má nakoniec svoju trhovú zónu, v ktorej vystupuje do istej miery ako priestorový monopolista. 3. Neexistuje nijaký „mimoriadny zisk“, ceny sa vždy rovnajú priemerným výrobným nákladom. 4. Rozmery každého trhu sú čo najmenšie. Keby sa trhovú zónu jednej firmy rozšírila, dosahovala by táto firma „mimoriadny zisk“. 5. Hranice medzi susediacimi trhmi sú čiarami indiferencie, tzv. izostantami. Spotrebiteľom, ktorí sú na týchto hraniciach, je indiferentné, či ich bude zásobovať jeden a či druhý výrobca.

Táto abstraktná schéma všeobecnej priestorovej rovnováhy vyjadruje vzťahy a závislosti medzi niektorými dôležitými premennými veličinami, ktoré prichádzajú do úvahy pri priestorovom usporiadaní, t. j. najmä medzi polohou jednotlivéj firmy a polohami ostatných firiem, ďalej veľkosťou a hranicami jej trhu a výrobnými nákladmi. Lösch ňou prekonal všetky staršie priestorové teórie, v ktorých sa buď hľadala lokalizácia jednotlivéj firmy ako jediná premenná veličina (Weber), alebo sa síce postupne skúmala aj veľkosť trhu a ceny (Palander), no nedospelo sa k takému komplexnému a uzavretému vysvetleniu, akým je Löschova sústava rovníc.

Ešte viac než týmto algebraickým vyjadrením podmienok priestorovej rovnováhy zapísal sa Lösch natrvalo do dejín priestorových teórií svojou — ak sa to tak dá nazvať — geometrickou formuláciou koncepcie priestorového usporiadania výroby, ktorou cez teóriu trhu položil základy teórie oblasti. I táto schéma je spočiatku úplne abstraktná, založená na zjednodušujúcich predpokladoch. Lösch v nej chce ukázať abstraktno-logickou úvahou, ako v priestore, v ktorom na začiatku niet nijakých nerovností, vznikajú výlučne vplyvom vzdialenosti ekonomické rozdiely, t. j. ako sa formuje ekonomická činnosť, vzniká deľba práce, ako vznikajú trhovú zóny firiem, ktoré vyrábajú jednotlivé tovary atď. Aby sa trhovými zónami kryl celý priestor, utvárajú sa vo forme pravidelných šesťuholníkov. Šesťuholník je teda podľa Löscha ideálnou trhovou formou. Vzhľadom na voľný prístup nových výrobcov na trh pôsobí na jednej strane tendencia k zmenšovaniu trhových zón, no na druhej strane sa proces zmenšovania trhových zón musí zastaviť, len čo zvýšenie výrobných nákladov na jednotku tovaru, ktoré súvisí so zmenšením objemu odbytu, presahuje úspory na dopravných nákladoch vyplývajúce zo zmenšeného trhu.

Každý tovar má svoju vlastnú sieť šesťuholníkových trhových zón, ktoré sa navzájom prekrývajú. Z tohto prekrývania vyplýva aj usporiadanie celej ekonomickej činnosti v priestore: koncentrácia výroby v centrách, a tým aj koncentrácia obyvateľstva, vznik aglomerácií a pod. Takýmto spôsobom vznikol okolo centra systém trhových sietí s vedľajšími cen-

trami, inými slovami hospodárska oblasť. Súčasne sa vysvetľuje to, čo si Lösch na začiatku svojej analýzy položil za cieľ vysvetliť, t. j. ako v homogénnom priestore, v ktorom neboli nijaké rozdiely, vznikajú rozdiely výlučne hrou ekonomických síl, ako sa pôvodne nediferencovaný priestor diferencuje a člení a ako sa koniec koncov usporadúva celá ekonomická činnosť v priestore.

Iste by aj Löschovi systému bolo možno vyčítať, že málo prihliada na ekonomickú realitu monopolistického kapitalizmu, a najmä na jednu jeho charakteristickú črtu, na nerovnosť ekonomických subjektov. Ale treba priznať, že Löschov systém, či už v jeho algebraickom, či geometrickom vyjadrení, chce byť iba abstraktným modelom, že jeho závery sú adekvátne stupňu abstrakcie, ktorý si autor zvolil. Je to dielo ucelené, logicky koherentné, takže pokiaľ prijímame jeho východiskové predpoklady, nemôžeme nič namietat ani proti záverom. Löschova teoretická schéma platí predovšetkým ako užitočný nástroj teoretickej analýzy. Upozorňuje na niektoré hlavné veličiny, ktoré pri priestorovom usporiadaní ekonomickej činnosti treba rešpektovať. Pritom sa zdá, že pre svoju abstraktnosť môže schéma tento účel plniť aj bez ohľadu na konkrétne spoločensko-ekonomické podmienky, v ktorých by sa mala realizovať.

Lösch patrí medzi najväčšie zjavy v priestorovom myslení. Na jeho objavoch a poznatkoch sa zakladajú a z nich vychádzajú ďalšie pokroky tohto myslenia po druhej svetovej vojne.

Rozvoj moderných, teda súčasných priestorových teórií úzko súvisí s tzv. regionálnym problémom, ktorý čoraz ostrejšie vystupuje do popredia v ekonomike vyspelých kapitalistických krajín, osobitne asi od päťdesiatych rokov tohto storočia, keď sa približne dokončila povojnová hospodárska obnova. Tieto teórie už vychádzajú z reality kapitalizmu monopolistického štádia a na úrovni všeobecnej ekonomickej teórie nadväzujú na teóriu monopolistickej a nedokonalej konkurencie.

Pokiaľ pri takom malom časovom odstupe možno už jednotlivé smery klasifikovať a triediť, dá sa povedať s určitou dávkou zjednodušenia, že sa súčasné nemarxistické priestorové teórie vyvíjajú po dvoch líniách: Prvá línia abstraktných, „čisto ekonomických“ modelov a schém buduje predovšetkým na prínose A. Löscha. Druhá línia zasa vychádza zo širších interpretácií súčasných tendencií vývoja štátnomonopolistického kapitalizmu a snaží sa priestorové usporiadanie ekonomiky vysvetľovať v súvislosti s interpretáciou procesov ekonomického rastu.

K prvej línii patrí predovšetkým americká škola priestorovej ekonomiky a jej hlavný predstaviteľ Walter Isard.¹⁵ Isardovo dielo je význam-

¹⁵ Walter Isard, *Location and Space Economy*, 1956; *Methods of Regional Analysis*, 1960.

né ani nie natoľko jeho originálnym prínosom v oblasti rozvíjania teórie, t. j. objavovania nových zákonitostí, ako skôr svojou komplexnosťou, systematičnosťou, tým, že zhŕňa všetky staršie poznatky priestorovej ekonomiky, vytvára z nich logicky uzavretú sústavu a uvádza ich do súladu so súčasným stavom ekonomickej vedy. Toto všetko dáva jeho dielu určitý, v danej materii možno povedať encyklopedický charakter.

Ako mnohí jeho predchodcovia vychádza aj Isard pri výklade svojich koncepcií z problematiky lokalizácie mikroekonomickej jednotky. Sleduje s menšími odchýlkami v podstate už známy myšlienkový postup A. Webera. Rozoznáva tri typy orientácie lokalizácie: a) na dopravu, b) na pracovné sily, energiu, vodu a rozličné iné podobné náklady, c) na úspory z aglomerácie a deglomerácie. Jeho osobným prínosom do lokalizačnej analýzy je používanie kategórie „dopravného vstupu“ (transport input), ktorý definuje ako „pohyb jednotky váhy na jednotku vzdialenosti“. Dopravný vstup znamená vynaloženie určitej námahy a iných činiteľov (nákladov) potrebných na prekonanie odporu pri pohybe v priestore, v ktorom sa vyskytuje trenie. Druhá základná myšlienka, ktorú Isard používa pri vysvetľovaní lokalizácie — a neskôr aj celej ekonomickej činnosti v priestore — je substitučný princíp. Prvý ho v priestorovej analýze uplatnil už Predöhl a Isard povýšil substitučný princíp na základný princíp lokalizácie a priestorového usporiadania hospodárstva.

Isard správne vyzdvihol, že problém lokalizácie a problém výroby vôbec sú spolu nerozlučne späté a tvoria vlastne jeden problém. Podľa súčasnej teórie výroby¹⁶ firma, hľadajúc najvýhodnejšiu kombináciu výrobných faktorov pri výrobe určitého tovaru, snaží sa substituovať lacnejšie vstupy za drahšie, aby mohla maximalizovať zisk. Isard chápe celý lokalizačný proces ako problém substitúcie, pričom dopravný vstup stavia na roveň iným vstupom — práci, pôde, kapitálu.¹⁷

Vhodnými substitúciami dopravných vstupov môže teda firma objaviť polohu minimálnych dopravných nákladov. V nasledujúcej etape sa do substitučnej analýzy zahrnú aj ostatné kategórie nákladov (pracovné sily, energia, aglomeračné, resp. deglomeračné úspory) a výsledkom je poloha minimálnych celkových nákladov. I tento výsledok je len jednou etapou analýzy, pretože konečným cieľom firmy nie je, ako to bolo kedysi u Webera, minimalizácia nákladov, lež maximalizácia zisku. Isard sa tak podobne ako Lösch dostáva ku skúmaniu lokalizácie z hľadiska dopytu, čo ho vedie k problematike veľkosti trhu jednotlivkej firmy, hraníc medzi trhmi a k problematike cien. Weberovský predpoklad trhu v jed-

¹⁶ Pozri napr. Samuelson, *Economics*, 574 n.

¹⁷ Nemôžeme tu teraz riešiť problém, či sa má dopravný vstup stavať na roveň výrobným faktorom alebo nie. Isard si je vedomý, že to nie je také samozrejmé, no nepovažuje jednoznačné riešenie tejto čiastkovej otázky za príliš dôležité. Stačí mu vedieť, že dopravný vstup je pre výrobu práve taký nevyhnutný ako ostatné vstupy, a teda hrá úlohu výrobného faktora (Isard *Location and Space Economy* 89)

nom bude tým samozrejme odpadá. I tu sa plne uplatňuje substitučný princíp. Hľadajúc polohu maximálneho zisku, firma teraz substituuje už nielen medzi dopravnými vstupmi a ostatnými položkami nákladov, ale aj medzi nákladovými položkami na jednej strane a potenciálnymi príjmovými položkami — ktoré, pravda, sú funkciou dopytu, cien a veľkosti trhu.¹⁸

Svoju optimálnu polohu nehľadá len jedna firma, ale všetky firmy. Vzájomným pôsobením, konkurenciou sa medzi nimi vytvárajú hranice, ktoré sú geometrickým miestom bodov, v ktorých dvaja susediaci konkurenti predávajú za rovnaké ceny. Isard, vychádzajúc z mikroekonomickeho problému firmy, postupne dospieva k vymedzeniu hraníc medzi trhmi, k vyjadreniu vzťahov medzi veľkosťou trhu, výrobnými nákladmi a cenami a napokon k obrazu rozmiestenia všetkých firiem v priestore, ich optimálnej lokalizácie v ich vzájomnej závislosti.

Bez prílišného zabiehania do podrobností možno napokon Isardovo stanovisko zhrnúť tak, že Isard súhlasí v podstate s Löschovou koncepciou trhových sietí vo forme šesťuholníkov i s Löschovou predstavou, ako sa pri platnosti prijatých abstrakcií vzájomným prekrývaním trhových sietí vytvára členenie priestoru na ekonomické oblasti.

Isardovým prínosom je, že zaviedol dopravný vstup a substitučný princíp do priestorovej analýzy. V podstate dosiahol — hoci v pomerne všeobecnej rovine — integráciu priestorovej teórie s teóriou výroby a cien, a tak urobil aj koniec doterajšej izolácii priestorovej ekonomiky od všeobecnej ekonomickej teórie. No substitučný princíp práve pre svoju vše-

¹⁸ Vzťahy medzi veľkosťou trhu, cenou a výrobnými nákladmi firmy vyjadruje rovnicou:

$$r^*s^* + \sum_{i=A}^F b_i r_i s_i = T,$$

kde r^* — dopravná sadzba na jednotku výrobku z miesta výroby na hranice trhu (všetkými smermi rovnaká);

s^* — polomer kruhu tvoriaceho hranice trhu;

A, \dots, F — rozličné suroviny potrebné na výrobu;

b_i — konštantný koeficient, ktorý určuje počet jednotiek suroviny i spotrebovanej na jednotku výrobku;

r_i — dopravná sadzba na jednotku suroviny i ;

s_i — vzdialenosť, na ktorú treba dopravovať surovinu i ;

T — rozdiel medzi maximálnou cenou [P_0], ktorú spotrebiteľ je ochotný zaplatiť, a výrobnými nákladmi (bez dopravných nákladov) na jednotku výrobku.

Rovnica vyjadruje, že na hraniciach trhu súčet dopravných nákladov na jednotku hotového výrobku ($r^* s^*$) a dopravných nákladov na suroviny potrebné na výrobu jednotky výrobku sa presne rovná rozdielu medzi výrobnými nákladmi na jednotku výrobku (bez dopravných nákladov) a maximálnou cenou, ktorú spotrebiteľ je ochotný za tento výrobok zaplatiť. Rovnica súčasne vyjadruje podmienku indiferencie, ktorá určuje hranice trhu. Na hranici bude spotrebiteľovi indiferentné, či má kupovať od určitého výrobcu a či sa obrátiť na susedného, prípadne či má vyrábať sám. Firma na hranici trhu nedosahuje nijaký zisk.

obecnosť nevraví o problematike rozmiestovania veľa konkrétneho. Ne-nazdávame sa preto, že by zovšeobecnené použitie substitučného princípu bolo možno považovať za skutočne ucelenú a komplexnú, určitým optimalizačným kritériom inšpirovanú teóriu rozmiestovania ekonomickej činnosti.

Naproti tomu je významnou Isardovou zásluhou, že podrobne rozpracoval modernú metodológiu, najmä použitie matematických metód v priestorovej analýze. Platí to predovšetkým o problematike oblasti, ktorú inak Isard teoreticky dosiaľ veľmi nerozvinul. Vytvoril, pravda, pomocou štrukturálnej analýzy, lineárneho programovania a niektorých ďalších metodologických nástrojov (napr. metóda priemyselného komplexu) modely vnútrooblastných i medzioblastných vzťahov. Majú pred sebou tým lepšie perspektívy na uplatnenie, čím viac sa budú aj v podmienkach dnešného kapitalizmu presadzovať tendencie na zospoločenšovanie výroby, centralizáciu rozhodovania a na plánovanie a riadenie ekonomických procesov.

Isard narába v značnej miere s abstraktnými modelmi a prináša len málo nových poznatkov o hlavných tendenciách a zákonoch ekonomickeho vývoja. Druhý hlavný prúd súčasnej priestorovej ekonomiky, ktorého hlavným predstaviteľom je F. Perroux¹⁹ a jeho francúzska škola priestorovej ekonomiky, vyznačuje sa historickým a výrazne dynamickým prístupom. Perroux je autorom tzv. teórie polarizovaného rozvoja, krátko teórie pólov, ktorá vyplýva zo široko koncipovanej teórie dominujúcej ekonomiky, ktorá chce vysvetliť hlavné tendencie vývoja súčasného monopolistického kapitalizmu.

Základnou myšlienkou teórie dominujúcej ekonomiky je objektívne nesporne správny poznatok, že ekonomické vzťahy v podmienkach súčasného kapitalizmu nie sú vzťahmi medzi ekonomicky rovnými subjektmi, ale medzi ovládajúcimi a ovládanými. Ekonomické jednotky, najmä firmy, ale aj národné hospodárstva ako celky sa delia na jednotky dominujúce a dominované. Dominujúce jednotky majú na dominované jednotky „asymetrický a nezvratný vplyv“, ktorému sa dominované jednotky musia viac-menej pasívne podrobiť. Perroux teda vychádza z teoretickej analýzy monopolov, ktorá sa aj vo všeobecnej ekonomickej teórii začala uplatňovať v tridsiatych rokoch. Predpokladá nerovnosť ekonomických subjektov, no ide ešte trochu ďalej. Celý proces ekonomického vývinu vidí na rozdiel od tradičného ponímania v priestorovom, nielen v odvetvovom priereze. V tom je jeho originálnosť z hľadiska vývinu priestorovej ekonomiky. Interpretuje komplexne celé súčasné ekonomické dianie, a to z „priestorovej“ pozície.

¹⁹ Francois Perroux, *Economie du XXe siècle*, Paris 1964. Táto práca je zhrnutím viacerých čiastkových prác, ktoré autor napísal okolo roku 1950 a neskoršie.

Východiskom teórie polarizovaného rozvoja je Perrouxova základná téza, že „surová ale nevyvrátiteľná skutočnosť je takáto: rast sa neobjavuje všade naraz; prejavuje sa v bodoch, v póloch rastu, a to s rôznou intenzitou; šíri sa rozličnými kanálmi a má rozmanité konečné efekty pre národné hospodárstvo ako celok“.²⁰ Pólom rozvoja je hnacia ekonomická jednotka, hnacia firma, resp. súbor takýchto jednotiek. Vyznačujú sa tým, že na ostatné ekonomické jednotky, s ktorými majú dajaké vzťahy, pôsobia ako hnacie sily ekonomického rozvoja, vyvolávajú impulzy k rozvoju. Presnejšie to Perroux vyjadruje tak, že hnacou firmou alebo odvetvím je taká firma či odvetvie, ktoré pôsobuje, keď zvyšuje svoje výstupy (a svoje nákupy výrobných služieb), súčasne zvýšenie výstupov (a nákupov výrobných služieb) iného odvetvia či odvetví. Tieto firmy či odvetvia sa nazývajú hnanými. Hospodársky rozvoj je potom výslednicou pôsobenia hnacích jednotiek a odvetví na hnané odvetvia a jednotky.

Póly rozvoja vyvolávajú v okolitom prostredí toky tovarov a služieb po línii dodávateľských a odberateľských vzťahov. Vznikajú tak nové výroby a služby alebo sa pôsobuje rozširovanie existujúcich nadväzujúcich výrob a služieb po horizontálnej aj vertikálnej línii. Krátko, póly sú hybnými silami ekonomického rastu vo svojom prostredí. Polarizačné javy, ktoré tvoria základ teórie pólov, t. j. činnosť hnacích jednotiek a indukované efekty, ktoré tieto jednotky šíria, sú nevyhnutne viazané na určitý priestor, väčší či menší, ale predsa vždy obmedzený. Pól by nemal zmyslu bez priestoru, ktorý okolo seba polarizuje. Bližším vymedzením tohto priestoru sa zaoberá teória oblasti.²¹

Aké sú objektívne príčiny procesu polarizácie? Jednak, že polarizačné procesy sú, aspoň v podmienkach kapitalizmu, do značnej miery podmienené a navodené ekonomickou silou hnacích jednotiek. Ale aj preto vzniká polarizácia, že pre hnacie aj pre hnané jednotky vyplýva práve z takéhoto typu rozvoja — okolo pólov — určitý komplex výhod. Dnes sa bežne označuje pojmom „externé úspory“. Tieto výhody na jednej strane pôsobia nezávisle od geografickej polohy medzi firmami navzájom a na druhej strane vyplývajú z efektívnejšieho spoločného využívania výrobnej i nevýrobnej infraštruktúry. Napokon v podmienkach kapitalizmu treba za všetkým vidieť pôsobenie mechanizmu trhových síl, dopytu a ponuky, ktoré sú v podmienkach kapitalizmu hybnou silou celej economickej činnosti a podmieňujú aj jej štruktúru. Tradičná economická teória mala pritom na mysli len odvetvovú štruktúru. Priestorová teória a osobitne teória pólov ukázala, že trhovým mechanizmom sa zároveň utvára aj priestorová štruktúra economickej činnosti. Jednotlivé konkrétne polarizačné efekty sa v teórii pólov podrobne rozpracúvajú, analyzujú a klasifikujú. Tu sa nimi nemožno podrobnejšie zaoberať.

²⁰ F. Perroux, c. d.

²¹ Pozri poznámku 2.

Teóriu dominujúcej ekonomiky aj jej aplikáciu na problematiku priestoru — t. j. teóriu pólov môžeme charakterizovať tak, že sa obe dopracovali tak blízko k adekvátnemu odrazu vývinu súčasnej kapitalistickej reality, ako to v rámci nemarxistickej analýzy prakticky len bolo možné. Teória pólov odráža nerovnomernosť ekonomického rastu v podmienkach súčasného kapitalizmu, je výrazne dynamická, vystihuje hlavné tendencie a smery vývoja a usporiadania ekonomiky v priestore. To je jej veľký prínos.

Polarizovaný rozvoj v podmienkach kapitalizmu je výslednicou pôsobenia trhových síl a má vlastnú ekonomickú racionalitu. Priestorová štruktúra ekonomiky vo forme pólov sa ukazuje ekonomicky efektívnou. Ekonomické jednotky zúčastnené na polarizovanom rozvoji sa lokalizujú v blízkosti pólu okrem iného aj preto, lebo na tom samy majú záujem. V takomto priestorovom usporiadaní našli aj objektívne podmienky na svoje racionálne fungovanie. Vyplýva im z toho komplex výhod, najmä v podobe externých úspor, ktoré vedú k úsporám na nákladoch, a tým aj *ceteris paribus* k väčším ziskom. V podmienkach kapitalizmu sa táto racionalita presadzuje v rámci konkurencie cez mechanizmus dopytu a ponuky.

Nie je však, zdá sa, nemožné si predstaviť, že sa táto racionalita môže presadzovať aj v spoločenských formáciách, v ktorých by trhový mechanizmus pôsobil v pozmenenej forme, prípadne v ktorej by strážcom a nositeľom efektívnosti a racionality bol napríklad štát, jeho plánovacie centrum so svojimi rozhodnutiami, ktoré majú makroekonomický dosah. Na rozdiel od toho, aby sa potom polarizovaný rozvoj zisťoval *ex post* — ako je to v podmienkach kapitalizmu — museli by sa preň v takomto prípade zámerné vytvárať podmienky *ex ante*.

Teória pólov predstavuje podľa nášho náhľadu vyvrcholenie doterajšieho vývoja nemarxistických priestorových teórií. Je odrazom ekonomických javov a procesov, ktoré sú typické pre súčasný kapitalizmus. Okrem toho obsahuje, nazdávame sa, prvky racionálneho priestorového usporiadania ekonomickej činnosti, ktoré by sa mohli uplatniť aj v podmienkach inej ekonomickej sústavy ako kapitalistickej, ak by sa podarilo nájsť sústavu ekonomických nástrojov, ktorou by sa doplnil automatický mechanizmus trhových síl.

Čo možno povedať na základe práve analyzovaných hlavných tendencií vývoja priestorových teórií o ich celkovom prínose do ekonomickej vedy?

a) Priestorové teórie obohatili ekonomickú vedu predovšetkým o svoje špecifikum, t. j. o priestorový pohľad na ekonomické procesy. Vniesli do ekonomickej analýzy najprv prvok vzdialenosti a neskôr prasto „priestorový rozmer“, teda prvky nové, ktoré sa ani v klasickej analýze ani v neskoršej analýze subjektívnej školy nebrali do úvahy, hoci nesporne

predstavujú objektivnú črtu ekonomických procesov. Prizeranie na tieto prvky umožnilo, aby sa ekonomická veda viac priblížila realite ekonomického života. Vďaka priestorovému prístupu môže dnes ekonomická veda — napriek omylom, ktorých sa jednotliví priestoroví teoretici prípadne dopúšťali — adekvátnejšie, presnejšie odrážať objektivnú realitu ekonomických procesov a zo svojich teoretických zovšeobecnení vyvodzovať aj námety na praktickú hospodársku politiku.

b) Ako významnú vývojovú tendenciu sme tu vyzdvihli trend od mikroekonómie k makroekonómii. V tomto zistení je, pravda, určitá dávka zjednodušenia. Chceme ním však zdôrazniť, že sa nemarxistická priestorová ekonomika od problematiky lokalizácie firmy z hľadiska firmy, teda od typicky mikroekonomickej problematiky postupne obracala k teoretickým problémom lokalizácie z hľadiska makroekonomických kritérií, k problémom celkového usporiadania hospodárskej činnosti v priestore v rámci veľkých celkov, či už štátov, oblastí, ba najnovšie i v nadštátnych meradlách (EHS). Pri uplatňovaní tohto makroekonomického pohľadu si niekedy začala klásť aj otázky, ktoré si sama ekonomická prax v rámci kapitalistických výrobných vzťahov dosiaľ nekládla. Tento všeobecný trend sa prejavuje najzjavnejšie v oblasti regionálnej vedy. No to neznamena, že by pri postupnom uplatňovaní makroekonomických kritérií strácal na význame mikroekonomický pohľad a prístup. Veď sama Perrouxova teória pólov, najmodernejšia z ucelených nemarxistických priestorových teórií, vychádza ešte z mikroekonomických pozícií. No tento trend má svoju logiku: priestorové teórie sa jednoducho museli prispôsobovať jednak potrebám meniacej sa ekonomiky, ktorú odrážali, resp. mali odrážať, jednak celkovému trendu vývinu nemarxistickej ekonomickej vedy.

c) Vo svojom postupnom vývoji bola nemarxistická priestorová ekonomika — i pri väčšej či menšej izolácii od hlavného prúdu ekonomického myslenia — vždy poznamenaná súčasným stavom ekonomickej teórie ako celku. V najnovšej etape tohto vývoja, v ktorej priestorová ekonomika vychádza už zo základných téz teórie monopolistickej konkurencie, je niekdajšia izolácia priestorovej ekonomiky na úrovni teórie už prekonaná. Z prevažne praktických príčin, najmä pre prudké nárastanie vlastnej náplne, sa priestorová ekonomika čoraz výraznejšie uplatňuje ako osobitná disciplína v rámci ekonomickej vedy ako celku.

d) Nemarxistická priestorová ekonomika dosiaľ nestála pred úlohou vypracovať ucelenú teóriu rozmiestenia výrobných síl, vytvoriť ucelený model priestorového usporiadania národného hospodárstva podľa určitého makroekonomického kritéria (napríklad optimalizovať národný dôchodok na obyvateľa štátu, prípadne oblasti). Možno povedať, že až ju raz požiadavky ekonomiky kapitalizmu pred takúto úlohu postavia, má nazhromaždenú solídnu zásobu metodologických nástrojov, ktoré jej iste uľahčia zvládnuť úlohu.

Prehľad

RUDOLF FILKUS

K niektorým problémom riadenia a plánovania priemyselných podnikov

V septembri 1966 sa konala v Nice pod záštitou IEA (International Economic Association) konferencia na tému *Plánovanie a trh*. Na konferencii sa zúčastnilo spolu 35 ekonómov, z ktorých iba 5 neprednieslo vlastné referáty. Pätnásť referátov bolo zo socialistických krajín a pätnásť z krajín s hospodárstvom vyslovene trhovým.¹

Rozoberieme predovšetkým tie problémy riadenia a plánovania priemyselných podnikov, ktoré sú v súčasnosti pre nás zaujímavé.

Všetky referáty socialistických účastníkov, ktoré sa zaoberali otázkami plánovania a riadenia priemyselných podnikov, mali v podstate jednotné východisko. Skúmali, ako plánovanie a riadenie priemyselných podnikov prispôbovať novým podmienkam, ako účinnejšie využiť vzájomné vzťahy plánu a trhu. Riešili otázky, ako vytvoriť predpoklady, podmienky na to, aby podniky mohli za existencie centrálného plánu účinne využívať trhovú mechanizmus a prispôbovať sa požiadavkám spotrebiteľa na trhu.

Účastníci sa zhodli, že základným a hlavným nástrojom riadenia v socialistickej ekonomike zostáva i naďalej štátny centrálny plán, ktorý doteraz pôsobil prevažne v podmienkach tuhej centralizácie riadenia priemyselných podnikov.

Ak sa porovná doterajšie riadenie a plánovanie socialistických priemyselných podnikov s novým smerom, podstatne sa mení *vzťah hospodárskej politiky štátu k podnikom*. V rámci nového chápania vzťahu

¹ Referáty sa museli odoslať vedúcemu konferencie prof. Dunlopovi v USA najneskoršie dva mesiace pred konferenciou v dvoch rokovacích jazykoch, v angličtine a ruštine. Referáty sa na konferencii neprednášali. No každý z aktívnych účastníkov mal možnosť uviesť svoju problematiku v krátkom predslve. Hlavnou, skutočne neformálnou a výslovne pracovnou náplňou konferencie bola generálna diskusia v pléne.

Z ČSSR sa na tejto konferencii zúčastnil člen korešpondent ČSAV profesor O. Šik, DrSc., riaditeľ EÚ ČSAV; doc. Ing. K. Kouba, CSc., dr. B. Levčík, CSc., vedeckí pracovníci EÚ ČSAV a Ing. R. Filkus, CSc., vedecký pracovník EÚ SAV. Všetci československí delegáti vystúpili na konferencii s referátmi.

centra k podnikom treba v prvom rade vytvoriť takú situáciu, aby sa výrobnohospodárska činnosť podnikov spravovala vlastnými vnútornými kritériami, založenými na trhových podmienkach, ale aby táto činnosť bola zároveň v súlade s potrebami národného hospodárstva. To znamená, že treba eliminovať taký stav, v ktorom sa podniky obklopovali celým radom direktívnych príkazov a zákazov. Administratívno-direktívne riadenie a podrobná reglementácia vytvárali z podnikov výkonné jednotky, ktoré v podstate plnili len príkazy štátu. Formálne sa zachovávala autorita národohospodárskeho plánu. Vyjadroval ju veľký počet podrobných direktívnych ukazovateľov. Od splnenia týchto ukazovateľov záviselo hodnotenie podniku a jeho hmotné postavenie. Viedlo to k určitým nedobrym tendenciám; napríklad sa ukrývali rezervy, nedostatočne sa využívala iniciatíva podnikov, podniky strácali záujem o svoj rozvoj a pod.

Referáty ukázali, že v nových podmienkach riadenia do veľkej miery prestáva pôsobiť závislosť hmotných záujmov podnikov a jednotlivcov od plnenia ukazovateľov, ktoré sa plánom stanovujú direktívne, a začína sa uplatňovať, najmä v Juhoslávii a ČSSR, *ekonomická závislosť medzi hmotnými záujmami podniku a realizáciou na trhu*.

No nebola už vzájomná zhoda názorov na postavenie podniku v socialistickej ekonomike z hľadiska vlastníctva.

Napríklad priemyselný podnik u nás, vychádzajúc pritom z doteraz prevažujúcich názorov, možno stručne charakterizovať ako typ organizácie štátneho podniku, ktorému štát zveruje výrobné prostriedky, aby si pomocou nich zabezpečoval svoj reprodukčný proces. Z tohto hľadiska predstavuje podnik relatívne samostatnú výrobnohospodársku jednotku, ktorá rozhoduje v závislosti od existujúcej sústavy riadenia viac-menej samostatne o všetkých stránkach svojej výroby, o odbyte i rozšírenej reprodukcii. Podľa hospodárskych výsledkov súčasne získava podnik aj určité zdroje.

Československí, sovietski i poľskí ekonómi chápali vlastníctvo výrobných prostriedkov v zásade ako štátne, všeľudové vlastníctvo.

Odlíšne vyložil vlastníctvo výrobných prostriedkov juhoslovanský delegát. Vychádzal z existencie robotníckej samosprávy a z jej orgánov a dospel k záveru, že štátne vlastníctvo výrobných prostriedkov v Juhoslávii sa po zavedení robotníckej samosprávy zmenilo na formu spoločenského vlastníctva výrobných prostriedkov.

Osobitosť vo vývoji juhoslovanskej ekonomiky uplatnil dr. Mileusnic z Výskumného ekonomického ústavu v Belehrade. Zameral sa do veľkej miery na historický vývin jednotlivých foriem riadenia a plánovania priemyselných podnikov od roku 1945, keď sa v Juhoslávii začal industrializačný proces a plánovitý rozvoj celého národného hospodárstva.

Reféréty ostatných socialistických delegátov sa zameriavali skôr na súčasné reformy v riadení a plánovaní priemyselných podnikov.

Formy riadenia a plánovania juhoslovanských priemyselných podnikov

možno v podstate rozdeliť do troch období. Prvé obdobie je od roku 1945 do roku 1950. Charakterizuje ho tuhý centralistický systém riadenia. V druhom období v rokoch 1950—1965 systém riadenia sa zmenil systémom spoločenskej samosprávy a vznikli robotnícke rady a riadiace výbory. Tretie obdobie sa začalo roku 1965.

Prvé obdobie je poznamenané niektorými špecifickými problémami industrializačného procesu v Juhoslávii. V podstate išlo o otázky, ako začať industrializáciu krajiny, či prednostne použiť investície do základných odvetví priemyslu a na elektrifikáciu, alebo ich použiť pre iné odvetvia národného hospodárstva. Juhoslávia prednostne investovala do základných odvetví priemyslu. Vyžiadalo si to veľkú obetavosť obyvateľstva a odrazilo sa to aj na jeho životnej úrovni.

Ďalej sa dr. Mileusnic zaoberal otázkami, ako sa použili prostriedky v priemyselných podnikoch. Boli dve možnosti. Alebo sústrediť prostriedky do podnikov, ktoré by dosahovali úroveň súčasnej technológie a moderného zariadenia, alebo nakúpiť staré stroje. Na prvý pohľad je druhá alternatíva nepochopiteľná, ba zbytočná. Ale neslobodno zabúdať na určité špecifické podmienky rozvoja juhoslovanskej ekonomiky. Juhoslávia reparáciami mohla veľmi výhodne získať rozličné strojové zariadenia. Hoci už neboli moderné, mohli poslúžiť pracovným silám, ktoré prichádzali vo veľkom množstve z dedín, aby sa na nich zaúčali a získali prvé skúsenosti v priemyselnej výrobe.

Ukázalo sa, že i za osobitných podmienok zastarané zariadenie a stará technológia brzdí ekonomický rozvoj. Nevyhnutne treba predovšetkým využívať nové stroje a zariadenie a súčasnú technológiu.

Najdôležitejší okruh otázok druhého obdobia, počnúc rokmi 1950—1952, založeného na báze riadenia spoločenskej samosprávy, týka sa ďalšieho zamerania investičných prostriedkov: či investovať do podnikov základných odvetví, alebo do spracovateľského priemyslu.

Podniky spracovateľského priemyslu, v nových podmienkach účinnejšieho pôsobenia trhových vzťahov, sa vďaka veľkému objemu investícií rozvíjali omnoho rýchlejším tempom ako základný priemysel. A tak nastal vo vývoji riadenia priemyselných podnikov extrémny stav v porovnaní s prvým obdobím. Ale na plné využitie spracovateľského priemyslu museli sa dovážať materiály, suroviny pre podniky, pretože sa v Juhoslávii prejavoval ich veľký nedostatok. A to mimoriadne zaťažilo juhoslovanskú ekonomiku. Ukázalo sa, že keby sa boli investície do týchto dvoch odvetví rozdelili rovnomernejšie, neboli by vznikli také disproporcie.

Problém sa netýka iba juhoslovanskej ekonomiky, ale i ostatných socialistických krajín. V ČSSR však bola celkom opačná tendencia. Investovali sme podstatne viac do základných odvetví priemyslu, na úkor podnikov spracovateľského priemyslu. A teraz, keď hlavnou úlohou ozdravovacieho procesu našej ekonomiky je dosiahnuť čo najrýchlejší obrat výrobných fondov, a tým čo najrýchlejší efekt, celkom zjavne nám

v tom bráni jednostranné uprednostňovanie investičných prostriedkov v minulosti.

Tretia etapa zmien v plánovaní a riadení priemyselných podnikov v Juhoslávii sa začala roku 1965. Bezprostredným cieľom týchto opatrení a zmien je, aby podniky a ich kolektívy čo možno v najväčšej miere prevzali funkcie plánovania a riadenia celého ekonomického procesu.

Na podopretie svojich argumentov dr. Mileusnic zdôraznil, že posledná národohospodárska reforma zabezpečila, že *dve tretiny prostriedkov spoločenskej akumulácie zostávajú k dispozícii bezprostredným výrobcam a ich bankám*. Podniky samy si budú plánovať investície a kryť ich z vlastných fondov, či už prostredníctvom úveru domácich bánk, alebo niekedy použijú i zahraničný úver.

Ak sledujeme referát dr. Mileusnica, ale aj iné publikované a nepublikované pramene a diskusie s juhoslovanskými ekonómami, neubránime sa dojmu, že v Juhoslávii sa považuje za prvoradý cieľ hospodárskych reforiem najväčšia decentralizácia rozdeľovacích procesov. Táto decentralizácia sa má realizovať prostredníctvom robotníckych samospráv, ktoré v poslednej fáze svojho rozvoja majú pôsobiť v tzv. pracovných jednotkách. Dosiahnutie čo najväčšieho efektu vo výrobnohospodárskej činnosti javí sa potom len ako odvodený cieľ od decentralizácie rozdeľovacích procesov.

Referát poľských ekonómov dr. Glinského a prof. dr. J. Pajestku *Trh a plán vo svetle ekonomickej reformy v Poľsku* si všimá celkom inú časť problematiky riadenia priemyselných podnikov ako juhoslovanský referát. Osobitnú pozornosť venujú autori otázkam možnosti vytvoriť také podmienky, aby sa výrobné podniky rýchlejšie prispôbovali potrebám trhu. Vychádzajú zo zásady, že štát bude i naďalej stanovovať ceny. Ale zrejme bude nevyhnutná ich väčšia elasticita a treba správne určiť ich ekonomický základ. Poľská ekonomika má v tomto ohľade bohaté skúsenosti. Pri prevažujúcej úlohe súkromného vlastníctva v poľnohospodárstve ceny všetkých poľnohospodárskych výrobkov sa i naďalej stanovujú štátom. Ceny sú v mnohých prípadoch elasticke a zodpovedajú trhovým vzťahom.

Aby sa podniky mohli prispôbovať trhu, odhliadnuc od cenových predpokladov, treba podľa autorov vytvoriť najmä tieto podmienky:

1. Zabezpečiť, aby podniky slobodne určovali sortiment výrobkov.
2. Zaistiť slobodu v zásobovaní surovinami, základným a pomocným materiálom a slobodu využívať pracovnú silu, ktorá je nevyhnutná na realizáciu tohto programu. Ďalej musí mať podnik možnosť rozšíriť výrobné kapacity a modernizovať výrobné procesy.

Autori konštatujú, že možnosti na prispôbovanie podnikov trhu sa vytvárajú až súčasnými reformami riadenia. Predovšetkým sa v podnikoch značne znižuje počet direktívne stanovovaného sortimentu produkcie; väčšina podnikov si určuje podrobný sortiment produkcie za účasti

zainteresovaných organizácií. Napríklad v mnohých odvetviach ľahkého priemyslu sa spresňuje vyrábaný sortiment len v štvrtročných plánoch. A to preto, aby sa produkcia mohla lepšie prispôbiť rýchle sa meniacim potrebám trhu.

Omnoho väčšie ťažkosti sú spojené s druhou oblasťou prispôsobovania sa podnikov potrebám trhu.

V prvom rade rozhodujú hmotné zdroje v národnom hospodárstve. Hospodárenie podnikov sa doteraz teda v období intenzívnej centralizácie riadenia, pri prísne direktívnom prideľovaní prostriedkov, uskutočňovalo za existencie minimálnych rezerv. V období decentralizácie, pri účinnejšom využívaní trhových vzťahov sa začala situácia v tejto oblasti meniť. No súčasný stav v poľnohospodárskej ekonomike je ešte vzdialený od toho, aby sa mohlo hovoriť o dôležitých rezervách v národnom hospodárstve.

Ďalšie ťažkosti sú spojené so slobodou vo využívaní pracovnej sily. V socialistickom hospodárstve sa upevnila prax, že sa stroho limitoval fond miezd. Príčiny boli dosť zložité. V období centralizácie riadenia ohraničenie fondu miezd, pri vysokých výrobných úlohách v oblasti výroby, bolo prostriedkom na to, aby sa urýchlilo tempo rastu spoločenského produktu. Súčasne sa tak vytvárala záruka štátnej kontroly vzťahu medzi fondom miezd a množstvom tovarov, ktoré boli na trhu. Touto kontrolou sa malo zamedziť najmä inflačným tendenciám.

V poľskom priemysle sa už niekoľko rokov hľadajú také nástroje, ktoré by umožnili slobodne stanoviť fond miezd podnikov, a to v závislosti od dynamiky nákladov práce, ktoré sú nevyhnutné na splnenie výrobného programu, a od dynamiky produktivity práce.

Ide o veľmi aktuálny problém nielen v poľských podmienkach, ale aj v iných ľudovodemokratických štátoch. U nás napríklad sa snažíme dať do vzájomnej súvislosti dynamiku miezd s dynamikou príjmov podniku prostredníctvom hrubého dôchodku.

V poľských podmienkach existuje takáto závislosť medzi prémiami vedúcich a výsledkami podnikov. Napríklad vedenie a administratívny personál združenia sú zainteresované prostredníctvom systému ekonomických stimulov, ktoré dávajú do súvislosti prémie riadiaceho aparátu združení a nepriamo celého administratívneho personálu združenia s výsledkami všetkých zoskupených podnikov.

Ekonomické nástroje, ako napríklad zisk, nezasahujú v Poľsku až do oblasti hmotného stimulovania robotníkov. Podstatne sa to líši od našich podmienok. U nás na rozdelení hrubého dôchodku, ak vezmeme do úvahy dodatkové časti miezd, sú hmotne zainteresovaní všetci pracovníci podniku. Poľskí ekonómi, najmä špecialisti na tému materiálových stimulov, sú toho názoru, že robotník nemôže ovplyvniť výsledkami svojej práce konečné výsledky podniku v takej miere, ako to môžu urobiť tí, ktorí podnik riadia. Domnievajú sa, že preto nie je ani potrebné, aby robotník

bol prostredníctvom dodatkovej časti mzdy hmotne zainteresovaný na výsledkoch činnosti celého podniku.

Autori považujú za mimoriadne významné zdôrazniť skutočnosť, ako podniky disponujú prostriedkami na zvýšenie technickej úrovne výroby. Ide o využitie prostriedkov podnikov, ktoré sú nevyhnutné na modernizáciu výroby, na nadobudnutie nových strojov, zariadenia a pod.

V prvom období decentralizácie (v rokoch 1956—1959) podniky samy určovali prostriedky na tzv. decentralizované investície. V posledných rokoch sa v tejto oblasti zvýšila úloha priemyselných združení, ktoré zoskupujú podniky určitého priemyselného odvetvia. Združenie má zodpovednosť za správny smer rozvoja svojich podnikov, preto disponuje prevládajúcou časťou prostriedkov na modernizáciu a rekonštrukciu.

Okrem prostriedkov na financovanie investícií združenia disponujú osobitným fondom na financovanie technického pokroku. Financujú napr. osvojovanie si novej výroby, nevyhnutné vedeckovýskumné práce, zlepšovateľskú činnosť a pod. Naostatok združenia disponujú rezervným fondom. Rezervný fond umožňuje združeniu, aby poskytlo pomoc zoskupeným podnikom v prípade dočasných ťažkostí.

Problematike združení venoval veľkú časť svojho referátu aj sovietsky delegát prof. Alachverdian, ktorý sa však konferencii osobne nezúčastnil.

Mimoriadnu pozornosť venoval sovietsky delegát organizácii usporiadania výrobných jednotiek. V Sovietskom sväze existuje v súčasnosti odvetvový (vertikálny) princíp riadenia priemyslu, na rozdiel od predchádzajúceho systému riadenia prostredníctvom národohospodárskych rád (horizontálne).

V rámci odvetvového princípu sa postupne rozvíja sieť chozrasčotných výrobných združení, ktoré patria do kompetencie zodpovedných ministerstiev.

Prednosť chozrasčotných združení sú predovšetkým v tom, že sa vytvára možnosť širokej vnútropodnikovej špecializácie a kooperácie, možnosť likvidácie drobných paralelných služieb a cechov, a tak úspora rozličných nákladov. Okrem toho má vedenie majetkovoprávnú zodpovednosť, jedinú súvahu a obratový účet, jestvuje spoločný systém hmotného podnecovania pracovníkov, vytvára sa vzájomná zainteresovanosť všetkých závodov a priama zodpovednosť vedenia za prácu každého závodu. Takto sa vytvárajú vhodné podmienky na manévrowanie s hmotnými a finančnými rezervami.

Sovietsky delegát vo svojom príspevku zdôraznil nevyhnutnosť existencie centralizovaného a decentralizovaného systému plánovania v SSSR. Za existencie všeľudového vlastníctva výrobných prostriedkov, podľa prof. Alachverdiana, riadenie národného hospodárstva nemôže byť úspešné bez centralizovaného vedenia základných hospodárskych procesov zo strany štátu. Autor podčiarkuje, že nie je pritom nevyhnutné priamo zvrchu určovať všetky faktory produkcie, napríklad sortiment výroby,

všetky podmienky realizácie, materiálno-technického zásobovania a podobne.

Za základné zmeny v sociálno-ekonomickej podstate riadenia považuje prof. Alachverdian predovšetkým skutočnosť, že sami výrobcovia materiálových hodnôt, teda pracujúci prestali byť objektom riadenia, tak ako ostatné vecné faktory výroby. Stávajú sa subjektom, nositeľom riadiacich funkcií na všetkých stupňoch organizácie spoločenskej výroby.

Autor tohto príspevku vo svojom referáte *Nové smery v riadení a plánovaní priemyselných podnikov v ČSSR* vychádza zo základnej tézy, že hlavnú orientáciu vývinu národného hospodárstva v nových podmienkach riadenia bude i naďalej určovať národohospodársky plán. Ale stane sa len projektom niektorých národohospodárskych proporcií a nebude určovať do podrobností proporcie podnikového charakteru, ktoré sa budú regulovať najmä prostredníctvom trhu. Pravda, centrum bude mať možnosť trh usmerňovať a vplývať na rozhodovanie podnikov prostredníctvom ekonomických nástrojov, cenovou a mzdovou politikou, úverovou a úrokovou politikou, subvenciami a odchýlkami od všeobecne platných ekonomických nástrojov a pravidiel.

Ďalšie podmienky, aby sa podnik mohol prispôsobovať trhu, musí mať voľný priestor na podnikanie, musí mať k dispozícii dostatok žiadúcich materiálových, surovínových zdrojov.

Vytvorenie podmienok na hospodárske súťaženie medzi jednotlivými výrobcami, i medzi výrobcami, je predpokladom, aby sa ekonomický mechanizmus mohol účinne realizovať.

Treba vytvoriť podmienky na súťaženie i za súčasnej koncentrácie výrobných síl. Preto treba odstrániť rozmanité bariéry organizačného a inštitucionálneho charakteru.)

Okrem týchto otázok zaoberal sa autor v referáte ešte problémami jednotnosti a objektivity ekonomických nástrojov a v tejto súvislosti najmä problémami nerovnakého východiskového stavu.

Pristupujeme teraz k druhej skupine problémov, v ktorých sa rieši plánovanie a riadenie priemyselných podnikov v podmienkach súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov.

G. Ruffolo, vedúci pracovník talianskeho Ministerstva financií, vo svojom referáte predovšetkým vysvetľuje proces, v ktorom podniky rastú, stávajú sa veľkými. Na základe štúdia tohto procesu našiel päť stupňov: Prvý stupeň je zavedenie inovácií, uplatňovanie vedeckotechnických poznatkov. Podniky predhávajú tak svojich konkurentov. Druhý stupeň súvisí s výskumom trhu a jeho dokonalým poznaním. Referent ho charakterizoval ako „prezatie konkurencie na neistom trhu, kým druhí konkurenti sa chytia“. Ide o využitie útočnej konkurencie, niekedy sa nazýva aj „ničivá konkurencia“. Napríklad konkurenti sa môžu chytiť na znižovanie cien, a tak zbankrotovať. Za tretí stupeň zväčšovania čiže rastu podniku považuje G. Ruffolo pokusy dosiahnuť dohody. Má na myslí

rozličné dohody s partnermi, ktoré umožnia efektívnu kooperáciu a špecializáciu výroby, alebo iné výhody. Štvrtým stupňom je koncentrácia, najprv horizontálna, potom vertikálna (integrácia). Piatym stupňom je decentralizácia.

Na určitom stupni tohto procesu je podnik schopný plánovať. Ide o stav, keď je už podnik taký veľký, že môže decentralizovať určité práva a povinnosti na podriadené jednotky.

Dlhodobé náčrty plánu, ktoré v niektorých veľkých priemyselných podnikoch Talianska existujú, vychádzajú z miery rastu, ktorá je determinovaná nielen bežnými, ale aj potencionálnymi zdrojmi. Pretože limitujúcim zdrojom podľa autora je napokon organizačná schopnosť vedúceho štábu, *potencionálna miera rastu podniku je determinovaná riadiacimi zdrojmi, t. j. množstvom a kvalitou vedúcich pracovníkov a stupňom súdržnosti tejto skupiny.*

Iste veľmi zaujímavá myšlienka. Pritom zrejme ráta aj s ostatnými faktormi rastu podniku, ako sú výrobné činitele, i keď ich osobitne nespomína. Zrejme vychádza z predpokladu, že kvalitní vedúci pracovníci sú vždy schopní získať chýbajúce zdroje, prípadne poradiť si s limitujúcimi bariérami ostatných faktorov rastu.

Ďalej sa taliansky delegát zaoberal dôležitosťou veľkých talianskych spoločností v národnom hospodárstve Talianska a vo svetovej ekonomike, stupňom organizácie riadenia, ktorý veľké talianske spoločnosti dosiahli, a nakoniec plánovacími postupmi a technikou plánovania, ktoré si osvojili talianske súkromné a verejné spoločnosti.

Dôležitosť talianskych veľkých podnikov posudzuje G. Ruffolo najmä tak, že porovnáva ich veľkosť s väčšími medzinárodnými spoločnosťami a hodnotí ich váhu v odvetví, v ktorom pracujú (stupeň koncentrácie).

Pri porovnávaní s inými medzinárodnými spoločnosťami prichádza na záver, že Taliansko je medzi 246 vedúcimi svetovými spoločnosťami na šiestom mieste, a to po USA, Anglicku, NSR, Japonsku a Holandsku. Medzi dvesto vedúcimi priemyselnými koncernami, okrem USA, Taliansko je na šiestom mieste s ôsmimi spoločnosťami. Po Anglicku, Japonsku, NSR, Francúzsku a Kanade.²

Z hľadiska koncentrácie výrobných síl skúmal taliansky delegát jednak finančnú koncentráciu, jednak priemyselnú koncentráciu. Údaje finančnej koncentrácie ukazujú, že v roku 1964 0,19 % talianskych spoločností absorbovalo 49,5 % akciového kapitálu spoločností. Údaje o priemyselnej koncentrácii sa týkajú 200 vedúcich podnikov v Taliansku. Rozhodujúcim kritériom podľa autora pre priemyselnú koncentráciu je zamestnanosť a obrát kapitálu. Týchto 200 vedúcich podnikov, čo predstavuje necelé 1/2 % z celého počtu obchodných koncernov v Taliansku, počíta so 6,8 % zamestnanosťou a 17 % obrátom.

² Údaje sú z roku 1963 a sú z časopisu Fortune.

Pri rozvoji riadenia v talianskych priemyselných podnikoch autor prichádza na určité závery tým, že porovnáva počet managerov v priemyselných koncernoch. Za posledných 10 rokov 1954—1964 sa počet managerov v talianskych priemyselných koncernoch viac ako zdvojnásobil, a to z 12 100 na 26 038. Tento jav považuje G. Ruffolo za mimoriadne dôležitý pri charakteristike rozvoja riadenia vo vyspelých priemyselných odboroch. Podľa jednotlivých odvetví rozvoj riadenia podľa počtu managerov je takýto: v textilnom priemysle pripadá na 1000 robotníkov 2,4 manažera, v strojárstve 7,1, v chémii 12, v elektrotechnickom priemysle 17,5. Celkový priemer je 6,1 manažera na 1000 robotníkov.

V zásade možno konštatovať, podľa autora, že veľké talianske spoločnosti v súčasnosti prechádzajú premenou od koncentrácie — od integračného stupňa ku decentralizácii — čiže k stupňu diferenciácie.

Pri postupe a technike plánovania upozorňuje len na prvé kroky, ktoré sa urobili, aby sa ovládla racionálna technika riadenia, vďaka dvom praktickým konaniam:

- a) výskumu trhu a plánovania odbytu,
- b) ročnému finančnému rozpočtu.

Výskum trhu a plánovania odbytu sa podľa nových prehľadov používa v 73 % talianskych veľkých a stredných spoločnostiach. Finančný rozpočet je len v niektorých spoločnostiach cieľom, prevažne slúži na orientáciu.

Plánovanie na úrovni podniku zásadne má zložky: predvídanie odbytu, ziskovosti jednotlivých výrobných cyklov a požiadavky investícií.

Taliansky delegát považuje za hlavnú a definitívnu hnacu silu modernizačného procesu talianskych podnikov štátny plán.

Americký delegát dr. R. S. Weinberg, riaditeľ analytického výskumu firmy IBM Corporation v New Yorku, zúčastnil sa na konferencii s rozsiahlym referátom *Strategické plánovanie v americkom priemysle*.

Referát je veľmi zaujímavý, lebo sa opiera o veľké skúsenosti. Autor ich získal najmä v styku s generálnymi riaditeľmi, prezidentmi a inými vedúcimi pracovníkmi priemyselných a obchodných spoločností v USA i v Európe.

Vychádzajúc z týchto skúseností, dospel autor k záveru, že riadiacia činnosť, ktorou sa vedúci pracovníci zaoberajú, v podstate je takáto: 1. určenie krátkodobých a dlhodobých cieľov rozvoja spoločnosti, 2. zameranie všeobecnej politiky spoločnosti, 3. schválenie rozhodnutí, ktoré majú významný vplyv na zisk alebo budúce obchodné operácie, 4. koordinovanie niektorých hlavných funkcií spoločnosti, 5. otázky spojené s organizáciou kvalifikovaných podriadených, 6. odovzdávanie zodpovednosti a právomoci orgánom, 7. kontrola činností.

Otázky, ktoré sú spojené s maximalizáciou zisku, sú až na treťom mieste. Pre amerických podnikateľov z hľadiska dlhodobých cieľov maximalizácia zisku podľa jednotlivých výrobkov nie je najdôležitejšia, ale

získavanie čo najväčšieho odbytu v dlhodobom priereze. Z hľadiska maximalizácie zisku môže byť napríklad pre podnik výhodné uprednostňovať a predávať určitý sortiment, ktorý, pravda, po nasýtení trhu nemusí nájsť odbyt a môže priniesť celkovo menej zisku než iné výrobky, ktoré nie sú natoľko ziskové, ale majú zaručený stály odbyt.

Spomenieme ešte jednu mimoriadne dôležitú otázku, o ktorej referoval dr. Weinberg. Akými cestami majú spoločnosti maximalizovať svoj odbyt a zisk? Je výhodnejšie zvýšiť úsilie a súčasný odbyt o existujúce výrobky, alebo sa zamerať na výskumné programy, aby sa našli nové a ďalšie možnosti umiestnenia výrobkov? To sú otázky hľadania nových výrobkov, ale i otázky hľadania nových trhov. Na príklade výročných zpráv niekoľkých veľkých spoločností referent dokázal, že nové výrobky i výrobky, ktoré sa objavujú na trhu v kratšom časovom úseku ako 10 rokov, prispievajú väčším podielom k rastu odbytu a hrubého zisku ako ostatné výrobky.

Aby najvyššie riadiace orgány správne riešili spomenuté otázky, podľa dr. Weinberga je nevyhnutné využiť *strategické plánovanie*. Strategické plánovanie charakterizuje ako plánovanie, ktorým sa určujú ciele a vyberá najvýhodnejšia kombinácia dosiahnuteľných alternatív.

Autor rozoznáva aj *taktické plánovanie*. Určuje sa ním najefektívnejšie použitie zdrojov na to, aby sa dosiahol všeobecne špecifikovaný cieľ. *Operatívne plánovanie* podľa Weinberga sleduje vývoj kontrolných mechanizmov, ktoré majú zabezpečiť efektívne uskutočňovanie akcií špecifikovaných v strategických a taktických plánoch.

Najvyššie riadiace orgány sú zainteresované na všetkých troch druhoch plánovania. No autor považuje za najdôležitejšie plánovanie, ktorým sa určujú ciele spoločnosti aj všeobecná cieľová stratégia. Nevyhnutnosť strategického plánovania odôvodňuje dr. Weinberg podstatne novými podmienkami obchodovania. V minulosti obchodné podmienky boli alebo stabilné, alebo sa menili systematicky a predvídateľne. Väčšinu rozhodnutí bolo možné urobiť na základe skúseností z minulosti, alebo len podľa intuície. Avšak v rýchlo meniacich sa podmienkach, najmä v posledných piatich rokoch, staré postupy, vychádzajúce zo skúseností a odhadov, nedajú sa už tak dobre uplatňovať. Vedenie si nemôže dovoliť, aby si určilo svoje ciele a stratégiu dohadmi a predtuchami. Preto mnohí vedúci činitelia spoločnosti považujú za nevyhnutné používať taký systém, ktorý by umožnil celému ich štábu zhromažďovať a analyzovať významné fakty a získavať objektívny a faktický obraz o činnosti spoločnosti.

V referáte sa na niekoľkých miestach ako mimoriadna skutočnosť zdôrazňuje, že strategický plánovací systém musí sa stať *základňou na vyhotovenie analýz a vyhodnotení skôr v hraničných hodnotách než v priemerných hodnotách*. Vychádzajúc zo skúseností veľkých amerických spoločností, konštatuje referent, že v prípadoch nedostatku informácií

existuje silná tendencia považovať priemerné, a nie hraničné náklady za základ pre hodnotenie úspešnej činnosti podniku. Takáto prax, podľa jeho názoru, môže však viesť k neefektívnemu použitiu zdrojov. Svoje argumenty podopiera dr. Weinberg konkrétnym príkladom, v ktorom posudzuje použitie dodatočných výdavkov na rozvoj výrobkov podľa kritéria priemerného výnosu zisku. Prichádza na záver, že výrobky, ktoré prinášajú v priemere viac zisku, môžu dosiahnuť na trhu bod nasýtenia a prinášajú znižujúce sa výnosy, ktoré pripadajú na dodatočne vynaložené náklady. Naopak, výrobky, ktoré podľa priemeru nie sú tak vysoko ziskové, ktorých trh ešte nie je dostatočne vyvinutý, jednako dlhodobe môžu prinášať relatívne viac zisku.

Nazdávame sa, že z príkladu možno urobiť záver o využívaní priemerných či hraničných nákladov, ale najmä záver, ktorý podporuje už skôr vyslovenú tézu o prioritě odbytu.

Autor tvrdí, že v systéme strategického plánovania je *nevyhnutné používať analýzu na určitej úrovni agregácie*. Pritom však tento stupeň agregácie nemôže byť príliš veľký, lebo by nepomáhal riešiť dôležité štruktúrne vzájomné vzťahy. Na dôkaz používa autor príklady z tabakového priemyslu USA.

Príkladom chce ukázať, aký dôležitý je stupeň agregácie na posúdenie ďalšieho rozvoja výrobkov, alebo skupiny trhov. Podľa celkového trhu cigariet (vysoká úroveň analytickej agregácie) prichádza referent na iné závery, ako keby rozdelil trh do štyroch „podtrhov“ reprezentujúcich 4 typy cigariet, ktoré boli predmetom obchodu. Pokles v celkovom podiele spoločnosti na celkovom cigaretovom trhu nemusí byť ešte nevýhodný pre spoločnosť, ak rastie podiel v „podtrhoch“ tých druhov, ktoré sú pre spoločnosť mimoriadne výhodné. Diagnostická hodnota analýzy jednoduchého podielu trhu môže byť totiž klamná, ak nevyužijeme aj analýzu trhových podielov individuálneho podtrhu a zmien v štruktúre celého trhu.

Aby sa efektívne využilo strategické plánovanie, upozorňuje dr. Weinberg, že musí spomenutý systém tvoriť základ pre *pochopenie vzájomných vzťahov medzi vzájomne súvisiacimi činnosťami*.

Svoje argumenty podopiera zase konkrétnym príkladom veľkej spoločnosti, ktorá sa zaoberá predajom a službami vzduchotechnických výrobkov.

Pri hodnotení služieb spoločnosti sa zistilo, že sú vyslovene stratové. Vznikol návrh, aby sa spoločnosť nezaoberala službami. Avšak analýza odbytu ukázala, že služby spoločnosti umožnili predaj nových výrobkov. Zvýšil sa tak odbyt a zisk spoločnosti natoľko, že nielen vyrovnal stratu spoločnosti v oblasti služieb, ale priniesol navyše skoro štvrt milióna dolárov zisku.

Systém strategického plánovania musí, zdôrazňuje autor, brať do úvahy vzájomné vzťahy medzi činnosťami uvedených typov. Pri analýze každú

činnosť možno považovať za sériu činností každého spotrebiteľského inputu a výrobných outputov. Jednou z najväčších hodnôt systému strategického plánovania je, že sám vývoj modelu plánovania vyžaduje starostlivú analýzu a rozhodnutie o vzájomných vzťahoch medzi rozličnými faktormi, ktoré prispievajú k ziskom spoločnosti.

Za nevyhnutnú podmienku strategického plánovania považuje dr. Weinberg aj *potrebu rozoznať a pochopiť časovú stratu, t. j. časové oneskorenie*, ktoré určuje ultimatívnu prevoditeľnosť alebo úspech podnikania. Čas je jednou z najdôležitejších premenných veličín v rovnici strategického plánovania. Stratégia, ktorá neberie do úvahy zrážky z dôvodu časového oneskorenia, bude odsúdená na nezdar. Každá akcia podniku musí sa špecifikovať v dvoch dimenziách. Sama akcia musí byť definitívna a časovanie tejto akcie musí byť určené. *Okrem toho, že treba vedieť, čo robiť, riadiace orgány musia vedieť, kedy to treba urobiť.*

Videli sme dve základné skupiny otázok. Jedna sa týka riešenia účinnejšieho riadenia socialistických podnikov a druhá sa týka tých istých problémov v podmienkach riadenia podnikov charakteristických súkromným vlastníctvom výrobných prostriedkov.

V prvom prípade ide o nové, účinnejšie využívanie trhu a jeho mechanizmu v takých podmienkach, kde centrálny plán je základným nástrojom riadenia a hlavným cieľom štátnej politiky.

V druhom prípade ide o otázky súvisiace s lepším poznaním reprodukčného procesu vo vyslovene trhových podmienkach. Ide totiž o to, že impulzy z trhu nie sú mnoho ráz dostatočné na to, aby sa mohli stať definitívnym kritériom na rozhodnutie sa pre také opatrenia, ktoré majú celospoločenský dosah. Trh a jeho mechanizmus nedostačuje na to, aby mohol v dlhodobom výhľade riešiť všetky otázky rozvoja podnikov. Preto na tieto účely, ako sa ukazuje i v podmienkach riadenia iných výrobných vzťahov, je nevyhnutné využívať spoločenské rozhodovanie prostredníctvom plánu. Pritom v týchto podmienkach plán nie je vždy cieľom, ale niekedy slúži len na orientovanie.

Recenzie

Úvaha o svetovom socialistickom trhu a jeho cenách

Anton Stručka, *Trhové vzťahy a ceny svetovej socialistickej sústavy*, VPL 1966, strán 222

Slovenskí ekonómi len veľmi sporadicky vplývajú na vonkajšie ekonomické vzťahy a na ich výskum. Aj preto je v slovenskej ekonomickej literatúre málo prác o medzinárodných ekonomických vzťahoch, najmä o špeciálnych stránkach týchto vzťahov.

Stručkova knižka rozoberá veľmi zložitú a aktuálne otázky tvorby cien na svetovom socialistickom trhu, ich vplyv na efektívnosť zahraničného obchodu a jeho rozvoj. Isto bude mať veľký ohlas, lebo výskum medzinárodných trhových vzťahov a jeho výsledky sa stávajú čoraz významnejšie pre realistickú zahraničnoobchodnú politiku.

Prvá časť knihy *Delba práce a trhové vzťahy svetovej socialistickej sústavy* má tri kapitoly. Autor v nich vcelku výstižne charakterizuje kvalitatívne znaky svetovej socialistickej sústavy a jej trhu, prehľbovanie medzinárodnej socialistickej delby práce i trhové vzťahy socialistických krajín s kapitalistickými. Táto časť má charakter širšieho úvodu k vlastnej problematike cien na svetovom socialistickom trhu.

Všetky otázky v prvých troch kapitolách vyžiadali by si podrobnejšie spracovanie. Často sa autor obmedzil len na stručné poznámky o problémoch, ktoré treba skúmať podrobnejšie a všestrannejšie. Napríklad chýba hlbšie hodnotenie koordinácie národohospodárskych plánov. Nedostatky koordinácie národohospodárskych plánov nie sú iba nedostatkami existujúceho spôsobu, metód a postupu vzájomného zladenia plánov rozvoja hospodárstva štátov RVHP. Predovšetkým vyjadrujú morálne opotrebovaný systém ovládania a riadenia ekonomických procesov v socialistických štátoch. Koordinácia národohospodárskych plánov je málo účinná. Nie vari preto, že

sa medzinárodne zladia už hotové národohospodárske plány jednotlivých krajín, ale skôr preto, že sa chcú medzinárodne zladit plány rozvoja ekonomík, ktoré sa riadia administratívno-direktívne. Pri koordinácii národohospodárskych plánov, našťastie, nemožno v zjavnej forme použiť administratívno-príkazovacie formy a ekonomické nástroje sa ešte v národných ekonomikách krajín RVHP naplno neuplatňujú.

Určité rozpaky môže vzbudiť i téza o zblížovaní národných ekonomík socialistických krajín, najmä s ekonomikou SSSR (str. 17). Interpretácia ekonomického obsahu tejto tézy zatiaľ chýba a nepodávajú ju ani materiály sjazdov, hoci ju proklamujú. Nik asi nebude pochybovať o tom, že pre Československo a iné štáty RVHP má základný význam prehľbovanie medzinárodnej socialistickej delby práce a zvyšovanie jej ekonomického efektu. No možno pochybovať o tom, či doterajšie smery a podoba integrácie národných ekonomík v RVHP sú optimálne, či zblížovanie národných ekonomík, ktoré by bolo extrapoláciou doterajšieho vývoja integrácie ekonomík v RVHP, prehĺbi medzinárodnú delbu práce ako socialistickú delbu a zvýši jej efekt.

Dôležité sú pasáže, kde autor vymedzuje základné znaky svetového socialistického trhu a skúma platové a úverové vzťahy, rast výmeny tovarov a teritoriálnu a komoditnú štruktúru zahraničného obchodu socialistických štátov. Svetový socialistický trh A. Stručka vymedzuje ako tovarovo-peňažné, trhové vzťahy medzi socialistickými krajinami, ktoré sa vyvíjajú na základe medzinárodnej socialistickej delby práce. Chápanie svetového socialistic-

kého trhu je v literatúre nejednotné. Ak by sa mal svetový socialistický trh chápať dôsledne ako súhrn len vonkajších tovarovo-peňažných vzťahov a navyše len takých, ktoré sa vyvíjajú na základe medzinárodnej socialistickej delby práce, potom rast objemu medzinárodnej výmeny tovarov je len prejavom rozvoja medzinárodnej delby práce a jej prehlbovania. Zdá sa, že autor recenzovanej práce na tých miestach, kde spája rast objemu vzájomnej výmeny tovaru medzi krajinami RVHP od polovice päťdesiatych rokov priamo s prehlbovaním medzinárodnej socialistickej delby práce ako následok s príčinou (str. 43 a ďalšie), pripustil takéto quid pro quo.

Ale rast objemu zahraničného obchodu nemusí byť priamo prejavom prehlbovania medzinárodnej delby práce, a to ani vtedy nie, keď rastie rýchlejšie než priemyselná výroba a národný dôchodok. Napríklad rast objemu zahraničného obchodu u nás je predovšetkým prejavom nízkej efektívnosti, ktorá sa prejavuje v národnom hospodárstve. Spôsobuje ho najmä rast podieľu výrobnnej spotreby na spoločenskom produkte a rýchly rast dovozu surovín a polotovarov.

Druhá časť práce *Ekonomické základy a význam tvorby cien svetového socialistického trhu* sa člení do 5 kapitol. Autor sa v nich zaoberá teoretickou problematikou cenotvorby v obchode medzi socialistickými štátmi, jej základmi, pôsobením zákona hodnoty na svetovom socialistickom trhu, efektívnosťou trhových vzťahov, vývojom cien svetového socialistického trhu a otázkami prechodu na vlastnú cenovú základňu.

A. Stručka nielenže obširne študoval na šu i zahraničnú literatúru, ale uplatňuje aj vlastné bádania a výskumy. Veľmi pekne spracoval najmä otázky ekvivalentnosti a výhodnosti výmeny aj kapitolu o vývine cien svetového socialistického trhu a o platných zásadách ich tvorby. Cenná je aj časť o efektívnosti socialistických trhových vzťahov. V hutnej podobe tu autor poskytuje prehľad o problémoch, vystihuje ich podstatu a naznačuje možné riešenia.

Otázky cenotvorby v obchode medzi socialistickými štátmi nie sú prebádané. Autor recenzovanej práce si to dobre uvedo-

muje. Venuje preto najprv veľkú pozornosť východiskovým postulátom na medzinárodné použitie marxistickej teórie hodnoty. Súčasne naznačuje cieľ — vlastnú cenovú základňu. Ceny tovarov svetového socialistického trhu treba tvoriť „na základe podmienok výroby a odbytu v socialistickej svetovej sústave“ (str. 89).

Keď budú podmienky výroby a odbytu v svetovej socialistickej sústave určovať svetovú hodnotu tovaru, stanú sa bezpredmetnými aj úvahy o prechode na vlastnú, t. j. od svetovej hodnoty odlišnú základňu cien v obchode medzi socialistickými štátmi. Pri dôkaze o nevyhnutosti i možnosti prechodu na vlastnú cenovú základňu treba zdôvodniť, že týmto základom nemôže byť svetová hodnota, ale niečo iné, a čo to má byť. A. Stručka zastáva názor, že prechodom na vlastnú cenovú základňu v obchode medzi socialistickými štátmi sa ceny budú tvoriť „na základe svetových socialistických hodnôt jednotlivých tovarov“ (str. 190).

Teraz už len treba dokázať, že okrem národnej hodnoty a svetovej hodnoty tovaru objektívne jestvuje ešte aj „svetová socialistická hodnota“ a že práve ona môže a musí byť objektívnym základom ceny v obchode medzi socialistickými krajinami.

Za hlavné podmienky, ktoré si vyžadujú prechod k vlastnej cenovej základni, označuje autor (na str. 205) rovnorodý socialistický typ výrobných vzťahov a prehlbujúcu sa medzinárodnú socialistickú delbu práce, ale najmä najvyššie formy hospodárskej spolupráce, ako je koordinácia národohospodárskych plánov, úverovej a investičnej politiky, bezprostredná výrobná spolupráca atď. Rozhodujúci dôraz kladie na koordináciu národohospodárskych plánov, ktorá „pomáha zmeniť prácu zospoločenštnú v rámci národných hospodárstiev socialistických krajín na bezprostredne zospoločenštnú v rámci svetovej socialistickej sústavy hospodárstva“ (str. 180).

V tomto zmysle hodnotí A. Stručka koordináciu národohospodárskych plánov aj na iných miestach (napríklad na str. 195, 218).

Niektoré podmienky autor podrobnejšie rozvádza už v predchádzajúcich kapito-

lách. Jednako jeho argumentácia nie je vždy dost presvedčivá. Národné socialistické vlastníctvo, o ktorom píše autor na str. 111, nielen spája národné hospodárstva socialistických krajín, ale ich aj ekonomicky oddeľuje práve preto, že je národným. Spoločenski vlastníci z rôznych socialistických krajín v medzinárodných trhových vzťahoch vystupujú navzájom nielen ako socialistickí vlastníci, ale aj ako súkromní vlastníci. Práca, ktorú vykonávajú socialistickí výrobcovia, nemá bezprostredne spoločenský charakter ani vnútri národného hospodárstva. Spoločenské podmienky vynakladania pracovnej sily a tvorba národohospodárskych plánov ešte nepremieňajú prácu socialistických výrobcov na bezprostredne spoločenskú; tým menej ju takou môžu urobiť medzinárodné ekonomické podmienky a medziná-

rodné zladenie národohospodárskych plánov. Na veci nič nemení ani to, že výroba tovaru pre zahraničného odberateľa v socialistickej krajine sa uskutočňuje ako výroba na objednávku. Okrem toho, koordinácia národohospodárskych plánov sa týka a môže týkať len vonkajších vzťahov a len v malej miere ovplyvňuje vnútorné podmienky vynakladania pracovnej sily a podmienky produktivity práce.

Tieto poznámky nijako nechcú a nemôžu devalvovať recenzovanú knižku. Odrážajú len skutočnosť, že ekonomický teoretický front je len na samom začiatku vedeckého poznávania trhových vzťahov medzi socialistickými krajinami. Stručkova knižka je užitočným prínosom pre toto poznávanie.

Jozef Košnár

O aplikácii lineárneho programovania v poľnohospodárstve

Kravčenko, **Ekonomicko-matematické modely úloh v poľnohospodárstve**, SVPhI, Bratislava 1966, strán 282

Ekonomická verejnosť má k dispozícii pomerne dost všeobecných prameňov o matematických metódach, ktoré sa môžu použiť v ekonómii. Menej je prameňov o ich aplikácii v konkrétnych ekonomikách. Najmä chýbajú komplexnejšie štúdie o aplikácii matematických metód v poľnohospodárstve.

Treba privítať Kravčenkovu knihu o ekonomicko-matematických modeloch v poľnohospodárstve, ktorú z ruského originálu preložil P. Kubaš a kolektív autorov.

Kravčenko sa v knihe zaoberá využívaním lineárneho programovania, ktoré má najvšestrannejšie praktické použitie. Všetky modely, ktoré autor v knihe uvádza, možno riešiť simplexovou alebo distribučnou metódou.

Kniha má tri časti. V prvej časti nájdeme základy lineárneho programovania, v druhej časti konštrukciu ekonomicko-matematických modelov a v tretej časti sú modely úloh, v ktorých sa riešia rozličné konkrétne plánovacie a organizačné problémy v poľnohospodárskych podnikoch.

V prvej časti upúta autorova snaha podoprieť výklad lineárneho programovania predovšetkým ekonomicky. Privítajú to najmä čitatelia, ktorí sa stretávajú s aplikáciou matematických metód po prvý raz. Matematické základy lineárneho programovania podáva doc. Kravčenko veľmi zjednodušene a výklad sústreďuje najmä na techniku výpočtov. No niektoré zjednodušenia sú na úkor jednoznačnosti. Napríklad autor zavádza výpočet koeficientov $Z_j - C_j$, až pri úlohe s umelými premennými veličinami, hoci tento výpočet bez patričného označenia uviedol už skôr, keď vysvetľuje kontrolu správnosti vypočítaného riadka účelovej funkcie. Neúplne sa uvádza i vznik a prekonanie degenerácie. Naproti tomu veľmi podrobne sa opisujú metódy analýzy výslednej matice a postup výpočtov suboptimálnych variantov, ktoré majú v poľnohospodárstve osobitný význam.

Z distribučných metód lineárneho programovania autor zaradil dve, ktoré z praktického hľadiska sa môžu najviac použiť

vat. Je to modifikovaná distribučná metóda a' aproximatívna metóda.

Autor sa snažil, aby výklad základov lineárneho programovania ľahko pochopil aj čitateľ bez dôkladného matematického vzdelania. A naozaj, pozorný čitateľ metódy lineárneho programovania porozumie a naučí sa riešiť nevelké príklady.

Metodicky významná a myšlienkovite bohatá je druhá časť knihy. Autor sa v nej venoval základom modelovania ekonomických procesov a uplatnil praktické skúsenosti, ktoré získal pri formulovaní rozmanitých technicko-ekonomických vzťahov. Aj skúsený ekonóm, ktorý sa zaoberá aplikovaním lineárneho programovania, objaví tu mnoho nového.

V druhej časti sa uvádzajú napríklad postupy formulácie úloh pri vopred neurčitej veľičine obmedzenia (zdroja) v požiadavkovom stípci. Skutočná veľkosť tohto zdroja sa stanoví v priebehu riešenia vzhľadom na všetky priame i spätné väzby, ktoré veľičinu ovplyvňujú. Základom týchto postupov je zavedenie špeciálnej premennej veľičiny, ktorá vo výsledku bude udávať veľičinu zvýšenia obmedzenia (zdroja). Pri tom akákoľvek zmena bude podmienená ekonomickým kritériom optimalizácie. Pomocou tohto postupu možno formulovať podmienky, ktoré umožňujú, aby sa ekonomicky efektívne využili investície, podmienky na rozdelenie objemu výrobných zdrojov na rozličné cieľové použitie a pod.

Zaujímavé sú aj postupy formulovania podmienok, ktoré umožňujú zmenu technicko-ekonomických koeficientov premenných veľičín v priebehu riešenia. Ich aplikáciou sa vnáša významný prvok dynamičnosti, ktorý v klasickom lineárnom programovaní chýba. Pomocou týchto postupov možno napr. pri výpočte optimálneho výrobného plánu riešiť problém optimálnej štruktúry stáda, optimálnych hektárových výnosov, alebo optimalizačnej úžitkovosti zvierat a pod. Aby sa mohli použiť tieto postupy, treba správne vystihnúť funkčnú súvislosť medzi činiteľmi a výsledkami daného ekonomického procesu. Ak sa napr. formuluje úloha určiť optimálny hektárový výnos, treba poznať nielen dodatočné vklady práce a prostriedkov potrebné na získanie 1 q dodatočnej produkcie, ale aj hranicu, po ktorú je reálne hektárový vý-

nos zvyšovať. Ináč povedané, treba poznať rovnicu výrobnjej funkcie hektárového výnosu a na jej základe sa určí, po akú hranicu možno použiť predpoklad linearitv vzťahu vkladov a produkcie. Ukazuje sa veľmi výhodné spájať výsledky, ktoré sa získali matematicko-štatistickými metódami výrobných funkcií, s modelmi lineárneho programovania.

Celkom originálne sú postupy formulácie modelov v podmienkach, keď ani konečný rozsah ani štruktúra niektorých zdrojov nie sú vopred známe (pôdny fond, kŕmna dávka a pod.) a určia sa počas riešenia, a preto nemožno priamo formulovať požiadavky na produkciu. Špeciálna pomocná premenná veľičina s tzv. „odrazovou hodnotou“ umožňuje v rámci úlohy riešiť i tento problém.

Účelová funkcia modelu je kritériom na hodnotenie optimalizácie a má prvoradý význam. Okrem bežných formulácií účelovej funkcie sa v knihe uvádzajú i niektoré špeciálne postupy, napr. sa zvyrazňuje minimalizácia zaradením „odrazovej premennej veľičiny“ a i. Škoda, že autor neodvodnil možnosť jednostranne krátiť koeficienty pri nákladových odvetviach v účelovej funkcii na maximum produkcie pri minimálnych nákladoch. Vplyv tohto postupu na optimálny variant môže byť veľmi závažný.

V závere tejto časti sa uvádzajú postupy zostavovania matíc a všeobecné matematické zápisy jednotlivých modelov.

V tretej časti knihy sa uvádzajú niektoré úlohy z plánovania v poľnohospodárskych podnikoch. Úlohy sa overujú konkrétnymi prepočtami v sovietskych podmienkach. Všetky sú aplikovateľné aj u nás, ale niektoré iba pri dostatočnej kapacite výpočtovej techniky.

Metodicky veľmi podrobne sa opisuje model úlohy optimálneho zladenja odvetví v poľnohospodárskom podniku. Uvádza sa i získaný optimálny výsledok.

Veľmi rozsiahly (72.65) je model úlohy, ktorá sleduje optimálne plánovanie výroby v podnikoch zameraných na živočíšnu výrobu. V priebehu riešenia sa určí, na ktoré odvetvia sa má podnik špecializovať a v akom rozsahu, aká bude štruktúra a úžitkovosť stáda hospodárskych zvierat, ako

využívať pôdny fond, vlastné a nakúpené hnojivá, kam vkladat investície a pod.

Ale postup, ktorý sa použil pri jednom z variantov tohto modelu, pri formovaní účelovej funkcie, čiastočne vybočuje z rámca ekonomických pravidiel, keď žiada niekoľkonásobné zvýšenie ohodnotenia premenných veličín tých odvetví živočíšnej výroby, na ktoré sa treba špecializovať. Takáto špecializácia bude jednak podmienená len vonkajším neekonomickým impulzom a jednak zvyšovanie ohodnotenia premenných (C_j) vedie od určitej úrovne k zmene optimálneho plánu.

Plánovaniu výroby a najúčelnejšiemu využitiu krmív sa venuje rozsiahly model [82.77]. Vhodne ho možno použiť v podmienkach automatizácie plánovacích prác, lebo je zostavený pre sériové výpočty so stálymi koeficientmi matice. Poľnohospodársky podnik oznámi výpočtovému stredisku len niekoľko údajov a dostane optimálne riešenie. Metodika zostavovania i obsah matice so stálymi koeficientmi sa v knihe vysvetľuje pomerne podrobne.

Samostatný model s uvedeným optimálnym riešením je venovaný klasickému výpočtu optimálnej krmnej dávky a výpočtu krmnej dávky pri súčasnom určovaní optimálnej štruktúry osevných plôch.

Použitie distribučnej metódy predpokladá model optimálneho plánu prác auto-

mobilového a traktorového parku, v ktorom sa uvedie aj optimálne riešenie.

Záverečný model obsahuje optimálny perspektívny plán výroby poľnohospodárskeho podniku. Je najzložitejší z uvedených modelov. Okrem obvyklej výrobnotechnologickej sféry obsahuje aj sféru rozdeľovania vytváraných dôchodkov. Má rozsah základnej matice [91.76] a vyžaduje náročnú prípravu podkladových materiálov.

Záverom možno len zopakovať, že sa knihou R. G. Kravčenka vhodne zaplňuje medzera, ktorá vznikla na úseku aplikácie ekonomicko-matematických metód v poľnohospodárstve. Pre bohatý obsah, temer vyčerpávajúci možnosti aplikácie lineárneho programovania v poľnohospodárstve, jasný, vecný a prístupný štýl bude prínosom pre naše inžiniersko-technické kádre. Odporúčame ju ako vhodnú pomôcku ekonómom a plánovačom v poľnohospodárskych podnikoch, poslucháčom vysokých škôl a všetkým, ktorí sa o aplikáciu optimalizačných metód v poľnohospodárstve zaujímajú.

Slovenský preklad je veľmi starostlivý. Prekladateľom sa podarilo výstižne pretlmočiť všetky autorove originálne odborné termíny a celkove sa pričínilo o veľmi dobrú úroveň slovenskej verzie.

Miroslav Grznár

Ladislav Rendoš, **Racionalizácia fyzického pohybu tovarov**, VPL, Bratislava 1966, strán 158

Naša odborná literatúra nie je na práce o obchode zvlášť bohatá. Pritom aj sám socialistický obchod potrebuje, aby sa teoreticky rozpracovali najmä praktické problémy. A tak si práca L. Rendoša zasluhuje našu zvýšenú pozornosť.

Autor teoreticky osvetľil otázky, ktoré nie sú nosnými teoretickými problémami politickej ekonomie ani ekonomiky vnútorného obchodu. Jednako sú to problémy, s ktorými sa denne stretávame v praktickom živote, a preto ich teoretické spracovanie bolo veľmi naliehavé.

V jednotlivých kapitolách sa rozoberajú tieto problémy: obeh tovaru a vplyvy, ktoré naň pôsobia, postavenie fyzického pohybu tovarov v rámci tovarového obehu,

doprava ako faktor urýchľovania pohybu tovaru, fyzický pohyb tovaru medzi veľkoobchodným skladom a maloobchodnými jednotkami, potreba presnejších metód pri riadení pohybu tovarov medzi veľkoobchodom a maloobchodom.

L. Rendoš vo svojej monografickej práci nesleduje celý fyzický obeh tovarov, od výroby až po konečnú spotrebu. Popri všeobecnejších partiách nájdeme v práci teoretické zovšeobecnenie otázok fyzického obehu tovarov vnútri obchodu. Tento súbor procesov by mal zaujímať obchodné i nákupné organizácie aj odbytové zložky výroby a podniky, ktoré sprostredkujú dopravu. Veď nedostatkami v obeh tovarov sa môžu ohroziť výsledky ich práce.

Autor poukázal na prekvapujúce množstvo nedostatkov, resp. na neznáme riešenia. Aspoň zbežne sa zmienime o niektorých. Je iste zaujímavé, že sa napríklad môže splniť plán obchodného obratu iba zhodou okolností. Splnenie plánu ešte vôbec nemusí znamenať, že sa kúpyschopný dopyt, a tým aj potreby občanov zaistili. Najmä požiadavky obyvateľstva na sortimentnú štruktúru sa vôbec nemuseli uspokojiť. Často momenty zdanlivo neďôležité majú veľký vplyv na uspokojenie alebo neuspokojenie zákazníka, na vytvorenie vzťahu občana k nášmu socialistickému obchodu. Zanedbanie niektorých „malíčkov“ v pohybe tovaru spôsobuje aj veľké škody na kvalite tovaru, a to poškodzuje zákazníka i národné hospodárstvo. Autor zdôrazňuje potrebu zavčas poznat pôsobenie zákona hodnoty v obchode a využívať aj trhové mechanizmy. No varuje pred preceňovaním významu výskumu trhu, ako často vidíme v literatúre v kapitalistických štátoch, lebo tento výskum nemôže byť všeliakom na všetky bolesti v tejto oblasti.

Závažné následky majú aj administratívne nedostatky. Napríklad zbytočne dlho trvá realizácia objednávky medzi veľkoobchodom a maloobchodom, pretože sa administratívne spracúva objednávka príliš zdĺhavo. L. Rendoš upozorňuje aj na následky nedostatočnej prevádzkovej evidencie atď.

Spracovanie problematiky svedčí o tom, že autor dôverne pozná nielen teoretickú stránku predmetu svojho skúmania, ale aj prax v rozličných odvetviach obchodu. Vidí nielen nedostatky, ale aj možnosť nápravy. L. Rendoš vie poukázať na finesy, ktoré sa na prvý pohľad zdajú byť teoretickým detailom, no v praxi veľmi zavážia. Pri rozvetvenosti obchodu môžu mať aj celostátny dosah. Autor poukazuje aj na jednotlivé konkrétne nedostatky. Napríklad hovorí o nemožnosti vyčíslit obeh tovarov v jeho rozmanitých formách. Ťažko sa potom skrakuje obeh tovaru. L. Rendoš poukazuje aj na nedostatok dlhodobých porovnateľných zostáv, ktorý bráni, aby sa vyvodili správne teoretické i praktické závery.

Autor z teoretického aj praktického hľadiska vykonal užitočnú prácu, keď upozornil v knihe na niektoré problémy a pokúsil sa ich aj vyriešiť.

Škoda, že v publikácii nenájdeme cudzojazyčné resumé ani vecný index. Túto chybu majú aj ostatné práce tohto druhu, ktoré vydáva najmä Vydavateľstvo politickej literatúry. Takto sa znemožňuje do veľkej miery medzinárodná publicita aj možnosť porovnávania s obdobnými prácami príslušníkov iných národov.

Jožef Stanko

Oskar Lange, *Teória reprodukcie a akumulácie*, NPL, Praha 1965, strán 188

Nová práca O. Langeho nadväzuje na jeho *Úvod do ekonometrie*. Vznikla na základe autorových prednášok na fakulte politickej ekonomie varšavskej univerzity.

V knihe sa matematicky spracúva marxistická teória reprodukcie a akumulácie i problém konjunktúrneho cyklu so zreteľom na ekonomický rast. Tomuto základnému cieľu zodpovedá aj členenie práce. V prvej časti, t. j. v kapitole I až IV, sa rozoberá otázka reprodukcie a akumulácie zo statickej stránky, pričom sa predpokladá rovnováha v reprodukčnom procese. V druhej časti (kapitola IV a V), ktorá nadväzuje na autorov článok *Model hospodárskeho rastu* (Economist [1959], č. 3), rozoberá sa vplyv akumulácie a investícií

na rast produkcie, poukazuje sa na spojitost medzi konjunktúrnym cyklom a ekonomickým rastom. Zdanlivo sa pri rozbere vecných súvislostí reprodukčného procesu abstrahuje od výrobných vzťahov, a berú sa do úvahy iba matematicky zobrazené funkčné závislosti rozličných ekonomických veličín. Výhodiskom pri skúmaní sú technicko-bilančné zákony výroby, ktoré bezprostredne súvisia s výrobnými silami. Ich súvislosť s výrobnými vzťahmi dáva reprodukčnému procesu konkrétnu formu. Ale týmto technicko-bilančným zákonitostiam pribúdajú i ďalšie relácie, bezprostredne späté s výrobnými vzťahmi. Prejavujú sa pri skúmaní podmienok statickej rovnováhy. Charakter výrobných

vztahov ovplyvňuje všeobecnú podmienku vzťahu medzi skupinou I spoločenskej výroby a skupinou II spoločenskej výroby. Ďalej sú to relácie, ktoré vidíme pri skúmaní cyklu a rastu. Ide o vplyv výrobných vzťahov na faktory, ktoré určujú rozsah reprodukcie: motív zisku v podmienkach živelného trhového mechanizmu a plánu.

Analýza podmienok rovnováhy reprodukčného procesu je kľúčovou otázkou druhej kapitoly. O. Lange predpokladá, že národné hospodárstvo sa člení na dve odvetvia. Podmienku, ako dosiahnuť rovnováhu pri rozdelení na dve skupiny spoločenskej výroby, zapisuje autor pri jednoduchšej i rozšírenej reprodukcii rôznymi spôsobmi: Marxovou schémou ($c_2 = v_1 + m_1$); tabuľkou nákladov a výsledkov výroby, kde stĺpcový vektor ($c_1 + v_1 + m_1$) určuje, ako sa rozkladajú náklady výroby, ako rovná vektoru riadkovému ($c_1 + c_2$ označuje, ako sa výsledky výroby rozkladajú medzi skupinu I a II); kybernetickou schémou i pomocou koeficientov nákladov, z čoho vyplýva aj vzťah medzi skupinou I a II spoločenskej výroby. Pri rozšírenej reprodukcii sa tento vzťah vyjadruje vzorcom:

$$\frac{P_1}{P_2} = \frac{a_{2c} + a_{2c}}{1 - a_{1c} - a_{1c}}$$

kde P_1 — úhrnný produkt skupiny I,
 P_2 — úhrnný produkt skupiny II,
 a_{2c} , a_{1c} — koeficienty nákladov VP,
 a_{1c} , a_{2c} — koeficienty akumulácie.

Proporcie medzi hodnotou produkcie skupiny I a II závisia bez ohľadu na výrobné vzťahy od koeficientov nákladov a_{1c} a a_{2c} a od koeficientov akumulácie a_{2c} a a_{1c} , teda od hospodárskych rozhodnutí. Koeficienty nákladov majú technický charakter. Súvisia so súčasným stavom techniky. Výrobné vzťahy bezprostredne vplývajú na hospodárske rozhodnutia, a tak všeobecná podmienka vzťahu skupiny I spoločenskej výroby a skupiny II spoločenskej výroby závisí aj od výrobných vzťahov.

Pri presnejšej analýze technických a bilančných súvislostí reprodukčného procesu musíme opustiť delenie na skupinu I a II a použiť viacodvetvový model. V kapitole III preto Lange uplatňuje viacodvetvový model a formuluje podmienku medziodvet-

vovej rovnováhy pri rozdelení národného hospodárstva na rad odvetví. Vychádza pritom z Leontieffovho systému bilancovania nákladov a výsledkov výroby (input-output) a z predpokladu, že produkt každého odvetvia (output) môže slúžiť ako výrobný prostriedok (input) pre každé iné odvetvie a súčasne aj ako spotrebný predmet.

Ak sa rozdelí národné hospodárstvo na dve odvetvia, ani jeho model sa nebude skladať súčasne z cyklu aj trendu. Pri skúmaní cyklu i trendu analyzuje sa miera hrubých investícií a miera čistých investícií. Hrubé investície:

$$\alpha_i = \frac{x_i(t) - x_i}{x_i(t)} \quad (\text{pomer prebytku}$$

úhrnnej produkcie daného odvetvia nad spotrebou k úhrnnej produkcii).

Miera netto investícií $\alpha_1 - a_{11}$ (a_{11} je koeficient obnovy; všeobecne $a_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_j}$).

S mierou hrubých investícií súvisí činiteľ cyklický: investície rastú, ak rastie zisk, ak rastie zásoba konštantného kapitálu, ktorá sa skladá z výrobkov daného odvetvia. Cyklus vzniká v dôsledku citlivosti investícií na konštantný kapitál. Rozdelenie investícií do fixného kapitálu a obežného kapitálu by umožnilo — ako poznávaná Lange — určiť druhy cyklov v kapitalistickom hospodárstve, dať odpoveď na otázku výskytu krátkych cyklov v USA s periódou 3 až 4 rokov. Miera čistých investícií súvisí s otázkou trendu. Ak je miera čistých investícií väčšia ako nula, t. j. $\alpha_1 - a_{11} > 0$ ide o rastúci trend. Ak $\alpha_1 - a_{11} < 0$, je reprodukcia zúžená. Pri $\alpha_1 - a_{11} = 0$ sú trendy konštantné.

Vzťah medzi amortizáciou a obnovou (kapitola V) je dôležitý najmä pri posúdení tzv. javu echa, t. j. pri kumulácii obnovy výrobných prostriedkov. Tento jav sa môže vyskytovať aj za socializmu. Reinvestičné cykly súvisia totiž s vplyvom životnosti jednotlivých kapitálových objektov na obnovu a amortizáciu. Preto treba nielen z hľadiska kapitalistického hospodárstva, ale i z hľadiska socialistického hospodárstva určiť amortizačné kvóty. Bežný spôsob výpočtu tzv. lineárnou amortizáciou (každý rok sa tá istá čiastka odpisuje)

nie je vhodný. Vzniká tak prebytok amortizačného fondu v porovnaní s potrebami obnovy (vysoké zásoby výrobných prostriedkov). Prebytok sa môže použiť ako čisté investície. Podľa Domarových výpočtov v USA iba 58 % amortizačného fondu sa určilo na obnovu a 42 % tvorilo rezervu na čisté investície. V SSSR sa v rokoch 1930—1950 až 78 % amortizačného fondu použilo na investície. Preto je účelnejšie vypočítat mieru amortizácie podľa zásad finančnej matematiky, pričom by bola amortizačná kvóta presne taká, aké sú potreby obnovy.

Práca O. Langeho je nesporne prínosom pre ekonomickú teóriu. Autor vo svojej analýze kladie dôraz na vzájomné funkčné vzťahy medzi ekonomickými veličinami, vyhľadáva a formuluje tieto funkčné vzťahy ekonometrickými prostriedkami, čo sa zatiaľ v ekonomickej teórii dosť nezaužilo. Na lepšie pochopenie a vniknutie do problémov kapitoly IV a V bolo by vhodné prečítať si druhý dodatok, ktorý podáva všeobecné vedomosti o diferenciálnych rovniciach. Pozornosť si zasluhuje aj celkový prístup O. Langeho k štrukturálnym reláciám, dôležitým najmä pri skúmaní podmienok akumulácie, ako aj k reláciám, ktoré vyjadrujú náklady počas výrobného procesu. Koefficienty nákladov, ktoré sú

základom pri skúmaní podmienok medzi-odvetvovej rovnováhy, umožňujú formulovať všeobecné zákonitosti vzťahu medzi skupinou I a II spoločenskej výroby. Pozornosť si zasluhuje i rozlíšenie organického zloženia kapitálu od organického zloženia nákladov, ako aj použitie metódy zápisu merných jednotiek jednotlivých ekonomických veličín, odlišenie zásob (veličiny v rozmere H sú úhrnnou hodnotou zásoby výrobných prostriedkov, ktoré sa používajú vo výrobe), od tokov (veličiny v rozmere HT^{-1} — napr. hodnota výrobných prostriedkov, ktoré sa spotrebujú počas výroby za jeden rok.) Kým súčasná západná matematicko-ekonomická teória vkladá konjunkturálny cyklus odtrhnutu od trendu, Lange v svojej práci podáva cyklus i trend vo vzájomnej súvislosti, ako spoločné vlastnosti rozvoja kapitalistickej ekonomiky. Pretože závery z jeho práce vychádzajú zo všeobecných zákonitostí, týkajú sa nielen kapitalistického hospodárstva, ale sú dôležité i pre socialistické hospodárstvo (vzťah medzi jednotlivými skupinami spoločenskej výroby, otázka amortizácie a obnovy). Práca O. Langeho obohatuje teóriu reprodukcie a akumulácie, a tak rozvíja ekonomickú teóriu.

Mária Melišová

Stratégia ekonomického rastu v SSSR

Nicolas Spulber, *Soviet Strategy for Economic Growth*, Indiana University Press, Bloomington 1964, strán 135

Buržoázni ekonómi po druhej svetovej vojne prejavili zvýšený záujem o ekonomickú teóriu a národohospodársku prax v socialistických krajinách. Vytvorila sa tzv. komparatívna politická ekonómia, ktorá porovnáva kapitalistický, socialistický a komunistický systém. K tomuto osobitnému smeru patrí aj americký ekonóm Nicolas Spulber. Na základe viacročného štúdia sovietskych ekonomických publikácií a článkov, najmä z rokov 1924 až 1930, napísal prácu *Sovietska stratégia ekonomického rastu*. Spulberova kniha je polemická a analyzuje základné príčiny ekonomického rastu Sovietskeho sväzu. Riešené prob-

lémy sú živé, aktuálne a významné aj pre súčasnú ekonomickú teóriu a prax v socialistických krajinách.

Spulberov štýl je jasný, rozvážny, úsporný a súčasne veľmi kritický. Autor vidí problémy ekonomického rozvoja Sovietskeho sväzu a jeho alternatívne cesty aj možnosti. Ako nemarxistický ekonóm nevidí však v diskusii dvadsiaty rokov a vo vtedajšej sovietskej praxi úsilie o vybudovanie novej spoločnosti, založenej na princípoch politickej, sociálnej a ekonomickej rovnosti. Nevedomuje si revolučnosť a priekopnícky charakter sovietskej cesty.

Spoločenské vlastníctvo výrobných podnikov považuje autor za vec danú, ale nie podstatnú. Nevidí nóvum v charaktere výrobných vzťahov. Nepovažuje socialistickej výrobné vzťahy za určujúce pre ekonomický rast. Hoci pri analýze sovietskych autorov musí Spulber vychádzať z marxistických ekonomických kategórií (napríklad zo zákona hodnoty vyplývajúceho z pracovnej teórie), uplatňuje v práci aj kategórie nemarxistickej politickej ekonomie. Stavia proti sebe a prikláňa sa na stranu tých, ktorí sa stavajú proti oficiálnym teóriám. Buržoázny charakter jeho práce sa prejavuje aj vtedy, keď používa výrazy ako vynútená industrializácia, cenová manipulácia, pragmatické plánovanie a pod.

V prvej kapitole *Ciele a nástroje ekonomického rozvoja* Spulber analyzuje základné podmienky ekonomického rozvoja v Sovietskom sväze. Považuje ich za jedinečnú kombináciu politických, ekonomických, demografických, kultúrnych a psychologických elementov rastu. Ekonomickú úroveň posudzuje podľa objemu výroby na jedného obyvateľa. Tesne pred prvou päťročnicou v Sovietskom sväze dôchodok na jedného obyvateľa tvoril 285 dolárov oproti 1500 dolárom v USA (v cenách z roku 1954), t. j. 18,8 %. Ekonomická pozícia Sovietskeho sväzu v týchto rokoch bola podobná ako postavenie Brazílie v päťdesiatych rokoch. V Sovietskom sväze jestvovali obvyklé demografické a kultúrne spravidelné znaky nerozvinutej krajiny. Bolo potrebné preraziť tento „začarovaný kruh nízkeho úhrnného dôchodku“, zabezpečiť výstavbu pokročilého priemyslu a likvidovať v procese industrializácie všetky kapitalistické a maloburžoázne formy výroby.

V druhej kapitole Spulber hovorí o vzťahu k ekonomickým zákonom. Píše o dvoch ekonomických školách z dvadsiatych rokov, o voluntaristoch a deterministoch. Voluntaristi vyzdvihovali určujúcu úlohu strany pri výstavbe socialistickej spoločnosti. Strana vytýčuje ciele a formuje novú spoločnosť podľa svojich predstáv. Deterministi videli nevyhnutnosť prispôbiť sa objektívnym zákonom a možnosti pôsobenia strany pokladali za obmedzené. Voluntaristov viedol v dvadsiatych rokoch Bucharin a Preobraženskij. Podľa nich už v prechodnom období v socialistickej sektore

niet trhových vzťahov ani tovaru; iba v malovýrobnom sektore pôsobí ešte zákon hodnoty. Bucharin a Preobraženskij tvrdili aj to, že až zmiznú za socializmu kategórie tovar, cena a peniaze, nebude už potrebná ani politická ekonomia ako veda.

Deterministi (napr. Štepanov, Skvorcov a Bogdanov) tvrdili, že hodnotové kategórie existujú aj za socializmu a budú aj za komunizmu. Pri plánovaní, tvrdil Bogdanov, musí sa rešpektovať zákon hodnoty. Plánovanie bez ekonomického počtovníctva je nemožné.

Spulber opisuje aj známe Stalinovo stanovisko k otázke tovarovej výroby. Ďalej píše Spulber, že roku 1957 poľský ekonóm O. Lange znovu zaujal Skvorcovove a Bogdanovove pozície a zdôraznil, že socialistickej výroba ostáva tovarovou výrobou. Roku 1960 to bol zasa Šafijev, a „tak sa celá buržoázna ekonomická ťava dostala cez ucho socialistickej ihly,“ tvrdí Spulber. Snaha vylúčiť kategóriu peňazí a zákon hodnoty zo socialistického sektora mala za následok zdôrazňovanie fyzického objemu v plánovaní a v rozdeľovaní. Viedlo to ku skomoleniu cien a k ich vylúčeniu z procesu rozdeľovania, a tak nastalo plynutie v rozličných podobách.

Druhou hlavnou myšlienkou dvadsiatych rokov bolo, že plánovanie a trh sú nezlučiteľné, sú v úplnom protiklade a plánovanie nahradzuje funkciu trhu. Namiesto optimálneho rozdeľovania zdrojov volilo sa vylučovanie ekonomických hľadísk a problémy sa riešili inžiniersko-technickým spôsobom. Podľa Spulbera to viedlo k akémusi „vysušeniu ekonomického myslenia“ a k jeho úplnému odlúčeniu od súčasných prúdov západného ekonomického myslenia.

Spulber potom opisuje Feldmanov dvojsektorový model reprodukčného procesu. Charakterizuje ho ako určité dômyselné modifikovanie Marxovho modelu reprodukcie. Feldmanova zásluha — podľa Spulbera — spočíva v jeho novom výskume vzťahu medzi investíciami, rastom kapitálu a rastom objemu výroby. Feldman anticipoval moderné Harrodove a Domarove teórie rastu.

Ďalším veľmi významným pokusom vyjadriť makroekonomické vzťahy v sovietskej ekonomii, s ktorým sa Spulber zaoberá, je pokus P. I. Popova a L. N. Litošenka.

Tito ekonómi, opierajúc sa o bilancie národného hospodárstva SSSR na rok 1923/24, vypracovali rozbor medziodvetvových vzťahov na základe vstupov a výstupov. Sledovali súčasné medziodvetvové a konečné rozdelenie netto produktu. Strumilin označil túto metódu za „hru s číslicami“. Aj sovietsky ekonóm Groman kritizoval Popova a Litošenka. Ich metóda nemá vraj nič spoločného ani s Quesnayom ani s Marxom. Ani I. W. Leontieff v prvom kontakte (1925) nedocenil význam novej metódy, kritizoval najmä používanie hrubých obrátov, ktoré vraj vyvolávajú duplicitu. Neskoršie však sám Leontieff zaviedol algebrické zovšeobecnenie do medziodvetvovej analýzy. Avšak Popov a Litošenko sú pioniermi medziodvetvovej analýzy.

V tom čase, ako tvrdí Spulber, vyvinula sa u politických činiteľov animozita oproti ekonomickej analýze, vytváraniu modelov, uplatneniu matematických metód a oproti myšlienke univerzality ekonomických princípov. A to dlhé roky hatilo vývoj ekonomického myslenia v socialistických krajinách.

V tretej kapitole *Stratégia ekonomického vývinu* sa poukazuje na konštatovanie XIV. sjazdu KSSS z decembra 1925, že Sovietsky sväz má všetko potrebné na výstavbu socializmu, hoci je v izolácii. Vtedy bol oficiálne vyhlásený základný ekonomický cieľ sovietskej národohospodárskej politiky dosiahnuť a predstihnúť vo výrobe vyspelé kapitalistické krajiny, včítane USA.

Všetci sovietski ekonómi videli v úplnej industrializácii prostriedok na dosiahnutie stanoveného cieľa. Ale rozličné boli názory na postup.

Ekonóm Šanin navrhoval tradičnú cestu industrializácie, ktorá sa začína rozvojom poľnohospodárstva a končí sa rozvojom ťažkého priemyslu. Reprezentant pravej opozície Bucharin roku 1925 navrhoval, aby ťažký priemysel rástol rovnomerne s ľahkým. Bucharin sa najmä staval proti regulovaniu priemyselných a poľnohospodárskych cien. Bazarov obhajoval rozvoj ľahkého priemyslu, ktorý mal uspokojiť rastúci dopyt roľníckeho trhu. Predstaviteľom ľavice bol Preobraženskij. Tvrdil, že sa vyspelá technológia dosiahne iba vysokou mierou akumulácie, vysokým stupňom koncentrácie investícií do ťažkého priemys-

lu (myšlienka hlavného článku). Nízke ceny výrobných prostriedkov umožnia zníženie cien spotrebných predmetov. Z poľnohospodárstva treba vyňať vysoké akumuláčnne prostriedky a prečerpáť ich do priemyslu. Preobraženskij to nazval „infantilným stupňom rozvoja socialistického priemyslu“.

Aj pre Stalina bol kľúčom k ďalšiemu rozvoju ťažký priemysel, hoci roku 1924 vedenie strany odmietlo návrhy ľavice, ktoré predniesli Preobraženskij a Piatkov. Zamietla sa myšlienka, aby sa rozvoj ťažkého priemyslu uskutočnil na úkor poľnohospodárstva. Ale logika udalostí — píše Spulber — nútila „stred“ strany prevziať tézu a program „ľavých“. Úloha vybudovať ťažký priemysel vynútila si vysokú tvorbu kapitálu, a to viedlo k zvýšeniu trhového množstva obilia, a tak sa začala kolektívizácia poľnohospodárstva.

Podľa Spulbera sovietska industrializácia nie je typická tým, že uprednostňuje rozvoj ťažkého priemyslu vôbec, ale tým, že uprednostňuje určité jeho odvetvia. Ide najmä o výrobu elektrickej energie, ocele a o rozvoj strojárstva. Táto štruktúra vznikla po obozretnom pozorovaní základných technologických smerov v najvyspelejších krajinách. Bola nevyhnutná pre zostalú a izolovanú krajinu. S ďalším rozvojom industrializácie vznikli nové odvetvia (napr. chémia). Avšak pôvodná koncepcia — energia, ocel a strojárstvo — nebola revidovaná a je aj dnes základňou ekonomického rastu SSSR. Spulber teda pokladá štruktúru sovietskeho priemyslu za primeranú súčasným potrebám.

Ďalej Spulber rozoberá efektívnosť a mieru rastu sovietskej ekonomiky. O miere rastu Bazarov vyhlásil, že socialistický systém nemôže udržať spotrebu na nízkej cárskej úrovni, a preto investície budú tvoriť skôr menšiu časť národného dôchodu ako za kapitalizmu. Kržižanovskij sa domnieval, že i absolútny rast investícií môže z rozličných príčin (napr. pre rozptýlenie investícií, pre veľkú rozostavanosť) viesť ku klesajúcim mieram rastu. Ale „ľavica“ v strane tvrdila, že vysoká miera akumulácie zabezpečí vysokú mieru rastu. Bojarskij v tejto súvislosti poukazuje na pozitívnu úlohu novej techniky, a preto vysoká miera rastu je možná.

Zolotarev, Sabsovič a Kovalskij predpokladali veľmi vysokú mieru rastu a sľubovali realizáciu úplného komunizmu za menej ako za 10 rokov. Sabsovič tvrdil, že v priebehu 15 rokov Sovietsky sväz podstatne prevýši súčasnú úroveň vývinu najvyspelejšej kapitalistickej krajiny — USA. Kovalskij sa domnieval, že to bude možno za 10 rokov. Spulber toto konštatuje bez irónie a nazýva týchto ekonómov entuziastmi. Na inom mieste svojej knihy (str. 96) o tom píše: „Ciel postavený v dvadsiatych rokoch — dosiahnuť a prekonať za 15 rokov USA v priemyselnej kapacite, resp. v životnej úrovni javí sa dnes neuveriteľne nerealistickým. Rast ekonomiky USA nesmierne predstihol sovietske očakávanie, zatiaľ čo sovietsky rast bol nižší ako sovietske predpovede. Kritických 15 rokov sa stále ešte uvádza ako obdobie potrebné na predstihnutie USA, ale dnes po dekádach intenzívnej industrializácie tento cieľ vrhá veľké tieň na druhú polovicu šesťdesiatych rokov a na začiatok sedemdesiatych rokov. Toľko Spulber. Iste Kovalskij, Sabsovič a ďalší boli príliš optimistickí. Sabsovičovo pätnásťročné obdobie sa malo skončiť niekedy okolo roku 1945 (od prvej päťročnice). Každá ekonomická kalkulácia počítá s mierovým rozvojom. Títo ekonómi nemohli počítať so sprievodnými javmi druhej svetovej vojny a s ich vplyvom na sovietsku a americkú ekonomiku.

Spulber ďalej píše o postupnom poklese miery rastu výroby v jednotlivých predvojnových päťročniciach. Dáva tento pokles do súvislosti najmä s nerovnomerným vývojom odvetví, s postupným vyčerpaním úspor z koncentrácie výroby a s plným využitím kapacít. Neuvádza však aj také príčiny, ako je prudká centralizácia, znižovanie tovarovo-peňažných vzťahov a investičné cykly.

Spulber sa zapodieva aj názormi sovietskych ekonómov v dvadsiatych rokoch na riešenie otázky rentability a zisku. Sapošnikov a Goldberg zdôrazňovali význam zisku na úrovni podnikov a zastávali názor, že čím rentabilnejší je podnik, tým užitočnejší je pre spoločnosť. Preto presné kritérium ziskovosti je nevyhnutné. Jaškov navrhuje, aby projekty, ktorých plánovaná rentabilita je nad normou, sa uprednostňovali; Abeganz uvažuje o miere návratnosti in-

vestícií ako meradla ich zaradenia do plánu.

Neprijal sa ani jeden návrh na využitie zisku ako meradla pre rozhodovanie centrálnych orgánov, a tak podľa Spulbera sa otázka racionálneho rozdeľovania zdrojov stala neriešiteľnou. Spulberov názor je jednostranný, lebo socialistická ekonomika používa v podstate iné, ale pritom racionálne metódy rozdeľovania investícií.

Spulber si kladie teraz otázku, ako vysvetlíť pôsobivý rast sovietskej ekonomiky, hoci jestvujú uvedené nedostatky. Príčiny vidí vo vysokej úrovni akumulácie a v rozdelení investícií do výstavby kľúčových odvetví, taktiež v najpokročilejšej technológii hlavných procesov vo vedúcich odvetviach. Spulber je v tomto nedôsledný. Predtým kritizuje tie isté metódy ako málo hospodárne a ako neracionálny spôsob rozdeľovania zdrojov.

Vo štvrtej kapitole sa Spulber zapodieva zásadami plánovania. Rozlišuje zástancov dvoch smerov: tzv. „teleologisti“ a tzv. „genetici“. Podľa teleologistov plán je založený na celonárodných cieľoch, daných určitým počtom celonárodných priorít. Vedúci politickí činitelia stanovujú ciele a určujú direktívy. Za dlhšie obdobie prevláda „direktívny“ charakter plánu a za kratšie „prognózy“ založené na minulých tendenciách. Teleologisti sú zástancami rýchleho napredovania kľúčových odvetví aj za cenu tlaku, napätia a disproporcií. Takáto situácia vyžaduje, aby centrálni plánovači mohli zasiahnuť do ekonomiky v každom okamžiku a na každom mieste.

Genetici (napr. ekonóm Groman, Kondratev, Bazarov) tvrdili, že plány sú iba predpovede založené na predpokladoch, ktoré môžu, ale nemusia byť správne. Treba dosiahnuť vyrovnaný rast. Plánovači majú začať plánovať na základe prieskumu a predpovede dopytu po spotrebnom tovare, a nie na základe priority výroby výrobných prostriedkov. Genetici obvinili teleologistov, že zavádzajú do plánovania intuitívne metódy, že ich spôsob plánovania je nevedecký. Plán však musí byť optimálny a efektívny a na jeho zostavenie sú potrebné objektívne kritériá (Feldmanova a Kondratevova požiadavka).

Podľa Spulberovho názoru pre dominujúce postavenie byrokracie, pre nedostatok

skúsených plánovačov a vzdelaných riadiacich kádrov aj pre nízku úroveň štatistických informácií o národnom hospodárstve zvíťazili v plánovaní teleologisti.

V poslednej, piatej kapitole Spulber porovnáva problémy kapitalistických korporácií s problémami sovietskeho národného hospodárstva. Nachádza veľa zaujímavých paralel, ktorých racionálnym základom sú najmä zospoločenšenie výroby a spoločný industriálny základ modernej spoločnosti.

Spulber robí ešte tieto všeobecné závery o diskusii z dvadsiatych rokov: Vzťah priemyslu k malovýrobnému poľnohospodárstvu bol stredobodom stratégie vývojového plánu. Čím menej je celá ekonomika rozvinutá, tým je relatívne významnejší jej poľnohospodársky sektor. Tým viac musí byť *centralizované* rozhodovanie o industrializácii a jej tempe. Sovietska metóda industrializácie viedla k rýchlemu rozvoju niektorých odvetví a k zaostávaniu odvetví, ktoré mali menšiu prioritu. Plánovacie akty boli v podstate administratívno-inžinierske operácie. Táto metóda umožňuje sústrediť prostriedky na obmedzený počet kľúčových projektov a vedie k názoru, že ekonomický vývoj je funkciou iba týchto kľúčových odvetví. Možnosť plánovačov ignorovať zákon hodnoty hatila pokrok v plánovaní. Nebral sa zreteľ na nijaké signály trhu.

V závere knihy Spulber opisuje súčasné tendencie v sovietskej ekonomike. Nové zložitejšie metódy na úseku organizácie a plánovania, uplatňovanie tovarových vzťahov, zavádzanie poriadku do cenovej sústavy, to všetko vyplýva z rastúcej industrializácie krajiny. Opis a analýza týchto nových metód v podstate sa kryje s analýzou súčasných socialistických ekonómov. Celá Spulberova práca svedčí o tom, že autor sledoval aj diskusie a polemiky súčasných socialistických ekonómov.

Nebudeme polemizovať s každou Spulberovou tézou, uvedieme iba niekoľko zásadných pripomienok.

Dnes sa medzi socialistickými ekonómami takmer všeobecne uznáva, že socialistická ekonomika vyžaduje spojenie plánu a trhu a optimálny rozsah centralizovaných a decentralizovaných rozhodnutí. Pozri napr. Brusov príspevok *Modely socialistického hospodárstva* (české vydanie 1964,

str. 85 a 86). Treba ľutovať, že sa v tridsiatych rokoch v Sovietskom sväze tieto princípy nepresadili. Bránili tomu mimo iného ekonomické, politické a historické podmienky. Preto je veľmi sporné Spulberovo tvrdenie, že uplatnenie správnych metód v oblasti riadenia a plánovania v tridsiatych rokoch bola iba otázka správnej alebo nesprávnej teórie, alebo iba otázka voľby, akú urobili vedúci činitelia. I keď Spulber berie do úvahy momenty, ktoré usmerňovali vývoj k centralizmu a k odklonu od trhu a zákona hodnoty, nevidí objektívny charakter tohto vývinu. Také skutočnosti, ako je vtedajšia ekonomická a technická zaostalosť Sovietskeho sväzu, nedostatok kvalifikovaných kádrov a 50 % negramotných obyvateľov v roku 1928, úplná izolovanosť krajiny a ustavičná hrozba, že ju vojensky napadnú, to všetko napokon viedlo k víťazstvu direktívneho, centralistického modelu.

Hoci Spulber analyzuje v svojej práci ekonomickú diskusiu po Leninovej smrti — hoci pozitívne hodnotí Leninove náhľady na reprodukčný proces — jednako sa nezmieňuje o Leninových názoroch na otázky trhu, plánu, cien a rentability. So zreteľom na prenikavý Leninov vplyv na myslenie sovietskych ekonómov i po Leninovej smrti Spulber tým ochudobňuje svoju prácu.

Spulber zdôrazňuje potrebu ekonomickej rovnováhy a rovnovážneho ekonomickeho rastu, ale chápe túto rovnováhu staticky. Investície, ktoré najprv porušujú rovnováhu, a nové investície, ktoré v zápätí obnovujú rovnováhu, viacej zodpovedajú požiadavkám dynamického socialistického vývinu.

Spulber zaujíma veľmi kritický postoj k ekonomickým dejinám Sovietskeho sväzu dvadsiatych a tridsiatych rokov. Jeho práci však nemožno uprieť vysoký stupeň vedecosti. Treba vyzdvihnúť jeho rozsiahle štúdium sovietskych ekonomickeých autorov z dvadsiatych rokov na základe sovietskych prameňov. Práce týchto autorov sa u nás takmer nepublikovali. Spulberova štúdia môže sa stať zdrojom informácií najmä pre socialistických ekonómov, ktorí sa zaoberajú ekonomickými teóriami dvadsiatych rokov v Sovietskom sväze.

Ladislav Valent

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

Войтко Йозеф, Эффективность развития просторовой структуры народного хозяйства	393
Павлат Владислав, Некоторые проблемы современного состояния специальности — мировая экономика	410
Шуян Иван, Связь ценовых моделей с законом экономии времени	420

Дискуссия

Шик Ота, Снова субъективизм в экономической теории	434
--	-----

Консультации

Лацик Растислав, Главные направления развития немарксистских просторовых теорий	449
---	-----

Обзор

Филкус Рудольф, К некоторым проблемам управления и планирования промышленных предприятий	465
--	-----

Рецензии

А. Стручка, Рыночные отношения и цены мировой социалистической системы — Я. Кошнар	477
Р. Г. Кравченко, Экономико-математические модели задач в сельском хозяйстве — М. Грзнар	479
Л. Рендош, Рационализация физического движения товаров — Й. Станко	481
О. Ланге, Теория воспроизводства и накопления — М. Мелишова	482
Н. Спупбер, Soviet Strategy for Economic Growth — Л. Валент	484

CONTENTS

Articles

Vojtko Jozef, Effectiveness of Development of Spatial Structure in National Economy	393
Pavlát Vladislav, Some Problems in the Contemporary State of World Economy	410
Šujan Ivan, Correlation between Price Models and the Law of Time Economy	420

Discussion

Šik Ota, Neo-Subjectivism in the Economic Theory	434
--	-----

Consultations

Lacko Rätislav, Principal Trends in the Development of non-Marxian Spatial Theories	449
---	-----

Outlooks

Filkus Rudolf, About certain Problems in the Management and Planning of Industrial Units	465
--	-----

Book-Reviews

A. Stručka, Market Relations and Prices in the Socialist System of the World — J. Košnar	477
R. G. Kravčenko, Economico-Mathematical Task Models in Agriculture — M. Grznár	479
L. Rendoš, Rationalisation of the Physical Movement of Goods — J. Stanko	481
O. Lange, Theory of Reproduction and Accumulation — M. Melišová	482
N. Spulber, Soviet Strategy for Economic Growth — L. Valent	484

Autori článkov tohto čísla: Jozef Vojtko, Ing., CSc., vedecký pracovník Ekonomického ústavu SAV v Bratislave — Vladislav Pavlát, Ing., CSc., docent Vysokiej školy ekonomickej v Prahe — Ivan Šujan, Ing., pracovník Výskumného ústavu VŠE v Bratislave — Ota Šik, prof., DrSc., riaditeľ Ekonomického ústavu ČSAV v Prahe — Rastislav Lacko, dr., CSc., pracovník Ekonomického ústavu SAV v Bratislave — Rudolf Filkus, Ing., CSc., vedecký pracovník Ekonomického ústavu SAV v Bratislave

EKONOMICKÝ ČASOPIS

ČSAV — Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník XV, 1967, číslo 5 — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Vedúci redaktor Ernest Freistať, tajomníčka redakčnej rady Katarína Rybanská. — Vytlačila Pravda, vydavateľstvo ÚV KSS, závod Bratislava. — Výmer PIO č. 9263/50-III/2. — Rozširuje poštová novinová služba. — Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Časopis možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. — Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. — Celoročné predplatné Kčs 45,—, jednotlivé číslo Kčs 4,50. — © by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1967 — K-09*71128